

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-A ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI
DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ,
ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ

EVOLUȚIA STRUCTURII SOCIALE A ROMÂNIEI ÎN ETAPA ACTUALĂ
ȘI PROCESUL OMOGENIZĂRII SOCIALE

GHEORGHE TUDOR

SITUAȚIA POLITICĂ DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA ANULUI
1944 ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE GERMANE

IOAN CHIPER

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ELABORAREA UNOR PROIECTE
ALE CANALULUI DUNĂRE-MAREA NEAGRĂ

STOICA GH. LASCU

CNEZI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LUI IANCU
DE HUNEDOARA-CÎNDEȘTII DIN RIU DE MORI

ADRIAN ANDREI RUSU

DOCUMENTAR
MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

6

TOMUL 37

1984

IUNIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjuncț*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DĂMENY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

„Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA, Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 12 201. Telex 10376 prsfi r București, Calea Griviței Nr. 64—66”.

Manuscrisele cărțile și revistele pentru schimb se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 6

Iunie 1984

S U M A R

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-a ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIMPERIALISTĂ

- GHEORGHE TUDOR, Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale 507
IOAN CHIPER, Situația politică din România în primăvara și vara anului 1944 în lumina unor documente germane 518

★

- STOICA GH. LASCU, Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre—Marea Neagră 534
ADRIAN ANDREI RUSU, Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara—Cindeștii din Rtu de Mori 556

DOCUMENTAR

- C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM, Semnificația istorică a unui tezaur cu monede de la Vlaicu Vodă atestat în Nord-Vestul Banatului 569
ȘERBAN PAPACOSTEA, Din nou cu privire la demografia Țării Românești în secolul XV 578

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

- Adunarea generală anuală a Institutului de studii sud-est europene; Călătorie de studii în S.U.A. (*Florin Constantiniu*); Locul armenilor din România în istoria poporului armean (*Madeleine Karacașian*); Cronica. 582

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- * * * *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, edited by Ilie Ceaușescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV) (*Constantin Căzănișteanu*) 589
ION NECULCE, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Edit. Minerva, București, 1982, 934 p. (*Aurora Ilieș*) 591

- * * * *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774—1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R.S. România, București, 1983, XVIII + + 339 p. + XII facsimile („Izvoare orientale privind istoria României”, V) (Nagy Pienaru) 593
- ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspéro, Paris, 1982, 384 p. (Mihai Manea) 596
- * * * „International Socialook”, Monthly Magazine for International Affairs, Editor B.C. Gupta (Florin Constantiniu) 599
- MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 743 p. (Mihai Oprișescu) 600

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- * * * „Studii și materiale de istorie medie”, vol. X, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983. 183 p. (Lipiu Constantin Mitache) 602

REVISTA DE ISTORIE

Tome 37, N° 6

Juin 1984

S O M M A I R E

EN L'HONNEUR DU 40e ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION DE LIBÉRATION SOCIALE ET NATIONALE, ANTIFASCISTE ET ANTIMPERIALISTE

- GIORGHE TUDOR, L'évolution de la structure sociale de la Roumanie à l'étape actuelle et le processus de l'homogénéisation sociale 507
- IOAN CIUPER, La situation politique de Roumanie au printemps et à l'été 1944 à la lumière de documents allemands 518

★

- STOICA GH. LASCU, Témoignages documentaires concernant l'élaboration de projets de construction du Canal Danube—Mer Noire 534
- ADRIAN ANDREI RUSU, Cnèzes roumains de Transylvanie à l'époque de Iancu de Hunedoara—La famille Cindeștii de Riu de Mori 556

DOCUMENTAIRE

- C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM, La signification historique d'un trésor de monnaies de Vlaicu Vodă attesté dans le Nord-Ouest du Banat 569
- ȘERBAN PAPACOSTEA, De nouveau à propos de la démographie de Valachie au XVe siècle 578

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- L'assemblée générale annuelle de l'Institut d'études sud-est européennes; Voyage d'études aux U.S.A. (*Florin Constantiniu*); La place des arméniens de Roumanie dans l'histoire du peuple arménien (*Madeleine Karacașian*); Chronique 582

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- * * * *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, edited by Ilie Ceașescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV) (*Constantin Căzânișleanu*). 589
- ION NECULCE, *Opere. Letopiseful Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (Œuvres. La Chronique de Moldavie et Un recueil de récits), Edition critique et étude introductive de Gabriel Ștrempel, Editions Minerva, Bucarest, 1982, 934 p. (*Aurora Ilieș*) 591

- * * * *Documente turcești privind istoria României* (Documents Turcs concernant l'histoire de Roumanie), vol. II (1774—1791), Elaboré par Mustafa A. Mehmet, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1983, XVIII + 339 p. + XII fac-similés („Izvoare orientale privind istoria României”, V) (*Nagy Pienaru*) 593
- ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspero, Paris, 1982, 384 p. (*Mihai Manea*) 596
- * * * „International Socialook”, Monthly Magazine for International Affairs, Editor B.C. Gupta (*Florin Constantiniu*) 599
- MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală* (Petite encyclopédie d'histoire universelle), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1983, 743 p. (*Mihai Oprișescu*) 600

REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

- * * * „Studii și materiale de istorie medie” (Etudes et matériaux d'histoire moyen-âge), Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1983, 183 p. (*Liviu Constantin Mitache*) 602

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELEI DE A 40-A ANIVERSĂRI A REVOLUȚIEI DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ

EVOLUȚIA STRUCTURII SOCIALE A ROMÂNIEI ÎN ETAPA ACTUALĂ ȘI PROCESUL OMOGENIZĂRII SOCIALE

DE

GHEORGHE TUDOR

Printre problemele importante pe care conducerea partidului le-a supus spre aprofundare specialiștilor din domeniul științelor sociale, cu prilejul plenarei lărgite a C.C. al P.C.R. din iunie 1982 și a Conferinței Naționale a partidului din decembrie același an, un loc aparte prezintă cele legate de evoluția fizionomiei și structurii claselor sociale, a raporturilor dintre ele, a procesului de omogenizare socială a societății noastre. Interesul deosebit pentru problemele de această natură este stimulat de faptul că în condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, în structura și funcționalitatea claselor și păturilor sociale, a procesului omogenizării sociale au intervenit numeroase transformări calitative care trebuie analizate și apoi înfățișate în toată amploarea lor, deoarece prin implicațiile pe care le comportă, ele exercită o influență importantă asupra funcționării normale a tuturor sferelor societății. De altfel, transformările calitative din structura socială a țării noastre, din procesul de omogenizare socială se vor amplifica în actualul cincinal, cu atât mai mult, cu cât, după cum se știe, acesta are ca obiectiv strategic fundamental trasat de Congresul al XII-lea al P.C.R., trecerea țării noastre de la stadiul de țară socialistă în curs de dezvoltare la țară socialistă mediu dezvoltată.

„Prevederile viitorului cincinal — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat la Congresul al XII-lea al partidului — vor determina noi schimbări calitative în structura socială, omogenizarea crescândă a orânduirii socialiste, creșterea rolului maselor în conducerea conștientă a societății, în făurirea propriului lor destin”¹.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980, p. 229.

În asemenea condiții în articolul de față se încearcă în mod succint, examinarea evoluției structurii sociale noi a poporului nostru, sporirea aportului de inițiativă și creativitate a claselor și categoriilor sociale la progresul general al societății, noile relații dintre ele întemeiate pe principiile dreptății și echității sociale și reflectarea lor, ca și a altor factori, în procesul omogenizării sociale a societății socialiste românești.

TRANSFORMĂRI FUNDAMENTALE ÎN STRUCTURA SOCIALĂ A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Generalizarea relațiilor de producție socialiste atât la orașe cât și la sate, succesele obținute în creșterea și dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, schimbarea profundă a modului de existență a poporului au antrenat transformări radicale în structura de clasă a societății, în compoziția și fizionomia tuturor categoriilor sociale, în raporturile dintre ele.

Imensa majoritate a populației țării își întemeiază existența pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, în cele două forme ale acesteia.

Sintetizând toate aceste mutații, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia faptul că „Dezvoltarea puternică a forțelor de producție, schimbările revoluționare petrecute în relațiile de producție sociale au determinat transformări adinci în structura societății românești, în fizionomia și profilul claselor sociale și în raporturile dintre ele. Societatea noastră, în care a fost lichidată pentru totdeauna exploatarea omului de către om, precum și nedreptățile sociale și naționale, este alcătuită astăzi din clase și categorii sociale prietene animate de aceleași interese și aspirații și care conducereză strins pentru cauza comună a construcției noii orînduirii, a edificării socialismului și comunismului în România”².

În contextul acestor adinci restructurări sociale, pe primul plan se înscrie transformarea clasei muncitoare în clasă principală a societății.

Afirmîndu-se ca principalul creator în opera de înlocuire a orînduirii bazate pe exploatare cu noua orînduire, în vasta operă de făurire a unității social-politice a poporului, clasa muncitoare a trăit ea însăși un proces de intensă evoluție de transformări calitative și cantitative. Ea a încetat de a mai fi o clasă exploatată, devenind în anii socialismului stăpînă pe principalele mijloace de producție și pe roadele muncii sale. Noul raport față de mijloacele de producție a determinat, la rîndul său, schimbarea rolului clasei muncitoare în organizarea socială a muncii, a creat o puternică bază obiectivă pentru participarea ei activă la organizarea și conducerea vieții de stat, pentru creșterea rolului ei social conducător.

Dezvoltarea puternică și în ritm susținut a industriei și a celorlalte ramuri ale economiei a determinat și determină creșterea continuă a rîndurilor clasei muncitoare. Dacă în 1938 în România existau circa 1 milion de muncitori³, în 1950 — 1 222 900, iar în 1965 — 3 109 900 mun-

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, p. 583.

³ *Enciclopedia Română*, 1965, p. 100. www.dacoromanica.ro

citori, la sfârșitul anului 1982 numărul lor a ajuns la 6 026 600⁴, reprezentând cca 57% din totalul populației ocupate și peste 80% din totalul personalului muncitor. Deosebit de semnificativ este faptul că în condițiile creșterii masive a numărului de muncitori din sectoare cum sînt construcțiile, întreprinderile de mecanizare a agriculturii, creșterea cea mai importantă au înregistrat-o muncitorii din marea producție industrială. Astfel, în anul 1982 — 3 129 500 muncitori au fost legați de forma cea mai înaltă a producției sociale — industria, față de 640 400 cîți erau în 1950⁵.

Mutații calitative s-au produs în repartizarea clasei muncitoare pe ramurile economiei naționale. Ca o consecință firească a orientării partidului nostru, îndeosebi după Congresul al IX-lea al P.C.R., către dezvoltarea prioritară a ramurilor celor mai moderne ale progresului tehnic, a sporit mai rapid numărul muncitorilor din ramurile de specializare tot mai înaltă — ale construcțiilor de mașini și prelucrării metalelor, metalurgiei, chimiei, energiei electrice.

Un alt fapt cu cele mai semnificative consecințe economico-sociale îl reprezintă și schimbările importante survenite în repartizarea teritorială a clasei muncitoare, determinate de distribuția rațională a forțelor de producție pe teritoriul țării și de ridicarea a nivelului economic al zonelor și localităților în trecut rămase în urmă.

Prin investițiile masive, făcute în anii socialismului, în însemnate regiuni și centre din Moldova, Oltenia, Dobrogea, Maramureș, Cîmpia Dunării ș.a. — s-a ajuns la o răspîndire mai uniformă și rațională a muncitorilor pe județele țării. Creșterea armonioasă și proporțională a potențialului economic al tuturor județelor și implicit sporirea numărului de muncitori au cunoscut noi dimensiuni la sfârșitul cincinalului 1976—1980, cînd 31 din județele țării au realizat o producție industrială de peste 10 miliarde lei, față de 9 județe în 1970 și 4 în 1965⁶.

Concomitent cu creșterea rîndurilor clasei muncitoare au avut loc profunde mutații calitative în interiorul ei, determinate în special de progresul tehnic și științific, de modernizarea structurilor economiei, de adîncirea procesului diviziunii sociale a muncii, de prelungirea duratei și perfecționarea învățămîntului general și tehnic-profesional etc.

În ce privește gradul de instruire, este semnificativ, că în timp ce în 1948—1950 covârșitoarea majoritate a muncitorilor aveau cel mult 4 clase și numai 45% erau calificați, în prezent 4/5 din totalul muncitorilor sînt calificați, manifestîndu-se tendința de creștere a numărului celor care au absolvit cel puțin 10 clase sau cu studiile liceale încheiate, precum și a celor care dețin meserii de înaltă calificare⁷. Clasa muncitoare de azi este o clasă nouă și prin condițiile sale de viață — retribuție, învățămînt, asistență socială, locuințe etc., toate incomparabile față de trecut.

O altă trăsătură definitorie a clasei muncitoare în etapa actuală o constituie faptul că ea este clasă conducătoare a regimului politic, într-

⁴ Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1983, p. 59.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pe față a președinților consiliilor populare din 19 februarie 1983*, Edit. politică, București, 1983, p. 7.

⁷ Stana Buzatu, *Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală*, în „Era socialistă”, anul LXI, nr. 24/1981, p. 28. www.dacoromanica.ro

chipind în modul cel mai consecvent interesele făuririi și dezvoltării multilaterale a societății socialiste, ale trecerii la comunism și ale înfăptuirii acestuia. Compoziția socială a partidului și a tuturor organelor de conducere politică, la toate nivelele, oglindește caracterul muncitoresc al puterii politice din țara noastră. Clasa muncitoare deține ponderea majoritară în rândurile Partidului Comunist Român. 55,76 % din rîndul membrilor de partid erau la sfîrșitul anului 1983, muncitori ⁸. În aparatul de partid, la aceeași dată, numărul cadrelor provenite din rîndul clasei muncitoare reprezentau 80 % din totalul activiștilor, în aparatul sindicatelor 91 %, iar în cel al U.T.C. de 80 % ⁹. Puternic reprezentată este clasa muncitoare și în organisme de conducere colectivă, atît la nivel central, cît și la nivelul unităților economice. Astfel, din cei 1591 de membri ai Consiliului Național al Oamenilor Muncii aleși la Congresul al II-lea al Consiliilor oamenilor muncii din iunie 1981, 834 sînt muncitori sau maiștri care lucrează nemijlocit în producție ¹⁰, iar din cei 114 000 oameni ai muncii care alcătuiesc cele 6 000 de consilii ale oamenilor muncii, peste 30 % sînt muncitori direct productivi ¹¹. În mod corespunzător cu ponderea ei în societate, clasa muncitoare este reprezentată în organul suprem al puterii de stat din țara noastră — Marea Adunare Națională, precum și în consiliile populare.

În sfîrșit, rolul conducător al clasei muncitoare se manifestă și prin aceea că ea insuflă întregii societăți trăsăturile înaintate ale conștiinței muncitorești — spirit revoluționar, fermitate și dîrzenie, disciplină și capacitate de angajare, devotament neclintit față de cauza socialismului, față de interesele vitale ale națiunii noastre, patriotism fierbinte și internaționalism consecvent.

În condițiile țării noastre, țărănimea constituie, alături de clasa muncitoare, o importantă forță socială, cu un rol de seamă în producția materială, în viața politică și socială. După cum se subliniază în Programul P.C.R. : „Multă vreme, de-a lungul milenarei existențe a poporului român, țărănimea a reprezentat cea mai importantă forță socială a progresului. Lupta de clasă a țărănimii, a maselor populare împotriva asuprii a constituit factorul fundamental al tuturor transformărilor sociale, al înaintării poporului nostru pe calea progresului economico-social și a eliberării naționale ¹².

În anii socialismului, ca urmare a lichidării micii proprietăți particulare, fărîmîțate, a cooperativizării agriculturii și creării marii proprietăți socialiste, țărănimea a devenit o clasă nouă, proprietară și producătoare în același timp, cu un ideal social unitar, cu un nivel cultural politic tot mai ridicat. În perioada ce a urmat Congresului al IX-lea, P.C.R. a reconsiderat în mod revoluționar întreaga teorie și practică a dezvoltării agriculturii, situînd-o în rîndul ramurilor de bază ale economiei naționale,

⁸ „Scinteia”, nr. 12. 937 din 28 martie 1984

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Congresul al II-lea al Consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe. 24—26 iunie 1981*, Edit. politică, București, 1981, p. 500.

¹¹ *Ibidem*

¹² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României*, Edit. politică, București, 1975, p. 31.

asigurându-i, prin investițiile mereu sporite, o dotare tehnico-materială modernă și tot mai puternică.

Profunde schimbări calitative a cunoscut principala forță de producție — forța de muncă. În ultimele trei decenii, ca urmare a extinderii proceselor de muncă industrială în agricultură, ponderea populației agricole a scăzut de la 74,1% (respectiv 6 208 700 brațe de muncă) cît reprezenta în anul 1950, la 56,5% (respectiv 5 476 500 brațe de muncă) în anul 1965, pentru ca în anul 1982 să ajungă la 28,6% (2 986 100 brațe de muncă)¹³. Această restrîngere numerică cu peste 45 de procente înseamnă, potrivit unor calcule, eliberarea din munca agricolă a circa 3 220 000 brațe de muncă, care s-au încadrat în ramurile neagricole ale economiei naționale și în primul rînd în industrie. Procesul reducerii absolute a populației ocupate în agricultură a fost însoțită de ridicarea calificării ei profesionale. Astfel, față de vechea țărănimie care era un grup social în interiorul căruia diviziunea muncii nu se manifesta pregnant, ca trăsătură socială, în condițiile agriculturii noi, socialiste, apar meserii care determină o stratificare socio-profesională în cadrul țărănimii, o specializare mai pronunțată a muncii acesteia.

Marile succese obținute în dezvoltarea economiei naționale au asigurat ridicarea nivelului de trai material și spiritual al întregului popor și, în acest cadru, creșterea bunăstării și a gradului de civilizație al întregii noastre țărănimii. Ca rezultat al realizărilor în producție, al livrărilor la fondul de stat a unor cantități de produse tot mai însemnate, veniturile reale ale țărănimii calculate pe o persoană activă au sporit an de an. Începînd din 1971 s-a introdus sistemul venitului minim garantat pentru toți cooperatorii care participă activ la muncă, iar din 1976 s-a trecut la generalizarea aplicării acordului global în cooperativele agricole, asigurîndu-se, astfel, legarea mai strînsă a veniturilor țărănilor de rezultatele obținute în creșterea producției agricole.

În același timp, prin trecerea în mediul rural la acțiunea de sistematizare, precum și prin intensificarea construcției de școli, așezăminte culturale, magazine și alte unități social-culturale, se conferă satelor noastre un aspect tot mai modern, se asigură populației, un nivel de trai din ce în ce mai ridicat, accelerîndu-se și pe această cale procesul de apropiere treptată a condițiilor de viață de la sate cu cele de la orașe.

Concomitent cu transformările în modul de existență al țărănimii s-a schimbat și se schimbă profilul ei spiritual. Ea și-a format și își dezvoltă un nou mod de gîndire, eliberat de individualism, ridicîndu-se din ce în ce mai mult la înțelegerea intereselor colective, generale. În același timp, așa cum demonstrează analizele cuprinse în documentele partidului nostru, țărănimia va constitui și în perspectivă o importantă forță socială a României, avînd de îndeplinit un rol de seamă în producția materială, în viața socială și politică a țării. „Alianța dintre muncitorime și țărănimie — se apreciază în Programul P.C.R. — care a jucat un rol istoric în lupta politică pentru cucerirea puterii, înfăptuirea revoluției socialiste și edificarea noii orînduirii, constituind temelia de granit a regimului nostru socialist, va reprezenta în viitor factorul esențial al progresului economic și social în țara noastră, principala forță politică care va asigura dezvolta-

¹³ *Annarul statistic al Republicii România*, 1983, p. 60.

rea continuă a cuceririlor revoluționare ale poporului, mersul înainte al societății pe calea socialismului și comunismului”¹⁴.

Adinci schimbări au avut loc în situația intelectualității. O trăsătură a dezvoltării sociale în anii socialismului a constituit-o creșterea considerabilă a rîndurilor intelectualității, care reprezintă o legitate obiectivă a făuririi noii societăți, izvorită din faptul că aceasta nu se poate constitui decît pe baza realizărilor celor mai înaintate ale științei și culturii, din cerințele dezvoltării sociale în condițiile revoluției științifico-tehnice contemporane, ale formării omului nou, cu un înalt nivel de pregătire politico-ideologică și cu un larg orizont cultural-științific. Pornind de la aceste cerințe s-a ajuns, ca în anul 1982, pe ansamblul economiei naționale să lucreze cca 320 000 de ingineri și economiști, 70 000 cercetători științifici¹⁵, peste 250 000 profesori, învățători și educatori¹⁶, peste 47 000 medici și farmaciști¹⁷, la aceștia se adaugă numărul însemnat al artiștilor, muzicienilor, scriitorilor, ziaristilor, redactorilor din presa centrală și locală, din edituri etc.

Faptul că cca 90 % dintre specialiștii cu studii superioare au fost pregătiți în anii construcției socialismului și-a pus amprenta și asupra provenienței sociale a noii intelectualități, aceasta fiind formată îndeosebi din rîndurile clasei muncitoare și ale țărănimii. „În rîndurile intelectualității — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — au pătruns și pătrund, ca o infuzie puternică din plasma poporului, mii și mii de tineri dotați din rîndurile clasei muncitoare, ale țărănimii, ale tuturor păturilor societății. Intelectualitatea este produsul înălțării spre cultură, spre știință, spre cunoaștere a fiilor oamenilor muncii de la orașe și sate”¹⁸.

Modernizarea economiei românești pe temeiul industrializării socialite, marile transformări pe toate planurile pe care le-a implicat edificarea noii orînduiri au adus și mari deplasări în compoziția profesională a intelectualității. În această ordine de idei merită să relevăm că în prezent, aproape 50 % din totalul personalului muncitor cu studii superioare sînt absolvenți ai facultăților tehnice și economice. În sfîrșit, intelectualitatea societății noastre este un grup social cu o nouă conștiință socialistă, iar pe planul activității sociale, dintr-un grup subordonat în principiu burgheziei, care în bună măsură acționa în societate în numele acesteia, ea devine o forță socială care alături de clasa muncitoare și țărănime participă de sine stătător la decizia politică.

Și în viitor, intelectualitatea va cunoaște o puternică dezvoltare, deoarece așa cum se subliniază în Programul P.C.R. : „În condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, ale transformării științei într-o puternică forță de producție materială, ale dezvoltării întregii noastre societăți pe baza cuceririlor celor mai înaintate ale științei și culturii, vor

¹⁴ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintate a României spre comunism, p. 103.

¹⁵ „Știința”, nr. 12 409 din 16 iulie 1982.

¹⁶ Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1983, p. 270.

¹⁷ *Idem*, p. 312—313.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, 1969, p. 619.

crește atit rolul, cit și ponderea intelectualității în cadrul națiunii, în întreaga activitate economico-socială”¹⁹.

Importante schimbări au avut loc, de asemenea, și în situația celorlalte categorii sociale care alcătuiesc în prezent structura socială a României. Astfel, personalul din administrație care constituie o categorie de oameni ai muncii ce îndeplinește o funcție socială utilă, în buna desfășurare a vieții publice, a activității economice, în satisfacerea diferitelor cerințe ale maselor largi de cetățeni cunoaște pe măsura introducerii noilor mijloace informaționale moderne ale mijloacelor de prelucrare automată a datelor, o permanentă scădere, ajungând în 1982 să reprezinte 60 000 de persoane (respectiv 0,6 % din totalul populației ocupate) față de 137 000 (1,7 % în 1950 și 94 900 (1 % în 1965)²⁰.

Micii meșeriași — odată cu organizarea cooperativelor meșteșugărești în anii 1948—1950 — s-au transformat într-o categorie socială nouă, de proprietari în comun asupra mijloacelor de producție și producători de bunuri materiale. Corespunzător cu sporirea înzestrării populației de la orașe și sate cu bunuri de consum de folosință îndelungată, aparate electrocasnice, autoturisme, numărul meseriașilor încadrați în cooperativele meșteșugărești a sporit continuu. Astfel, dacă în 1950 existau în toată țara 65 304 cooperatori, grupați în 11 601 unități de servire a populației, în 1982, numărul acestora a crescut la 351 133 desfășurându-și activitatea în 145 388 unități²¹.

În structura societății noastre mai există de asemenea un număr restrâns de țărani cu gospodărie individuală îndeosebi în zonele de munte și de deal unde formarea de cooperative agricole nu se justifică sub raport economic. Reprezentând circa 5 % din totalul populației active din economie, ei își bazează existența pe munca lor și a familiilor lor, desfășurând o activitate utilă în agricultură, zootehnie, silvicultură, construcții și alte sectoare economice²². De asemenea în structura socială a României mai există un număr de meseriași particulari și de liber profesioniști care își întemeiază existența pe munca lor și a familiilor lor și desfășoară o activitate folositoare societății. În ceea ce privește meseriașii necooperativizați, numărul acestora era de 40 800 în 1982, față de 188 900 citi erau în 1950²³. Prin Legea privind exercitarea meseriilor de către meșteșugari în ateliere proprii, adoptată de Marea Adunare Națională în anul 1968, s-au luat măsurile corespunzătoare pentru a preîntîmpina exploatarea omului de către om și acumularea unor venituri nejustificate.

Analizînd schimbările petrecute în structura noii orînduirii se poate trage concluzia că societatea socialistă românească este alcătuită actualmente din clase și categorii sociale care participă activ la munca productivă — în sfera creației materiale sau spirituale — acționează în strînsă colaborare și unitate a forțelor de producție, în perfecționarea relațiilor socialiste, în făurirea socialismului și comunismului în România.

¹⁹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism, p. 104.

²⁰ Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1983, p. 59.

²¹ Idem, p. 109.

²² „România liberă”, nr. 12.408 din 15 iulie 1982.

²³ Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1983, p. 97.

PRINCIPALELE DIRECȚII ALE PROCESULUI OMOGENIZĂRII SOCIALE DIN SOCIETATEA NOASTRĂ

Etapa pe care o parcurge societatea românească, plasează pe un loc deosebit de important, sub aspectul economic, social și politic, procesul omogenizării societății socialiste românești și făuririi poporului unic muncitor. În concepția P.C.R., omogenizarea socială nu este un scop în sine, ci un factor esențial în înfăptuirea obiectivului fundamental al partidului și statului — realizarea unei civilizații socialiste și comuniste superioare a oamenilor liberi, multilateral dezvoltăți cu o individualitate proprie.

Început odată cu importantul act al naționalizării principalelor mijloace de producție din iunie 1948, procesul omogenizării sociale s-a adâncit, treptat, pe măsură ce a fost lichidată orice formă de exploatare a omului de către om și făurită economia socialistă unitară, echilibrată și armonioasă. În condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, ca urmare a acțiunii revoluției tehnico-științifice în economia națională, care amplifică influența factorilor calitativi ai dezvoltării economico-sociale, procesul omogenizării sociale a devenit, mai amplu și profund, manifestându-se, din plin, în toate domeniile de activitate. Astfel, ca rezultat al dezvoltării forțelor de producție și perfecționării relațiilor de producție, al creșterii nivelului de cunoștințe și calificare al oamenilor muncii, al mecanizării, automatizării și cibernetizării proceselor de producție, se creează premisele pentru dispariția treptată a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală. De asemenea, pe măsura mecanizării și chimizării complexe și complete a producției agricole se intensifică procesul de apropiere și ștergere a deosebirilor esențiale dintre munca agricolă și cea industrială; munca în agricultură tinzând să devină tot mai mult o variantă a activității industriale.

În același timp, ca urmare a traducerii în fapt, a procesului de urbanizare a vieții satelor se accentuează dispariția deosebirilor dintre sat și oraș, ceea ce influențează pozitiv asupra omogenizării nivelului general de civilizație al societății.

Un rol de o deosebită însemnătate în creșterea coeziunii poporului îl au, de asemenea, rezolvarea justă a problemei naționale, lichidarea oricăror forme de discriminare națională, realizarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor țării indiferent de naționalitate. Un întreg complex de măsuri pe toate planurile, având în centru politica de repartizare rațională a forțelor de producție pe întreg cuprinsul țării, urmărește consecvent ridicarea materială și spirituală a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, asigurarea condițiilor ca toți deopotrivă să poată participa la întreaga viață politică, economică, socială, la conducerea societății.

Procesul de omogenizare socială este puternic influențat și de politica consecventă desfășurată de P.C.R., în etapa actuală, în vederea lărgirii continue a democratismului societății noastre, a multiplicării cadrului de atragere a maselor la conducerea societății. Prin intermediul numeroaselor forme larg democratice existente, în care precumpănitoare sînt cele ce asigură participarea www.dacorumanic.ro nărilor oamenilor muncii

din întreprinderi și instituții, C.A.P.-uri; adunările cetățenești organizate de F.D.U.S. și O.D.U.S., cele ale „Tribunei democrației”, adunările de partid, sindicat, U.T.C. — oamenii muncii au posibilitatea să-și spună cuvântul asupra principalelor probleme ce privesc politica internă și externă a țării, să dezbată modul în care la locul de muncă se îndeplinesc sarcinile trasate de partid, iar pe plan local se înfăptuiesc sarcinile autoconducerii și autoaprovizionării, al înfrumusețării orașelor patriei noastre. Purtate în spirit critic și autocritic asemenea dezbateri creează în rîndul oamenilor muncii un spirit de responsabilitate, le întărește sentimentul de proprietari, producători și beneficiari, le dezvoltă inițiativa în muncă, spiritul cetățenesc — trăsături care de fapt contribuie din plin la omogenizarea în plan politic a societății.

Aceluiași scop îi corespunde și atragerea într-o măsură tot mai mare a cetățenilor la procesul de elaborare și aplicare a legilor, la desemnarea deputaților și exercitarea unui control mai intens asupra activității lor, la reprezentarea cît mai judicioasă în toate organismele statale a tuturor claselor și categoriilor societății noastre. Semnificativ este faptul că din cei 369 de deputați în organul suprem legislativ al puterii de stat — Marea Adunare Națională — 130 lucrează nemijlocit în producția industrială sau agricolă, 81 în domeniul cercetării științifice, ingineriei tehnologice și a proiectării, învățămîntului, culturii, ocrotirii sănătății ș.a., restul fiind oameni ai muncii fizice sau intelectuale aleși în funcții de conducere în diferite organizații obștești ²⁴.

Intensa activitate politico-ideologică desfășurată de partid în vederea ridicării conștiinței socialiste a maselor, a formării unui om nou, a dezvoltării multilaterale a personalității acestuia influențează în mod pozitiv procesul de omogenizare socială. O mare audiență asupra întăririi unității moral politice a națiunii noastre socialiste, a realizării unei apropieri tot mai accentuate între clasele și categoriile sociale a societății noastre exercită preocuparea permanentă a partidului, pentru cultivarea în rîndul oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate a mîndriei patriotice față de trecutul glorios de luptă al poporului nostru, față de însemnatele realizări obținute în făurirea socialismului. Înțelegerea aprofundată a marilor transformări din societate, a direcțiilor obiective ale dezvoltării, a legităților evidenței sociale, a cuceririlor științei și cunoașterii universale, care confirmă zi de zi justetea concepției materialiste dialectice despre lume și viață, materialitatea lumii sînt alte obiective ale muncii politico-ideologice care au un rol însemnat asupra procesului omogenizării sociale, a întăririi unității socialiste a întregului popor.

Fenomenul omogenizării sociale, al apropierii între clasele și categoriile sociale care alcătuiesc societatea românească contemporană este puternic stimulat și de exercitarea de către Partidul Comunist Român a rolului de forță politică conducătoare a societății noastre socialiste. Ca centru vital al națiunii noastre socialiste partidul exprimă și promovează prin linia și Programul său interesele vitale ale întregii națiuni, identificîndu-se întru totul cu idealurile, țelurile și năzuințele cele mai înalte ale poporului român. Prin cei 3 370 343 membri — cîți număra partidul la

²⁴ Buletinul Oficial al R.S.R. nr. 10, 1969. www.dacoromanica.ro

sfirșitul anului 1983 — ceea ce reprezenta 21,59 % din populația majoră și 32,32 % din populația ocupată²⁵ se asigură toate condițiile ca el să fie prezent în toate celulele societății, să însuflețească energiile creatoare ale acesteia spre înlăptuirea obiectivului fundamental — edificarea socialismului și comunismului pe pământul patriei noastre.

Structura socială și procesul omogenizării sociale din societatea noastră constituie fenomene ce sînt fundamental determinate de profunzimea și ritmul schimbărilor revoluționare ce se petrec pe toate planurile vieții sociale.

Astfel, ținindu-se seama că obiectivul fundamental al actualului plan cincinal îl constituie continuarea pe o treaptă superioară, a îndeplinirii Programului partidului, creșterea în ritm susținut a economiei naționale, afirmarea cu putere a revoluției tehnico-științifice în toate domeniile, se poate afirma că în ceea ce privește evoluția structurii sociale din țara noastră nu se vor înregistra schimbări importante de ordin cantitativ, ci îndeosebi modificări de natură calitativă. De altfel, dimensiunea reală a acestui proces a fost relevată, cu pregnanță, de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Expunerea sa de la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din iunie 1982, cînd referindu-se la dinamica structurii sociale din țara noastră afirma că „În perspectivă se poate aprecia că încă multă vreme clasa muncitoare și țărănimia vor rămîne cele două clase principale ale societății românești. Deși va crește ponderea clasei muncitoare și se va mai reduce ponderea țărănimii în cadrul populației ocupate, probabil că în 1990 țărănimia va continua să reprezinte cel puțin 20 la sută din populația ocupată. Va mai crește într-o anumită măsură numărul intelectualității tehnice, dar mai cu seamă va spori rolul intelectualității în dezvoltarea societății socialiste, în înlăptuirea Programului partidului”²⁶. În schimb, datorită depășirii stadiului de țară în curs de dezvoltare și transformarea României într-o țară mediu dezvoltată, a modificărilor calitative intervenite în conținutul și diviziunea muncii sociale, a prefacerilor în structura relațiilor de producție, a integrării tot mai organice a partidului, a statului socialist, a organizațiilor de masă și obștești în viața societății, a intensificării procesului de democratizare a culturii se va produce o accelerare tot mai pronunțată a procesului de omogenizare a societății românești, a făuririi poporului unic muncitor.

L'ÉVOLUTION DE LA STRUCTURE SOCIALE DE LA ROUMANIE À L'ÉTAPE ACTUELLE ET LE PROCESSUS D'HOMOGÉNÉISATION SOCIALE

RÉSUMÉ

L'auteur du présent article fait une succincte analyse des profondes mutations intervenues dans la structure de la société roumaine, dans l'établissement de rapports fondés sur la communauté d'intérêts entre les

²⁵ „Scinteia”, nr. 12.937 din 28 martie 1984.

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului, prezentată la Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982*, Edit. politică, București, 1982, p. 46.

nouvelles classes et groupes sociaux, autant par suite de la victoire du socialisme et de l'édification de l'économie socialiste unitaire, que du développement rapide des forces productives, de la puissante affirmation de la révolution tehnico-scientifique dans tous les domaines, du passage à une nouvelle qualité de toute l'activité économique et sociale, processus caractéristiques à l'étape actuelle de développement de la Roumanie. Ce qui se détache — comme le processus le plus important qui a marqué de son empreinte toute la structure sociale, influençant de manière décisive sur le progrès de la Roumanie, c'est le développement puissant — numérique et qualitatif — de la classe ouvrière, la classe dirigeante du peuple tout entier. On présente ensuite les profonds renouvellements qualitatifs intervenus également au sein de la paysannerie et de l'intelligentsia qui, agissant sous la direction de la classe ouvrière et du parti apportent leur contribution à l'édification de la société multilatéralement développée.

La dernière partie de l'article présente quelques-unes des principales directions qui contribuent à l'accomplissement du processus d'homogénéisation sociale de notre pays. On relève en ce sens le rôle des changements qualitatifs dans le contenu et la division du travail social, la répartition harmonieuse des forces productives sur le territoire du pays, l'exercice par le P.C.R. du rôle de force politique dirigeante de la société, l'extension continue de la démocratie socialiste et de la participation des masses à la direction de la société, la juste solution de la question nationale, la création de l'homme nouveau, bâtisseur conscient de la nouvelle société.

SITUAȚIA POLITICĂ DIN ROMÂNIA ÎN PRIMĂVARA ȘI VARA ANULUI 1944 ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE GERMANE

DE

IOAN CHIPER

Aflată în centrul de interes al istoriografiei românești, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a făcut obiectul unei bogate literaturi care a reconstituit originile, desfășurarea și consecințele ei pe plan intern și internațional. Lărgirea bazei documentare, prin explorarea sistematică a arhivelor din țară și străinătate a fost și continuă să fie una din principalele direcții ale anchetei istoriografice. Achizițiile documentare din ultimii ani — de pildă deschiderea arhivelor Foreign-Office-ului din anii 1943—1944 — au relevat aspecte puțin sau de loc cunoscute ale acestui eveniment — cotitură din istoria poporului român. În rândurile de mai jos, prezentăm un șir de documente care dezvăluie perceperea de către diverse instanțe germane (diplomați, militari, experți economici, agenți secreți, conducători ai „Grupului etnic german” etc.) a situației din România în pragul desprinderii acestei țări din orbita Reichului nazist.

Aruncată de evenimentele tragice din vara anului 1940 în primejdioasa strînsoare a brațelor germane, România și poporul ei, în frunte cu comuniștii, au luptat pentru restabilirea independenței naționale, răsturnarea regimului de dictatură, instaurat în umbra baionetelor Wehrmachtului, abolirea Diktatului de la Viena și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. Conștienți de ostilitatea imensei majorități a poporului român, factorii de conducere ai Germaniei hitleriste au întreținut o vastă rețea de servicii de informații pe teritoriul român¹ și s-au străduit să obțină prin diverse canale (legația, misiunea militară etc.) o imagine cât mai fidelă a situației din România.

La sfârșitul anului 1943 și începutul anului 1944 situația politică din România cît și relațiile oficiale româno-germane constituiau cauzele unor vii preocupări în cercurile conducătoare politice, economice și militare germane într-un moment în care linia aripii de sud a frontului sovieto-german se apropia de teritoriul român.

Într-o telegramă strict secretă din 1 noiembrie 1943, ministrul Germaniei la București constata că „Situația în România se agravează” și făcea o trecere în revistă a aspectelor politice, militare și economice care

¹ După mărturia lui Eugen Cristescu, șeful Serviciului Secret de Informații, numărul lor era de 11, vezi *Procesul mării trădări naționale*, București, 1946, p. 155.

susțineau acest punct de vedere. „Încercarea de a menține în țară cit mai puține trupe germane este de mult evidentă” sublinia diplomatul german care atrăgea totodată atenția asupra intensificării propagandei antigermane și în favoarea puterilor aliate². Deși aprecia că nu exista un pericol acut din partea comunismului, diplomatul german era nevoit să constate intensificarea activității comuniste în ultimele luni și să transmită : „Celulele comuniste lucrează intens. Puternică difuzare de manifeste. Și între studenți o evoluție care dă de gîndit”. După ce enumera și alte aspecte ale situației din România, von Killinger încheia : „Nu cred că există un pericol acut și că noi ne aflăm în România în fața unor evenimente la fel ca cele survenite în Italia, am însă convingerea că pericolul în sine există”³. Tot spre sfîrșitul anului 1943, unul din experții germani pentru economia României, Karl Blessing, director al societății Kontinentale Öl, analizînd problemele relațiilor economice și financiare româno-germane ajungea la concluzia că antrenarea completă a economiei României în efortul de război al Germaniei ar fi creat României o situație care nu putea fi menținută fără concesiile politice din partea Germaniei — de exemplu în privința Transilvaniei — sau numai cu forța. Blessing considera însă că prin utilizarea forței s-ar fi creat „o nouă regiune de partizani” astfel încît contribuția economică a României, avîndu-se în vedere și sabotajele relativ ușor de îndeplinit în regiunea petroliferă, ar fi devenit și mai mică⁴. „Sub presiune puternică” — după cum transmitea șeful delegației economice germane, Carl Clodius — guvernul român a cedat însă la mijlocul lunii decembrie 1943 și s-a declarat de acord cu încheierea unui acord economic „care ținea cont în toate punctele importante de interesele germane”⁵. Semnarea acordului, la 9 februarie 1944 și confirmarea, în urma întrevederii de la Klessheim din 28 februarie 1944, a încrederii pe care o avea în mareșalul Antonescu s-au aflat între factorii care au condus la decizia lui Hitler de a ordona anularea elaborării operațiunii „Margarethe II” care viza ocuparea deschisă a României de Germania nazistă⁶.

Vom prezenta în continuare conținutul unor informații care s-au acumulat, începînd cu luna martie 1944, la Berlin, în legătură cu evoluția situației politice din România și vom avea în vedere cu precădere rapoartele și notele provenite mai ales din afara canalelor diplomatice firești privind evoluția stării de spirit a populației și armatei, activitatea partidelor politice. Informațiile vor fi prezentate după criteriul cronologic și pornind nu de la momentul la care ele se refereau, ci de la data la care ele parvneau cercurilor conducătoare naziste, deci cînd puteau influența, într-un fel sau altul, cristalizarea unei anume imagini despre

² Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes. Bonn (în continuare PA) Inland II g, dosar 426, T. 6342; telegrama este publicată în trad. românească: *Mărturii documentare* (documente editate de Mioara Tudorică) în „Revista arhivelor” an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 13, p. 384—388.

³ *Idem.*

⁴ Bundesarchiv Koblenz (în continuare BA), R7 3019, Copie raport K. Blessing din Berlin, 20 decembrie 1943.

⁵ PA, Inland II g, dosar 426, T. 7090, București, 20 decembrie 1943, Clodius către von Ribbentrop.

⁶ Andreas Hillgruber *Hiller, König Carol und Marschal Antonescu. Die deutsche. — rumänischen Beziehung 1938—1944*, 2 Auflage, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 177—178.

ceea ce se petrecea în România și în consecință adoptarea unor eventuale propuneri sau decizii.

În luna martie și la începutul lunii aprilie, la Berlin s-au înmulțit informațiile despre intensificarea activității comuniștilor din România. Raportul cu privire la situația pe ianuarie 1944 a grupelor etnice germane din diferite țări, întocmit de Volksdeutsche Mittelstelle (VOMI) abia la 1 martie 1944 aprecia că România va încerca să imite Italia, că în România fuseseră arestați doi parașutiști englezi ⁷ și informa că „În regiunea Reșița, deci într-o regiune industrială, au apărut primele două grupări mai mari de partizani în România. S-a ajuns deja la lupte între trupele române și partizani și au fost pierderi de ambele părți. Având în vedere situația socială catastrofală în această zonă industrială munca de agitație comunistă este plină de succes și de aceea nu este de mirare că s-au format bande de partizani” ⁸.

La începutul lunii martie, Südost Europa-Gesellschaft consacra 4 din rapoartele sale informative (nr. 13 din 3 martie, nr. 14 din 6 martie și nr. 15 și 16 din 7 martie 1944) politicii românești ⁹, în care elemente reale erau amestecate cu informații deformate sau nereale. Astfel, raportul nr. 13 pretindea că doar trei grupări politice se bucurau de influența în masă : național-țărăniștii, socialiștii și legionarii. Ori la Berlin era cunoscută bine încă din 1940/1941 atitudinea mării majorități a poporului român și a armatei față de legionari și astfel de afirmații — la fel ca și în cazul raportului VOMI în privința parașutiștilor englezi — determinau inevitabilele prudențe în acceptarea și a restului informațiilor. Chiar în cazul socialiștilor erau evidente unele confuzii între socialiști și comuniști, după cum nu trebuie pierdută din vedere nici tendința frecventă pentru agenții germani, dar și pentru organele polițienești din România și alte țări, de a considera comunistă orice atitudine politică de stînga sau de a vedea în comunism expresia unor intervenții din afară. Raportul SOEG nr. 13, citat mai sus, considera că nu trebuia nici supra dar nici subestimată importanța socialiștilor și că aceștia erau conduși de „un anume Pătrășcanu” care de curînd primise domiciliu forțat. (Desigur este vorba de liderul comunist Lucrețiu Pătrășcanu). În raport se sublinia că gruparea socialistă avea influență în special în regiunea petroliferă, în industria mare bucureșteană și în regiunea Reșița și că „ea avea puternice tendințe comuniste” ¹⁰. Cîteva zile mai tîrziu, raportul nr. 16 constata intensificarea activității comuniștilor în România menționînd descoperirea

⁷ În realitate a fost un grup de trei parașutiști englezi conduși de lt. col. Alfred George Gardyne de Chastelain despre care atașatul de poliție al legației Germaniei la București a informat Berlinul încă de la 31 decembrie 1943. În legătură cu misiunea Chastelain vezi Florin Constantiniu *Însemnările unui agent britanic în ajunul insurecției române din august 1944* (I), (II) în „Revista de istorie” tom 35 (1982), nr. 1, p. 161—170, nr. 5—6, p. 735—739; Ioan Chiper, *Surse germane despre misiunea Chastelain în România*, în „Revista de istorie”, tom. 35, 1982, nr. 12, p. 1339—1351.

⁸ „Revista arhivelor” an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 17, p. 390. Raportul VOMI a fost realizat probabil, după cum se proceda curent, pe baza unor informații provenite în cazul României de la conducerea Grupului etnic german transmise după sfîrșitul lunii ianuarie 1944.

⁹ Direcția Generală a Arhivelor Statului București, Arhiva istorică centrală (în continuare AIC), fond Microfilme SUA, Rola 257 (T84—88) cadrele 379330—33; 379326—29; 379322—25; 379318—21.

¹⁰ Loc. cit., c. 379331.

de către autoritățile românești a unor organizații comuniste în decembrie 1943 — februarie 1944 și scopurile acestora, descoperirea unui exemplar din ziarul ilegal „România liberă”, activitatea unui post de radio comunist „Prahova”, despre care însă raportul nu putea preciza locul aproximativ de unde emitea ¹¹.

În pofida unor aprecieri sau date eronate, intensificarea activității comuniste era semnalată și pe alte canale la începutul primăverii anului 1944, informațiile necontrazicându-se în esență și completându-se în detaliu semnificative. Astfel, o telegramă din 7 aprilie 1944 din București semnată de M. von Killinger și H. Neubacher transmitea ministerului de externe din Berlin : „După informații obținute prin conducerea marilor societăți petroliere, se constată, ca urmare a înaintării rușilor, o pronunțată atitudine comunistă printre muncitorii din regiunea petroliferă. La indicația funcționarilor comuniști, lucrătorii sînt totuși îndemnați să nu se manifeste în afară cu atitudinea lor comunistă și mai ales să nu comită acte de sabotaj înainte de vreme, căci altfel există pericolul unei intervenții din partea forurilor române și germane. Este mai curînd în interesul cauzei comuniste să se dezvolte pe neobservate o organizație gata de bătaie, care să poată fi introdusă în luptă în momentul oportun și după un ordin special” ¹².

În aceeași perioadă, deci în luna martie — începutul lunii aprilie 1944, Berlinul a primit pe diferite canale informații despre plecarea lui Barbu Știrbey peste hotare ¹³ despre alte negocieri și sondaje românești ¹⁴, informații suplimentare despre scrisorile lui E. Beneș către I. Maniu ¹⁵, activitatea unor diplomați și oameni politici români peste hotare ¹⁶. Raportul SOEG nr. 13, la care ne-am mai referit, considera, în ceea ce privește armata română, că între ofițerii superiori se aflau relativ puțini aceia care erau fără rezerve și cu adevărat pentru o colaborare cu Germania și că ofițerii de grade superioare și mijlocii manifestau o puternică repulsie și chiar ură față de legionari ¹⁷.

Berlinul a fost, de asemenea, informat de Legația germană din București ¹⁸, încă la 3 aprilie 1944, despre scrisoarea adresată de Maniu și Brătianu la 21 martie 1944 lui I. Antonescu, prin care se cerea acestuia

¹¹ Idem, c. 379318—21.

¹² „Revista arhivelor”, an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 19, p. 392—393.

¹³ PA, Inland IIg, dosar 427, T. 336 din 2 martie 1944, Altenburg către von Killinger.

¹⁴ AIC, fond Microfilme SUA, rola 257, c. 379322—29; PA, Inland IIg, dosar 427, raportul lui Andreas Schmidt către Werner Lorenz (VOMI) din Brașov, 3 aprilie 1944 cu privire la convorbirile avute la 28 martie 1944 cu Ion Antonescu și Mihai Antonescu. Liderul Grupului etnic german din România aprecia că Mihai Antonescu ar fi devenit ceva mai prudent în contactele sale cu „puterile inamice”, dar nu a abandonat aceste contacte.

¹⁵ AIC, fond Microfilme SUA, rola 257, c. 379298—301 (Raportul SOEG nr. 21 din Viena, 3 aprilie 1944). În legătură cu această problemă vezi Tr. Udrea *Sur les relations politique roumano-tscheques durant les années 1940—1944* în „Revue Roumaine d'histoire”, tome VII, 1968, nr. 1.

¹⁶ PA, Inland II, dos. 427, Documente privind pe Victor Antonescu, Solacoli.

¹⁷ În legătură cu adevărata starea de spirit a armatei române vezi Vasile Măcanu, *Date noi privind starea de spirit antihitleristă a armatei române — premiză esențială a victoriei insurecției din august 1944* în „Anale de istorie”, an XXII, 1976, nr. 4, p. 36—50; Mihai Retegan *Aspecte ale stării de spirit a militarilor români în perioada 1940—1944* în *File din istoria militară a poporului român*, Studii, volumele 5—6, (coordonator de ediție gl. maior dr. Ilie Ceaușescu) Edit. militară, București, 1979, p. 147—167.

¹⁸ „Revista arhivelor”, an LI, vol. XXXVI, 1974, nr. 3, doc. 18, p. 391—392. SOEG a transmis abia prin raportul nr. 27 din 23 aprilie 1944 conținutul memoriului.

să se retragă din alianța cu Germania sau să-și prezinte demisia¹⁹. Tot la 3 aprilie 1944, von Killinger transmitea la Berlin informația din sursă elvețiană, pe care nu o putuse controla, că la Moscova s-ar fi format „un guvern liber român” cu Mihai Ralea și Ionescu-Bujoiu — guvern care trebuia să se transfere la Iași — și că s-ar fi constituit din prizonierii români o armată de eliberare care trebuia să intre în teritoriu român ocupat de trupele sovietice²⁰. În același timp, raportul privind România în luna martie 1944 — redactat la Ministerul german al economiei — consacrat în cea mai mare parte, în mod firesc, problemelor economico-financiare și relațiilor din acest domeniu dintre România și Germania, constata că „nu s-au produs schimbări” în situația politică generală din România și că nu erau de așteptat modificări în politica financiară și valutară în România²¹.

Trecerea în revistă a acestor informații cu privire la România care parveneau în primele săptămâni ale primăverii anului 1944 diferitelor centrale germane indică un număr important de date care erau reale și relevau elemente fundamentale ale unei evoluții politice în România defavorabile intereselor germane, dar și existența unor date eronate și chiar aberații, care puteau fi controlate relativ ușor de serviciile de informații germane și care puneau sub semnul întrebării cel puțin unele din elementele reale ale datelor colectate din România. În același timp, aceste surse de informații dovedeau ignorarea, în acel moment, a numeroase aspecte esențiale ale politicii românești.

În cursul primăverii 1944 s-au înmulțit și diversificat însă informațiile din sursele germane privind situația politică din România.

Factori oficiali sau agenți germani au continuat să manifeste nemulțumire în privința efortului de război al României, considerat insuficient, și pentru unele aspecte ale relațiilor economice româno-germane. Un amplu raport redactat după toate probabilitățile în aprilie sau începutul lunii mai de dr. Voss, conducătorul uzinelor Skoda din Brno, analiza pe larg aspecte variate ale economiei românești prin prisma intereselor germane pentru intensificarea producției și enumera între factorii care contribuiseră la nașterea dificultăților, absența „încrederii maselor largi ale populației în cursul clar autoritar al conducerii de stat”, „puținul contact în masa poporului” a acestei conduceri²². Exprimiind aceleași nemulțumiri din domeniul economic în conținutul său, raportul pe luna aprilie 1944 privind România, redactat la Ministerul Economiei din Berlin, sublinia că : „Așteptarea ca evenimentele din Ungaria să determine guvernul român la o intervenție energetică contra anumitor cercuri politice antigermane nu s-a realizat pînă în prezent”. Erau caracterizate ca „înaltă trădare” propunerile cuprinse în ultimele demersuri, cunoscute în largi cercuri, ale „așa zisei opoziții liberale”²³ făcute pe lângă I. Antonescu. Raportul privind

¹⁹ O analiză a atitudinii liderilor PNL și PNT la col. dr. Ilie Ceaușescu, *Aspecte contradictorii în atitudinea unor forțe politice burgheze din România față de problemele militare și politice ale țării în perioada septembrie 1940 — august 1944*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, Edit. Militară, București, 1973, p. 181 — 226.

²⁰ PA, Inland II g, dosar 427, T. nr. 1269.

²¹ BA, R/3404, f. 101 — 104.

²² PA, Handakten Ritter, Bd. 27, Rumänien, 1944, n.p. Raport asupra situației în România (nesemnat, nedatat).

²³ BA, R 7/3404, f. 192 www.dacoromanica.ro

România în lunile mai-iunie 1944, redactat la același minister, constata în privința situației politice că aceasta „nu s-a îmbunătățit” și adăuga, „că acum ca și în trecut cercurile influente liberale se străduiesc să ridice în calea solicitărilor economice de război germane toate greutățile posibile”²⁴.

Au sporit în aceeași perioadă știrile colectate de rețelele germane de informații în legătură cu acțiunile interne sau externe ale cercurilor politice neoficiale din România. Raportul SOEG nr. 27 din 28 aprilie 1944 făcea aprecieri în legătură cu ceea ce considera a fi încercări de atragere a palatului regal la o participare mai energică în viața politică²⁵. La mijlocul lunii mai 1944, în raportul informativ nr. 34, elaborat tot la SOEG, era transmisă o serie de date privind negocierile de la Cairo, unele reale și altele nu (SUA și Marea Britanie nu au putut oferi condiții de pace României și au cerut acesteia să se adreseze URSS; condițiile de armistițiu propus de sovietici prevedeau: revenirea la granița româno-sovietică stabilită în 1940; retragerea trupelor germane din România; ocuparea a 7 din cele mai importante regiuni ale României)²⁶. Autorul raportului aprecia ca un fapt favorabil din punct de vedere german că „Maniu nu este totuși de fel un activist, ci tipul unui parlamentar întreprinzător, dar nedecis, care nu îndrăznește să-și asume o adevărată responsabilitate pentru o hotărâre”, dar aprecia că Mihai Antonescu se afla în contact permanent cu opoziția și că la Cairo se negocia în mod sigur cu știrea acestuia. „Din partea română, colaborarea germano-română se sprijină în prezent exclusiv pe mareșal” — se considera în raport²⁷. De altfel, rapoartele germane din diferite surse, care analizau situația politică din România în perioada la care ne referim, exprimă încredere în bunele intenții ale lui Ion Antonescu și acuză constant pe Mihai Antonescu.

Aflat în țară pentru câteva zile în luna mai 1944, căpitanul Cartelieri, de la Cartierul general al lui Hitler, raporta la întoarcere despre intensificarea activității opoziției în căutarea unor soluții politice și menționa opinia unor ofițeri ai Wehrmacht-ului că Germania era amenințată să repete în România experiența din Italia. Cartellieri transmitea că multe oficii militare germane considerau că salvarea consta în ocuparea României, dar, sublinia el în continuare, „ele nu-și dau seama că ocuparea solicită nu numai forțe germane, ci că, după aceea trebuie să se conteze în cel mai scurt timp pe regiuni de bande (partizani — n.n. — C.I.) și acțiuni de sabotaj”²⁸. Informațiile provenite la Berlin din partea conducerii Grupului etnic german adăugau noi elemente asupra situației politice din România, noi interpretări, noi propuneri. O sinteză intitulată „Impresii de călătorie la sfârșitul lui mai 1944”, elaborată de persoane din subordinea lui Otto Lies, sau chiar de acesta, consemna puternica propagandă activă

²⁴ *Idem*, f. 393 — 396.

²⁵ AIC, fond Microfilme SUA, Rola 257 (T 84 — 88), c. 379274 — 77.

²⁶ În legătură cu sondajele și negocierile cu puterile aliate, în vederea ieșirii României din război vezi A. Simion *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, București, 1979, p. 337 — 414.

²⁷ AIC, fond Microfilme SUA, Rola 257 (T 84 — 88) c. 379246 — 49.

²⁸ Archiv des Institutus für Zeitgeschichte, München, MA — 240, F.H. Qu., 14 mai 1944.

„inamică”, consemna că armata română și corpul de ofițeri aveau o orientare anglofilă, sublinia că unele aspecte ale situației muncitorilor făceau muncitorimea „coaptă pentru propaganda bolșevică”²⁹. Raportul alcătuit de Andreas Schmidt asupra situației României în luna mai 1944, înserind observații și constatări asemănătoare cu cele din rapoartele din alte surse ajungea la următoarele concluzii: Germania trebuia să intervină „cu tact” în conducerea României pentru a face din „această dezorganizare din nou un organism viabil și capabil de luptă”. Schmidt constata că mulți dintre cetățenii germani care vin sau pleacă din România din cauza „debandadei” din țară raportează sau răspîndesc zvonuri despre prăbușirea României, ceea ce liderul grupului etnic german aprecia a slăbi puterea României și a favoriza propaganda inamică. Prin aceasta, Schmidt nu făcea decât să contribuie la atenuarea impresiilor produse la Berlin asupra diferiților factori de rapoartele alarmante din România. Soluția propusă de Schmidt era ca prin remanierea guvernului (un guvern condus tot de I. Antonescu, format din personalizări „conservativ-naționale” și militari progermani) și includerea în toate domeniile a unor specialiști germani și „cu păstrarea deplină a suveranității românești” (sic!) să fie menținută România ca un valoros „partener” de război pînă la sfîrșitul războiului și „prin aceasta să-l slăbim și biologic în așa fel ca el să nu mai poată după război să inunde și să cucerească spațiul carpatic”. După cum se poate lesne aprecia, A. Schmidt propunea un program care se încadra perfect în conceptele „Lebensraum”-ului și „Wirtschaftsraum”-ului nazist³⁰. A. Schmidt respingea și el, la fel cum făcuseră și alții — precum Blessing, Cartellieri — ideia ocupării deschise a României de către Germania, cam cu aceleași argumente. „O ocupare a României ar putea să atragă o puternică slăbire a armatei române (care în mare nu este progermană) și de asemenea să atragă după sine pericolul partizanilor”³¹. Ideea unui control german mai puternic, fără însă a se recurge la forță, din cauza urmărilor militare și economice contrare scopurilor urmărite de Berlin apare, după cum se observă, repetat de la sfîrșitul anului 1943 — vezi raportul Blessing — dar conducerea Germaniei naziste se afla în fața unei dileme fără soluții convenabile.

În această privință este de notat opinia, atît de autorizată, a unui înalt funcționar german, bun cunoscător al realităților economice și politice

²⁹ PA, Inland IIg, dosar 427 (Inl. II 1172 g).

³⁰ Trebuie avut în vedere că Andreas Schmidt, liderul Grupului etnic german, protejat al SS-ului (socrul său, Obergruppenführer-ul Gottlob Berger ocupa una din funcțiile cele mai importante în aparatul SS și era un intim al lui H. Himmler), a urmărit subordonarea totală a naționalității germane din România Germaniei naziste, a acționat permanent ca agent al Berlinului contra intereselor poporului român și a cauzat grave prejudicii naționalității germane din România. Un raport al Abwehrului din 17 mai 1944 asupra atmosferei din Transilvania sublinia nemulțumirea sașilor față de Andreas Schmidt în legătură cu care circula și un joc de cuvinte: „Adolf von Berchtesgaden und Schmidt von Bergers Gnaden” (ceea ce în traducere înseamnă: „Adolf (Hitler) din Berchtesgaden și Schmidt din grația lui Berger”) (AIC, fond Microfilme SUA, Rola 277, c. 290662—665). Importante și variate cauze de nemulțumiri ale sașilor contra lui Andreas Schmidt erau semnalate într-un raport secret al consulului german din Brașov, la 3 aprilie 1944 (PA, Büro des Staatssecretär, Rumänien, Ed. 15, f. 499—504).

³¹ BA, NS. — 19 neu/210072004e from www.dacoromanica.ro, 2 iunie 1944.

românești, care din mai 1944 va rămâne permanent în România pînă la evenimentele din august 1944 ca un fel de „superministru” al Germaniei la București³². Este vorba de dr. Carl Clodius. Luînd cunoștință de un raport asupra situației din România (nesemnat, transmis prin dr. Hans Kehrl) pe care presupunea că-l întocmise directorul general Jakopp de la firma Klöckner/Humboldt/Deutz — în realitate este vorba, după toate indiciile, de raportul lui Voss, de la Škoda, care a fost menționat mai sus — Clodius sublinia într-o scrisoare din București din 2 iunie 1944 către Karl Ritter (ambasador cu însărcinări speciale în Ministerul de externe german): „Cu toate dificultățile pe care le întimpin aici zilnic în munca mea, nu pot să nu recunosc că este mai bine să avem în România o conducere de stat politică și militară rigidă și energică, care ne face în domeniul economic și financiar mari dificultăți, decît să provocăm din considerente economice o schimbare ale cărei consecințe militare și politice nu ar putea fi de către nimeni prezise cu certitudine”³³.

Evoluția situației din România nu a rămas cu totul fără ecouri la anumite eșaloane militare și politico-economice germane, determinînd unele măsuri.

Situația din zona petroliferă și din rafinării la care ne-am referit în paginile anterioare, starea de spirit a muncitorilor, încetinirea producției care provoca „cele mai vii griji”³⁴ tuturor factorilor germani au determinat în aprilie — mai cererile lui von Killinger și ale generalului Gerstenberg pentru întărirea rețelei germane de informare și apărare. Au fost introduse noi comandouri ale Abwehr-ului, a fost creată o rețea de agenți dintre specialiști, iar din trupele poliției SS, comandante de generalul Hildebrand, au fost preluați militari în zona petrolieră, camuflați în uniforme ale aviației germane, fără știința mareșalului Ion Antonescu și împotriva obiectivelor de natură politică ale generalului Hanßen. Generalul Gerstenberg avea, după spusele sale, aprobarea lui Hitler³⁵. Cu data de 1 iunie 1944, prin ordin al șefului OKW, feldmareșalul W. Keitel, generalul Gerstenberg, comandantul aviației militare germane din România, a fost numit „comandant german al regiunii petrolifere române”, cu largi împuterniciri. Numea a fost determinată pentru că, după cum arăta Keitel, „situația actuală din regiunea petroliferă română ca și grelele pierderi (Einbrüche) în întreaga producție de carburanți solicită cea mai riguroasă reunire a tuturor forțelor pentru asigurarea unei capacități cît mai mare posibilă a industriei petroliere românești”³⁶.

În același context al evoluției situației din România, în urma părăsirii țării pe calea aerului de către unii emisari sau persoane, von Killinger a propus o serie de măsuri destinate să permită supravegherea aeroporturilor românești care nu se aflau sub control german și interceptarea de către aviația de vînătoare germană a unor eventuale noi zboruri de acest

³² A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 191.

³³ PA, Handakten Ritter, Bd. 27.

³⁴ PA, Inland IIg, dosar 427, T. 1484 din București, 20 aprilie 1944, Killinger.

³⁵ Idem, T. 1542 din 26 aprilie, 1759 din 20 mai, 1801 din 25 mai 1944, București, semnate Killinger.

³⁶ PA, Handakten Ritter, dosar 427.

gen³⁷. Chiar ideea necesității unei remanieri guvernamentale în România pentru a răspunde mai bine intereselor germane, propusă și în mai multe din rapoartele la care ne-am referit, a avut anumite ecouri la Berlin în cercurile unor înalți demnitari. Astfel, Hans Kehrl, șeful Oficiului planului de pe lângă Împuternicitul pentru planul de patru ani — care deținea un post important în problemele relațiilor economice externe ale Germaniei — aprecia că „o remaniere a guvernului român va fi mai curînd sau mai tîrziu indispensabilă (unerlässlich)” și se interesa, prin Ritter, de persoana generalului Rozin³⁸. Transmițînd relațiile necesare, pe care Ritter i le solicitase, Clodius își exprima, la rîndul său, opinia că întrebarea lui Kehrl îi apărea ca încă o dovadă „că aceste foarte serioase lucruri erau tratate totuși cam prea diletant de anumite servicii din Germania”³⁹.

La începutul lunii iulie 1944, în Germania au parvenit noi informații cu privire la situația din România între care și primele știri despre crearea unui bloc al opoziției din România și intențiile sale. Raportul din 26 iunie 1944, redactat de Andreas Schmidt cu privire la evoluția situației politice din România, transmis la 7 iulie de VOMI către Auswärtiges Amt, comenta consecințele debarcării aliate în Normandia asupra cercurilor politice, ca și efectele puternice ale evacuării Crimeii asupra stării de spirit în interiorul țării și asupra armatei române. În acest context, Schmidt aprecia că trupele române retrase din Crimeea fuseseră influențate de comunism și că se poate observa că soldații reveniți din Crimeea în țară desfășoară o activitate pentru constituirea unor unități de partizani⁴⁰. Atribuind în mod eronat constituirea unui așa-zis „Front al unității patriotice, condus de Maniu”, activității desfășurate de „aliați ca și de ruși”, Schmidt constata că lozincile contra Germaniei și armatei germane, atribuite de el lui Maniu, se răspîndesc foarte repede în întreaga țară și aprecia că erau de așteptat înmulțirea actelor de sabotaj și constituirea mai puternică de unități de partizani. Schmidt se pronunța pentru o atitudine mai fermă a Germaniei. „Mareșalul Antonescu va trebui într-o zi să afle prin noi, exact ca și Mussolini, adevărul, dacă vrem să păstrăm România sau noi renunțăm la colaborarea României ca stat” conchidea Schmidt cu convingerea că România, adică regimul antonescian, nu putea face față dificultăților interne și de pe front „fără barele corsetului german”⁴¹.

Informații mai precise asupra evoluției din România erau cuprinse într-un buletin de uz intern, redactat la Berlin referitor la săptămîna 25 iunie — 2 iulie 1944. Buletinul consemna că opoziția din România părea a se fi pus de acord într-o anumită măsură și că Tătărescu și Ralea rămăseseră cu certitudine în afara coaliției. Potrivit buletinului, coaliția din România „este de părere că o cedare a pozițiilor la Iași, după un atac sovietic de așteptat și retragerea trupelor pe linia Focșani—Galați va însemna semnalul pentru înlăturarea mareșalului de la guvern. Aceste idei par să fi primit un sprijin deosebit prin năzuințele din armată orien-

³⁷ PA, Inland IIg, dosar 427, T. 2006 din București, 21 iunie 1944. Trebuie menționat însă că însuși Killinger sublinia că toate măsurile propuse necesitau personal care era, în acel moment, doar în mod limitat la dispoziție.

³⁸ PA, Handakten Ritter, dosar 27, Salzburg, 12.06.1944, Ritter către Clodius.

³⁹ *Idem*, București, 7 iulie 1944, Clodius către Ritter.

⁴⁰ PA, Inland IIg, dosar 427.

⁴¹ *Idem*.

tate în același sens, ceea ce poate însă să fie foarte ușor o concluzie falsă a politicienilor din opoziție, dacă se ia în considerare poziția foarte puternică de până acum a mareșalului în armată”⁴². Cu excepția acestei îndoieli referitoare la atitudinea armatei române⁴³, infirmată de altfel cîrînd după aceea, în august 1944, considerăm informațiile menționate mai sus ca fiind cele mai exacte din cele transmise pînă în acel moment, deși punctele platformei Blocului Național Democratic nu păreau a fi cunoscute.

Informațiile cu privire la situația din România colectate prin diferite canale în Germania pînă spre mijlocul lunii iulie erau parțial completate, iar pe de altă parte în bună măsură anulate în latura lor alarmantă pentru Berlin printr-un amplu, raport cunoscut de altfel în istoriografie, redactat de Clodius, la Fuschl, la 12 iulie 1944⁴⁴. Concluziile lui Clodius erau că deși existau elemente care nemulțumeau Germania în legătură cu situația internă din România (se afla acum din cea mai autorizată sursă despre memoriul difuzat de I. Maniu și condițiile de armistițiu⁴⁵), trebuia considerat că mareșalul Antonescu a rămas „în mare și pe de-a întregul” „credincios liniei germane” și că criticile germane cele mai serioase erau îndreptate în primul rînd față de atitudinea lui I. Antonescu în problemele financiare și economice. În încheiere Clodius reafirma, într-o formulare ușor schimbată, opinia sa pe care o transmisese lui Ritter încă la 2 iunie 1944: „În această stare de lucruri — scria Clodius — rămîne așadar numai posibilitatea fie ca pînă acum, de la caz la caz, sub presiune permanentă să impunem cel puțin cele mai importante revendicări economice de război necesare, fie că ajungem la o schimbare deplină a sistemului de guvernare în România cu riscul de a provoca prin aceasta, tocmai în acest moment, zguduiri militare și politice”. Este important de luat în considerare această opinie aparținînd unei persoane care prin poziția sa — director în Ministerul de externe german și „superministru” în România — putea influența deciziile germane la nivel înalt. Dealtfel însuși raportul menționat și prezența temporară a lui Clodius, în iulie, în Germania, au fost determinate de schimbul de opinii, cu reproșuri puțin voalate, între factorii germani de decizie militară și diplomatică în legătură cu aprovizionarea trupelor germane din România, în cursul căreia Ribbentrop — vezi scrisoarea sa către Keitel din 20 iulie — l-a sprijinit de fapt pe Clodius⁴⁶. După cum este cunoscut, în acest moment, cînd con-

⁴² BA, R 58/124. Pressestelle, Vertrauliche Mitteilungen, 270. Wochenbericht. Südost-europa. Berichtszeit: 25 Juni bis 2 Juli 1944.

⁴³ Cu privire la atitudinea armatei române vezi gl. maior dr. Constantin Olteanu, col. dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. Vasile Mocanu *Activitatea Partidului Comunist Român în armată 1921—1949*, Edit. Militară, București, 1974, p. 150—268; gl. maior dr. Ilie Ceaușescu, *Atitudinea și activitatea Marelui stat major român în perioada septembrie 1940—23 august 1944 ostile politicii duse de Germania hitleristă în România pentru contracararea unor măsuri antipopulare ale dictaturii antonesciene în File din istoria militară a poporului român*, vol. 5—6, p. 190—237.

⁴⁴ PA, Handakten Ritter, dosar 27.

⁴⁵ Pe filiera unor agenți legionari și din Grupul etnic german aceste condiții de armistițiu — avînd la bază același document — au parvenit la Berlin abia la începutul lunii august 1944 (PA, Inland II g, dosar 427 anexă la Inl. II 1626/44 g).

⁴⁶ PA, Handakten Ritter, dosar 27. Copie a raportului general-colonelului F. Schörner din 20 iunie 1944 cu privire la aprovizionarea Grupului de armate Ucraina de Sud; scrisoarea lui C. Clodius, din 29 iunie 1944, către gl. col. Schörner; copia scrisorii șefului OKW, feldmareșalul W. Keitel către ministrul de externe J. von Ribbentrop din 5 iulie 1944; copie a răspunsului lui von Ribbentrop, din 20 iunie 1944, către Keitel.

vorbirile începute între Keitel, Clodius și Ritter, urmau a fi continuate în România cu participarea lui Clodius, Schörner, Hansen și Gerstenberg a intervenit numirea, de la 25 iulie 1944, a general-colonelului Johannes Friessner în locul general-colonelului Schörner la comanda Grupului de armate Ucraina de Sud.

În aceste împrejurări, la sfârșitul lunii iulie și primele zile ale lunii august 1944, în Germania s-au acumulat noi informații cu privire la situația politică din România. Cele mai multe dintre aceste informații au parvenit prin rețeaua de agenți SD ai Grupului etnic german sau direct de la Andreas Schmidt aflat în acele zile în Germania și surprins de evenimentele de la 23 August 1944 acolo⁴⁷. Unele din aceste informații erau total sau în cea mai mare parte fanteziste⁴⁸. Altele prezentau o imagine a României care trebuia să preocupe sau chiar direct să alarmeze Berlinul. Un raport privind „atmosfera politică din România”, nesemnat, după ce aprecia că situația internă — stabilizată acum — depindea de situația frontului, atrăgea atenția că în timp ce cercurile politice conducătoare încercau prin diferite metode să-și creeze alibi în fața aliaților, în același timp, potrivit unor informații de la Ministerul de interne român, „agitațiile comuniste în cadrul muncitorimii” creșteau continuu și menționau că, din aceste considerente, avuseseră loc în ultimul timp mai multe mișcări demonstrative de trupe — aduse special în capitală pentru asigurarea ordinii — în cartierele sărace ale Bucureștiului. Se sublinia, de asemenea, că luase amploare constituirea de celule comuniste și în orașele universitare, mai ales în Sibiu. Raportul avertiza că aceste aspecte nu trebuiau supraestimate cât timp armata, în pofida unor așteptări și a orientării francofile a corpului de ofițeri s-a arătat a fi „cel mai puternic factor moral”, dar că opoziția, tocmai de aceea, începuse o „prelucrare sistematică” a corpului de ofițeri în sensul ideilor ei și acestei acțiuni a opoziției trebuia să i se acorde „cea mai mare atenție”⁴⁹.

O notă a lui Andreas Schmidt din 30 iulie 1944 cu privire la România aprecia că în acel moment „situația politică din România este foarte încordată” (frază a fost ștearsă, cel puțin pe copia care a parvenit la Ministerul de externe) considera, de asemenea, că evoluția situației poli-

⁴⁷ În cadrul Grupului etnic german a existat o rețea de agenți SD ai grupului, instruiți la Berlin. După cum a rezultat din cele de mai sus, Andreas Schmidt și acești agenți au transmis frecvent informații la Berlin privind situația politică din România, dar multe dintre ele, după cum s-a observat, nu erau reale sau erau deformate. Nici toate datele prezentate sau sugerate în acest sens de Gustav Markus (vezi *Die Deutsche Volksgruppenführung in Rumänien am 23 August 1944* în „Sudostdeutsche Vierteljahresblätter”, 20 Jahrgang, München, 1971, Folge 2, p. 94 — 100) nu sint confirmate de cercetarea istorică (vezi V. Liveanu, *Surprinderea inamicului la 23 August 1944 și condiționarea ei social-politică* în „Revista de istorie”, Tom 31, 1978, nr. 12, p. 2189 — 2191) dar au existat evident și informații de primă mărime care nu au fost sau nu au ajuns a fi luate în considerare de factorii germani de decizie.

⁴⁸ PA, Inland II g, dosar 427, notă din București, 28 iulie 1944, și anexa 1 la Inl. II 1641 din 4 august 1944.

⁴⁹ PA, Inland II g, dosar 427, Inl. II 1634 din 4 aug. 1944. Raportul privind România în luna iulie 1944 redactat la Ministerul Economiei din Berlin, probabil în jur de 10 august, se limita, în partea introductivă, la aprecierea că „situația nu se schimbese substanțial” față de raportul precedent și se consemna că nu erau încă clare consecințele evoluției relațiilor dintre Turcia și Germania asupra României.

tice depindea de evoluția frontului. Pe lângă unele informații privind negocierile și sondajele românești pentru pace, A. Schmidt transmitea că I. Maniu și Dinu Brătianu s-au constituit într-un „front unit”, că au transmis, la 20 iulie, lui Ion Antonescu rezultatele sondajelor lor pentru pace și că năzuințele lor vizau ca „prin Casa regală să înlăture pe mareșalul Antonescu și să se desprindă din război”⁵⁰. Raportul semnală depistarea unui detașament de partizani în pădurile de lângă Reșița și existența unor rapoarte privind formarea unor detașamente de partizani, din dezertori ai armatei române recrutați de agenți speciali, în munții Cîmbinului, Sebeșului și Metaliferi — și pe care-i considera în legătură cu PNȚ⁵¹ — și avertiza în încheiere ca „Trebuie să se constate o intensificare în continuare a propagandei comuniste. Atrage atenția că această propagandă este dusă acum și în armata română”⁵².

De altfel, în vara anului 1944 au sosit raporturile transmise de atașatul german de poliție cu privire la activitatea comunistă în România. Spre deosebire de rapoartele din primele luni ale anului, care semnalau mai mult descoperirea unor organizații comuniste, predomină acum rapoartele, cel puțin după cum reiese din borderourile de expediție, privind Partidul Comunist Român⁵³.

După cum este cunoscut, evoluția situației din România a provocat vii preocupări și comandantului german de la Grupul de armate Ucraina de sud, generalul Friessner, la începutul lunii august 1944. În urma unor convorbiri la București, la 1 august 1944, cu von Killinger și cu generalii Hansen și Gerstenberg, el a trimis emisari speciali la OKW pentru a raporta situația și a solicita adoptarea unui program de măsuri⁵⁴. Tot în prima parte a lunii august 1944, raportul lunar pe luna iulie 1944 elaborat de organizația din România a cetățenilor germani membri ai NSDAP exprima aceeași profundă îngrijorare: „Sute de mici lucruri, pe care numai cei care au stat mult în România le observă și le simt, se îndesesc în ultimul timp astfel încît, ne vedem obligați, să arătăm astăzi cu seriozitate că România plănuiește ceva în ascuns împotriva intereselor noastre comune, adică contra noastră”⁵⁵. Sintetizînd informațiile privind România, o notă a RSHA (Oficiul central de securitate a Reichului) din 5 august

⁵⁰ PA, Inland II g, dosar 427, anexa 2 la Inl. II 1641 din 4 august 1944.

⁵¹ Raportul pe luna iulie 1944, redactat de VOMI, emitea aceleași supoziții, semnală însă prezența conuștilor în detașamentele de partizani și sublinia intensificarea activității partizanilor în România. În acest sens, pe lângă zonele mai sus menționate, erau indicate masivele muntoase din preajma Sibiului și Brașovului (AIC, fond. Microfilme SUA, Rola 277, c. 209574).

⁵² În legătură cu activitatea P.C.R. în rîndurile armatei române vezi nota 43.

⁵³ Cf. PA, Inland II g, dosar 94. Dosarul nu cuprinde decît borderoul de expediții ale rapoartelor (cu o indicare a conținutului acestora) atașatilor germani de poliție de pe lângă legația germană din București din toamna anului 1942 și toamna 1943 — vara 1944. Pe această bază rezulta că la 14 iunie 1944 au fost transmise 2 rapoarte privind P.C.R.; la 28 iunie 1944 — un raport privind propaganda comunistă; la 12 iulie 1944 — un raport privind descoperirea unei organizații comuniste în România; la 14 august 1944 — data ultimelor expediții înregistrate — două rapoarte privind P.C.R. La 18 iulie 1944, Richter a transmis un raport privind „constituirea unei organizații ilegale în România” (probabil se referea la constituirea Blocului Național Democrat).

⁵⁴ Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungern*, Holstein Verlag, Hamburg, 1956, p. 54—58; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 211—212, 344. Vezi și V. Liveanu, *Surprinderea inamicului* . . ., *loc. cit.*, p. 2185—2187.

⁵⁵ BA, R 22/20182. Auszug aus dem Monatsbericht der IG in Rumänien, Juli 1944.

1944 sublinia că „în ultimele patru săptămîni se manifestă limpede o deplasare a întregii opoziții spre stînga și, odată cu ea, preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist”⁵⁶. Nota releva că, după cît se părea, convorbirile dintre conducerile partidului comunist și ale opoziției burgheze s-au încheiat și că „sub conducere comunistă” s-ar fi urmărit constituirea unui fel de guvern de Front popular care viza angajarea unor negocieri cu Uniunea Sovietică în vederea stabilirii unor condiții favorabile pentru armistițiu⁵⁷. Tot la începutul lunii august 1944 și alte informații și observații contribuiau de asemenea, la conturarea unui tablou al situației politice din România care trebuia să preocupe Berlinul⁵⁸.

În aceste împrejurări avea loc ultima întîlnire dintre Ion Antonescu și Hitler, la 5—6 august 1944, la Rastenburg. Dincolo de eventualele rezerve ale mareșalului în a se angaja explicit într-o colaborare „bis zum bitteren Ende” cu Germania⁵⁹, surse de origine variată indică însă impresia generală din cercurile române și germane că cei doi parteneri erau decisi să continue cooperarea. Difuzarea acestei concluzii explică „dezamorsarea” temporară a aprehensiunilor cauzate de rapoartele alarmante despre posibila defecțiune a aliatului român. Simptomele apropiatului seism politic ce avea să pună capăt regimului antonescian la 23 august se înmulțeau însă într-o prea mare măsură pentru ca atmosfera de calm, dacă nu de certitudine creată de întrevvedere de la Rastenburg să aibă durată.

La 21 august 1944, valorificînd deci informații culese cu cel puțin cîteva zile înainte, raportul SOEG nr. 59, referitor la situația politică din România, informa despre constituirea „Blocului democratic” (corect Blocul Național Democratic), care reunea P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L.⁶⁰ Raportul aprecia că „În timp ce național-țărăniștii, liberalii și social-democrații consideră acum acest Bloc democratic ca o organizație care trebuie în momentul hotărîtor, adică cînd va sosi clipa, de așteptat după opinia lor, a prăbușirii României, să servească ca un fel de poziție de plecare, reprezentanții comuniștilor în acest bloc năzuiesc să dezvolte o politică mai activă, revoluționară pentru a accelera cursul evenimentelor”. Erau menționate ca fiind doar ale reprezentanților comuniști unele revendicări, dar acestea erau, de fapt, punctele declarației din 20 iunie 1944 a Blocului Național Democratic. Erau inserate și alte elemente (poziția generalului Sănătescu, adversar al lui Antonescu și apropiat liderilor opoziției burgheze, avea „o mare importanță” în orientarea cercurilor palatului) unele mai mult sau mai puțin deformate (politica Curții regale năzuia „să mențină în orice împrejurări tronul” și de aceea nu desfășura activitate politică; altele fanteziste (de exemplu în privința condițiilor de armistițiu propuse de Uniunea Sovietică). Raportul SOEG nr. 61,

⁵⁶ AIC, fond Microfilme SUA, Rola 59, c. 631433—34.

⁵⁷ *Idem*. Vezi și V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2188.

⁵⁸ Vezi Fl. Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste*, în „Revista de istorie”, Tom 32, 1979, nr. 7, p. 1311—1312.

⁵⁹ Pentru versiunile contradictorii ale conținutului dialogului dintre cei doi dictatori înregistrate în notele de conversații ale lui Ion Antonescu și ale interpretului Paul Schmidt, vezi V. Liveanu, *op. cit.*, p. 2178—2184 și Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 1309—1310.

⁶⁰ AIC, fond Microfilme SIA, Tabl. 257 (TR4, 18), c. 279 161—164.

datat Viena 22 august 1944 oferea o imagine mai puțin îngrijorătoare a situației din România deși atrăgea atenția că în România se „ascutea” totul de pe o zi pe alta. Raportul, contrazicând în bună parte pe cel redactat cu o zi înainte — poate de alți autori sau centralizând informații din alte surse — tindea să diminueze activitatea opoziției, în general, ca și a mișcării de rezistență. Se menționa că opoziția întreprindea demersuri mai insistente pe lângă rege — unele informații se refereau însă la luna iulie — și se stăruia asupra negocierilor cu aliații (prin canalul Ankara etc.) dar, credeau autorii raportului, activitatea opoziției se limita numai la un relativ mic cerc de politicieni de profesie. „Doar în București — se aprecia în raport — se constata în rîndurile muncitorimii o opoziție în sens comunist” și, ca urmare, ministrul de război, generalul Pantazi, ceruse comandanților de regimente din Capitală „să-și țină trupele lor bine în mină” pentru a putea interveni în caz de necesitate⁶¹. Sînt bine cunoscute, pentru a mai stăruia aici, cum s-au comportat și de partea cui s-au aflat regimentele Capitalei și comandanții lor, dar nu putem să nu semnalăm ironia că raportul era înregistrat ca „proprietate SOEG” la 24 august 1944 cînd mai toate aceste informații și aprecieri erau spulberate de evenimentele care începuseră să se desfășoare în România din ziua precedentă.

Informațiile prezentate în cuprinsul acestui articol, care se vrea în primul rînd o contribuție documentară, nu au inclus, în general, datele cunoscute din alte studii și nici toate aspectele situației politice din România în lunile premergătoare lui 23 August 1944. Nu au putut fi cuprinse aici nici cel puțin toate datele inedite de care dispunem provenite din documente depozitate în arhivele germane. În această categorie se află și mai multe documente posterioare — fie cu cîteva zile, fie cu săptămîni sau luni — datei de 23 August 1944, în care se susține că Berlinul fusese avertizat din timp — indicîndu-se uneori date și persoane — asupra evoluției situației din România. Astfel de documente prezintă uneori informații deosebit de interesante, dar importanța lor poate fi stabilită doar printr-o riguroasă critică a izvorului istoric care necesită, la rîndul ei, investigații suplimentare, încă neîncheiate. În această categorie de documente posterioare se încadrează și unul nesemnat — cel puțin în copia depistată — redactat la 21 septembrie 1944. Autorul documentului, foarte probabil unul din liderii Grupului etnic german, afirmă, între altele, că a raportat personal sau a transmis prin radio, în perioada februarie—august 1944, o serie de știri, indicînd data și natura informației. Unele din știrile menționate erau oricum cunoscute la Berlin la data cînd le transmitea agentul nazist. Reținem din acest document — care necesită poate o analiză separată, cu alt prilej — doar că autorul său pretinde a fi transmis la 7 august 1944, prin radio, că „Marele Stat Major român a emis un ordin pentru stabilirea locurilor de staționare, a numărului și a armamentului trupelor germane, pentru a putea stabili cîte trupe române ar fi necesare pentru dezarmarea armatei germane din România”⁶². Desigur, „regula epilogului” se cuvine evocată aici și este legitimă întrebarea dacă

⁶¹ Idem, c. 379 153—156.

⁶² PA, Inland II g, dosar 427, document anexă la Inland II 2415 g/44.

nu avem de a face cu „previziuni” post-factum, foarte greu de verificat în absența altor surse.

Informațiile germane prezentate mai sus, indicau evident, în primăvara și vara anului 1944, o continuă modificare a situației politice din România într-un sens defavorabil intereselor celui de al III-lea Reich și cel puțin unele dintre ele ar fi trebuit să fie avertismente serioase pentru factorii germani de decizie. Toate aceste avertismente nu au putut împiedica însă surprinderea inamicului — și, de fapt, și a puterilor aliate — de către declanșarea evenimentelor de la 23 August 1944 din România⁶³. Încrederea în fidelitatea mareșalului Antonescu a fost invocată pentru a explica refuzul factorilor de decizie germane de a lua măsuri preventive în România. Și totuși I. Antonescu însuși, într-o discuție caracterizată drept violentă de sursele germane, îl avertiza pe C. Clodius, la 19 august, că dacă Germania nu readucea în România cel puțin o parte a trupelor sale retrase spre a consolida alte fronturi și dacă nu-i era indicată linia definitivă de apărare germană din România, atunci își va lua „libertatea de acțiune”⁶⁴. Generalul E. Hansen, care a aflat la 20 august de această discuție, a transmis, la rindul său, informația instanțelor militare. Nici la nivel politic, nici la cel militar declarația mareșalului nu a declanșat contramăsuri energice. Repetată la 22 august, aceluiași Clodius, ea a fost minimalizată de diplomatul german⁶⁵. Criza politică a regimului Antonescu se afla însă atunci la apogeu⁶⁶. Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din România, organizată și condusă de P.C.R. avea, a doua zi, să aducă deznodământul: prăbușirea dictaturii și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste.

⁶³ Problema a preocupat numeroși factori implicați — diplomați, militari, servicii de informații etc. — și observatori contemporani încă imediat după 23 August 1944. Ea este, de asemenea, o temă care a preocupat și continuă să preocupe numeroși istorici. În istoriografia română ea a fost tangențial sau sub unele aspecte abordată de mai mulți autori și analizată mai larg de V. Liveanu în studiul citat mai sus, publicat în 1978, *Surprinderea inamicului la 23 August 1944 și condiționarea ei social-politică*. În ceea ce ne privește considerăm că la realizarea surprizei și la anihilarea capacității Germaniei naziste de a preveni evenimentele din România au contribuit și alți factori — unii se conturează chiar din documentele prezentate mai sus — între care și o multiplă scurtcircuitare apărută în cadrul serviciilor de informații germane și a relației acestora cu factorii de decizie ai Germaniei naziste și, în acest sens, vom analiza întreaga problemă într-un proxim studiu.

⁶⁴ Florin Constantiniu, *23 August 1944 în memoriile unui general german* în „Revista de istorie” Tom. 35 1982, nr. 10, p. 1140—1141.

Semnalăm că în aceiași zi, M. von Killinger într-o telegramă urgentă și strict secretă transmisă Ministerului german de externe, referindu-se la imposibilitatea apărării în continuare a zonei rafinăriilor de petrol în condițiile copleșitoare superiorității aeriene a aliaților — cu o zi înainte după cum aprecia, în mod exagerat, diplomatul german contra 1100 avioane aliate au fost angajate doar 50 de avioane de vânătoare care au fost în mare parte doborâte — dacă nu erau trimise în România tunuri antiaeriene mai bune și mai multe avioane de vânătoare, sublinia că „Din motive militare și politice trebuie să se întâmple ceva”. Prin aceasta, ministrul german atrăgea atenția Berlinului asupra consecințelor militare și politice ale unor atitudini germane într-un moment cind pregătirile sovietice pentru ofensivă erau considerate încheiate (PA, Handakten Ritter, dosar 27, T. nr. S 57 din București, 19 august 1944; vezi și *idem*, T.S. 58 din aceiași zi. Jodl a primit copii ale celor două telegrame, cel mai devreme la 21 august 1944).

⁶⁵ Vezi *Documente privind istoria militară a poporului român 23 — 31 August 1944*, vol. I, București, 1977, p. 117—118.

⁶⁶ Mihail E. Ionescu, *Apogeeul crizei politico-militare a regimului antonescian în preajma declanșării insurecției din august 1944* în „Revista de istorie”, tom 33, 1980, nr. 9, p. 1651—1667.

LA SITUATION POLITIQUE DE ROUMANIE AU PRINTEMPS ET EN ÉTÉ 1944 À LA LUMIÈRE DES DOCUMENTS ALLEMANDS

RÉSUMÉ

La présente contribution s'appuie sur l'étude de documents allemands, en général inédits, microfilmés aux U.S.A., et se trouvant en copie aux Archives historiques centrales de Bucarest ou d'autres documents nombreux figurant aux archives de la R. F. d'Allemagne. Les documents examinés révèlent la perception par diverses instances allemandes (diplomates, militaires, experts économiques, agents secrets, dirigeants nazis du „Groupe ethnique allemand” etc.) de la situation de Roumanie pendant les mois qui ont précédé le détachement du pays de l'orbite du IIIe Reich.

L'analyse de sources tellement variées indique la perception quasi-unanime d'une évolution politique à l'intérieur de la Roumanie contraire aux intérêts de l'Allemagne nazie et des préoccupations non-dissimulées de certains facteurs allemands pour divers aspects des relations roumano-allemandes. Les informations recueillies à Berlin portaient tant sur l'activité de l'opposition que sur celle du gouvernement. Elles ont enregistré différents aspects de l'activité intérieure et extérieure de l'opposition, des données concernant la création d'un front uni des partis politiques de Roumanie, l'intensification continue de l'activité et l'ascendance acquise par le parti communiste dans le cadre de ce front, l'attitude de l'armée roumaine, l'évolution de l'activité des partisans etc. Les documents reflètent les craintes exprimées en quasi-unanimité par différents observateurs allemands plus ou moins influents face à la situation de Roumanie, à la solution d'une occupation militaire directe du pays et la véhiculation, dans ce contexte, de propositions visant à défendre et à imposer les intérêts allemands en Roumanie. Dans le même temps, de nombreuses informations erronées ou même fantaisistes ont contribué — aux côtés d'autres facteurs — qui seront analysées dans une future étude — à la diminution de la capacité d'évolution précise de la situation de Roumanie par des facteurs de décision allemands. Il est certain que la révolution de libération sociale et nationale antifasciste et antiimpérialiste de Roumanie déclenchée le 23 Août 1944 — organisée et dirigée par le P.C.R. — allait surprendre Berlin.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND ELABORAREA UNOR PROIECTE ALE CANALULUI DUNĂRE — MAREA NEAGRĂ

DE

STOICA GH. LASCU

În decursul istoriei — antice, medievale ori moderne — Valea Carasu din centrul Dobrogei, între Cernavodă și Constanța, a reprezentat una dintre principalele artere de comunicații (inclusiv strategice), pe traseul căreia s-au constituit din cele mai vechi timpuri importante așezări omenesti¹. În timpul dominației otomane (sec. XV—XIX), prin această parte a Dobrogei se scurgeau numeroase mărfuri spre Constantinopol, multe dintre ele fiind purtate de ambarcațiuni ce pluteau, până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe un canal artificial, numit *Laman*, cale navigabilă ce unea apele Dunării din zona Cernavodei cu Marea Neagră înspre portul Karaharman (Vadu de astăzi)², la nord, deci, de Constanța.

¹ Vezi studiul foarte documentat, actual și astăzi, al lui M. Ionescu-Dobrogeanu, *Valea Carasu*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, XXXVII, 1916—1918, pp. 116—132 („În partea ei — a Dobrogei — n.n. — cea mai strimță, quasi-peninsulară, este ghituită de-a curmezișul — dela Dunăre pînă aproape de Mare — de o depresiune adîncă și băltoasă în cea mai mare parte a ei, numită pe turcește — după apa amestecată cu nămol negricios — *Carasu*); A. Rădulescu, *Un muzeu al Văii Carasu*, în „Tomis”, XVIII, nr. 6(160), iunie 1983, p. 2.

² T. Mateescu, *Din geografia istorică a Dobrogei: canalul Laman*, în „Revista Arhivelor”, LII, vol. XXXVII, nr. 1, 1975, p. 37; pînă la jumătatea secolului trecut, călătorii în trecere prin Dobrogea erau încă martorii circulației unor ambarcațiuni mici de la Cernavodă pînă la Alacap (Poarta Albă), pe albia Văii Carasu așadar, denumire ce designează „lacul ce ocupă jumătate din întinderea dela Dunăre la Marea Neagră”. Lacul Carasu comunică cu Dunărea printr-un canal natural sau bogaz, cu o lățime de 20 m și adîncime de 4 m. Canalul șerpuieste într-o vale frumoasă, alcătuită din două lanțuri de dealuri paralele care pleacă de la Dunăre. El are o întindere de o oră pe distanța Dunăre-Carasu (Medgidia—n.n.) (...) vaporasele pot să stabilească o comunicație continuă între Dunăre și Carasu, al doilea centru de schimb, unde se țin de două ori pe an două din cele mai importante tirguri ale Dobrogei” (J. Jonesco, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850, p. 38); în 1828, Hector de Béarn, în trecere prin Dobrogea, vorbește de Valea Carasu numind-o „vechiul curs al Dunării. Această vale mlăștinoasă e mărginită pe aproape toată lungimea ei de stînci abrupte și merge pînă la mare; dar aici se termină brusc prin faleză ale căror natură și formă nu lasă să se bănuiască că ar fi fost vreodată o gură de vărsare” (H. de Béarn, *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie*, Paris, 1828 (text la gravura nr. 19)); transportul călătorilor între Cernavodă și Constanța se făcea, potrivit mărturiilor călătorilor, pe uscat după anul 1840, cînd pentru a scurta drumul spre capitala otomană, pasagerii pe Dunăre, cu această destinație, erau debarcați la Rasova — apoi la Cernavodă — și reîmbarcați la Constanța pentru Constantinopol (A. Boué, *La Turquie d'Europe*, vol. III, Paris, 1850, p. 152); în 1848, o altă sursă franceză atestă aceeași debarcare a călătorilor „în punctul numit Cernavodă, ducîndu-i cu diligențele pînă la portul turcesc Kustendjé pe Marea Neagră” (E.A. Billecoq, *Czernawoda et Kustendjé*, în „L'Illustration”, vol. XII, nr. 292, 30 septembrie 1848, p. 72); în 1863, preotul francez E. Boré, călător prin Dobrogea, amintea într-o scrisoare că traseul Cernavodă—Constanța se parcurge cu diligența în mai puțin de 2 ore,

Unii călători străini, în trecere prin Dobrogea în secolul trecut, nu se îndoiu de faptul că încă din timpul lui Traian ar fi fost săpat un canal între Dunăre și Mare ³, ipoteză care, în timpul din urmă, a fost readusă în discuție prin cercetările corelative întreprinse de M. Botzan ⁴.

Incepând cu deceniul patru al secolului al XIX-lea, interesul puterilor europene, al opiniei publice și specialiștilor, inclusiv al unor personalități românești, privind crearea unei legături directe mai scurte între Dunăre și Marea Neagră, pe Valea Carasu, devine tot mai accentuat, el materializându-se și în câteva încercări de realizare a acestei căi navigabile. Întrucît despre primele proiecte privind realizarea unui canal între Dunăre și Marea Neagră, în urmă cu câțiva ani cercetătorul Paul Cernovodeanu a publicat un studiu foarte avizat ⁵, rîndurile de față vor prezenta proiectele românești de după 1878, pînă în zilele noastre, nu înainte de a puncta aspectele mai relevante ale problematicii de pînă la revenirea Dobrogei la țară, pe baza amintitului studiu. Astfel, în 1837, un grup de ofițeri de stat-major prusieni — între ei baronul Karl von Vincke și viitorul mareșal Helmuth von Moltke ⁶ —, aflați în serviciul Turciei, dau un aviz nefavorabil privind

prima localitate fiind „stația de îmbarcare pentru Dunăre”, iar „Serviciul de corăbii fiind destul de regulat” (C. Allard, *La Bulgarie Orientale*, Paris, 1864, p. 278); în aceeași perioadă, alt călător prin Dobrogea era informat de către persoanele care au debarcat la Cernavodă spre a merge la „Küstendjé” că „drumul nu oferă vreo relevanță deosebită; e format dintr-o linie de lacuri care par să indice că un canal ar fi ușor de săpat sau de restabilit, căci unii pretind că se văd urmele unor lucrări mai vechi, făcute în acest scop, pînă la Marea Neagră” (W. Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie 1839—1848*, Paris, 1849, p. 202); la rîndul său, Ed. Spencer, recomanda călătorului care vine pe mare să oprească la Constanța, spre a evita trecerea prin canalul Sulina, precizînd că aici există un agent al companiei austriece de navigație și vehicule gata să-l ducă pe călător la Cernavodă; „Un canal între Cernavodă și Constanța — adaugă el — ar scurta mult drumul și n-ar costa mult” (Ed. Spencer, *Travels in European Turkey in 1850*, vol. II, London, 1851, p. 404).

³ Vezi, în acest sens, Capt. Spencer, *Turkey, Russia, the Black Sea and Circassia*, London, 1854, p. 86: „Se spune („it is said”) că împăratul Traian ar fi avut ideea să facă un canal între Dunăre și Marea Neagră, ceea ce ar fi scurtat drumul pe Dunăre spre Constantinopol cu aproape 100 de leghe; în același timp — adaugă el, susținînd necesitatea săpării lui — canalul n-ar fi mai lung de 30 de mile, efectuat cu o cheltuială mică, avînd în vedere că terenul este destul de neted și lacul Karasu e destul de adînc pentru a ușura întreaga lucrare”.

⁴ M. Botzan, *Canalele navigabile ale împăratului Traian la Dunărea de jos*, în „*Hydrotehnica*”, vol. 23, nr. 1, 1978, pp. 19—20; relevînd vocația de constructori a romanilor, autorul menționat arată că lucrarea respectivă era relativ ușoară, în raport cu alte asemenea întreprinderi ale lor; în același timp, el avansează și ipoteza că s-ar putea ca nu Traian să fi fost autorul prezumtivului canal, acesta putînd fi conceput și săpat în perioada bizantină (respectiv, secolele VI sau X), concomitent cu ridicarea valurilor de pămînt dobrogene.

⁵ P. Cernovodeanu, *Românii și primele proiecte de construire a Canalului Dunăre-Marea Neagră (1838—1856)*, în „*Revista de istorie*”, tom. 29, nr. 2, 1976, pp. 189—209.

⁶ Herr v. Vincke, *Valea Cara-Su* (trad. de C. Brătescu), în „*Analele Dobrogei*”, III, nr. 2, 1922, pp. 303—308; deși recunoaște că depunerile de la gura Sulinei vor împiedica din ce în ce mai mult navigația și e nevoie de găsirea altei legături a Dunării cu Marea, Helmuth von Moltke arată că săparea unui canal între „Czernawoda et Kustendché” ar fi practic greu realizabilă și nerentabilă: „Il faudrait donc (datorită înălțimii terenului între Poarta Albă și Constanța) percer ce canal jusqu'au niveau du Danube, près de Czernawoda, et pour cela, remener des masses de terre tellement énormes que l'on peut tenir l'entreprise pour impossible. Un chemin de fer même rencontrerait des obstacles assez considérables. Si l'on se contenait d'une chaussée, le transport par terre serait encore plus coûteux que le détour par eau; on perdrait — mai adaugă el — en outre la communication avec Brăila et Galatz, les débouchés de la Moldavie et de la Valachie, dont l'importance s'accroît tous les jours” (*Lettres du Maréchal de Moltke sur L'Oriente (1836—1839)*, Paris, 1877, p. 325); vezi și Baron de Moltke, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829*, Paris, 1829, p. 107; și Ed. Spencer, *Travels in European Turkey in 1850*, vol. II, London, 1851, p. 404; și P. Cernovodeanu, *Canalele navigabile ale împăratului Traian la Dunărea de jos*, în „*Hydrotehnica*”, vol. 23, nr. 1, 1978, pp. 19—20; și P. Cernovodeanu, *Românii și primele proiecte de construire a Canalului Dunăre-Marea Neagră (1838—1856)*, în „*Revista de istorie*”, tom. 29, nr. 2, 1976, pp. 189—209.

posibilitățile transpunerii în viață a unui proiect inițiat de o companie austriacă de săpare a unui canal între Cernavodă și Constanța (după o prealabilă vizită pe Valea Carasu); în 1844, guvernul austriac încearcă o nouă tentativă de a relua problema tăierii canalului în istmul dobrogean, trimițând în explorarea acestuia pe inginerul militar Karl von Birago, proiect abandonat și el datorită dificultăților tehnice ce-l presupuneau; în 1851, diplomatul și publicistul englez (cu accentuate vederi antițariste) David Urquhart propune și el Porții săparea unui canal (este intens susținut și de către Ion Ghica), dar răspunsul acesteia este, și de data aceasta, negativ, în principal datorită temerii de a provoca, prin înfăptuirea canalului, Rusia, stat ce-și disputa cu Anglia și Austria influența și controlul la Gurile Dunării; în vara lui 1855, tot Austria este cea care încurajează întemeierea unei societăți pe acțiuni pentru realizarea proiectului — ce ar fi purtat numele sultanului Abdul-Medgid —, dar în final și acest proiect este abandonat în contextul european urmat semnării tratatului de la Paris, restabilirii libertății navigației internaționale pe Dunăre (Rusia este îndepărtată de la Gurile ei) și înființării Comisiei Europene a Dunării (C.E.D.). Așa cum pertinent conchide cercetătorul român sus-menționat, „dorința de construire a unui canal Dunăre-Marea Neagră a fost agitată (în 1838—1856 — n.n.) pe plan politic de cabinetul de la Viena, mai mult ca un mijloc de presiune exercitat asupra guvernului țarist spre a-l determina să renunțe la monopolul obținut prin posesiunea gurilor Dunării”⁷.

Deși aceste proiecte ce vizau construirea unui canal pe un pământ românesc — stăpinit, temporar, datorită conjuncturii internaționale, de către otomani — erau concepute de către puteri străine, fără consultarea autorităților românești din Principate, în ideea servirii, în primul rînd a intereselor lor, presa românească a vremii a inserat prompt și pe larg știrile aferente proiectelor vehiculate; gazete precum „Albina Românească”, „Gazeta de Transilvania”, „Cantor de Avis și Comers”, „Curierul românesc”, „Vestitorul Românesc”, „Telegraful Român”, „Zimbrul”, „Steaua României”, „Anunțatorul”, „Dacia literară” își informau pe larg cititorii în legătură cu stadiul proiectelor privind construirea unui canal între Cernavodă și Constanța, exprimîndu-și, totodată, și punctele de vedere ce reflectau o atitudine în general rezervată față de intențiile puterilor europene⁸, atitudine a cărei sinteză o găsim sugestiv enunțată în paginile „Zimbrului” din 1856, jurnal ce releva că problemele legate de construirea unei căi navigabile între Dunăre și Mare vor putea fi soluționate numai „cîndu Dobrogea ar fi intrupată cu țările române”⁹.

Pe de altă parte, *unii oameni politici români din generația revoluționarilor pașoptiști erau favorabili construirii unui canal între Dunăre și Mare*, proiect ce avea să slujească, spuneau ei, progresului economic

torile efectuate în 1837 au demonstrat că începutul Văii Carasu, lângă Constanța, se află la 164 picioare deasupra nivelului mării, „ori, cum pe înălțimi nu se găsește nici un fir de apă pentru a alimenta acest canal, ar trebui săpat, la această adîncime, într-o stîncă de calcar, pe o lungime de peste 2 mile”.

⁷ P. Cernovodeanu, *Op. cit.*, p. 205; acest fapt este sesizat și în epocă, A. Boué arătînd că s-a ajuns la ideea săpării unui canal între Cernavodă și Constanța, din partea Austriei, pentru a contracara diplomatic atotputernicia Rusiei la Gurile Dunării (A. Boué. *Op. cit.*, p. 154).

⁸ P. Cernovodeanu, *Op. cit.*

⁹ Apud *Ibidem*.

general și propășirii țărilor române. Astfel, în 1848, I. Ghica releva că dacă se va realiza proiectul — ce se vehicula — al construirii unei căi ferate între Adrianopol și Belgrad, „noi Românii cu Bulgarii o să ne aflăm cu totul afară din drumul Orientului și de nu vom lua îndată măsuri energice, peste puțin poziția noastră se va face spăimântătoare, căci nu vom mai putea înfățișa Europei nici un interes. Avem o datorie sfântă către noi, către urmașii noștri, către omenirea întregă — hiperboliza vizionarul patriot — să nu lăsăm să ne scape rolul ce am început a juca în comerțul Orientului (. . .). După rapoartele deosebiților ingineri austrieci, deschiderea canalului la Kustanți înfățișează cele mai mari înlesniri: drumul Orientului s-ar scurta pe jumătate, și punctul unde acest canal ar da în Dunăre ar fi — crede I. Ghica — capitala firească a țărilor Române”¹⁰.

Doi ani mai târziu, alt revoluționar pașoptist, *Ion Ionescu de la Brad*, propune primul proiect românesc al unui canal între Cernavodă-Constanța; relevând importanța Dunării ca arteră de circulație, ca și cea economică a cîmpiei Dobrogei, regiune în care „Vom avea de dezlegat aici foarte însemnate probleme economice: secarea mlaștinilor, irigații, exploatarea pădurilor și lacurilor, agricultura pastorală”, agronomul român (ce întreprindea în 1850 o excursie documentară în Dobrogea din însărcinarea Imperiului Otoman) arată: „Distanța între Cernavodă și Marea Neagră este în jur de 8 mile germane sau 16 leghe franceze. Dacă s-ar destupa această veche albie a fluviului comunicația pe mare între Viena și Constantinopol s-ar scurta cu 150 leghe franceze. Independent de marele câștig pe care l-ar trage Europa centrală de pe urmele navigației pe acest braț al Dunării, foloasele imediate ce ar rezulta pentru comerț și industrie în general ar fi de cea mai mare importanță”¹¹. Costul estimativ al proiectului viitorului canal s-ar fi ridicat „în cazul cel mai defavorabil” la circa 23 milioane piaștri (inclusiv cheltuielile reclamate de modernizarea portului Constanța), în timp ce cheltuielile de întreținere erau socotite la 5 milioane piaștri anual¹².

În legătură cu acest proiect, I. Ghica îl înștiințează pe *Nicolae Bălcescu* de intențiile lui I. Ionescu de la Brad, la care marele revoluționar democrat, aflat atunci în exil, este de altă părere, mai pragmatică și pe care istoria o va confirma: „Iubite Ghica, Scrisorile lui Ionescu m-au interesat foarte (scrisori trimise din Dobrogea — n.n.). P-acolo ni se deschide cîmp feliurit și bogat, în care putem semăna și mult secera. Trebuie să ne ocupăm cu tot dinandinsul. În loc de canal la Custenge, n-ar fi mai bine d-a face un drum de fier?”¹³.

¹⁰ I. Ghica, *Măsurile și Greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri, cu un articol asupra mijloacelor de comunicație*, în tipografia lui C.A. Rosetti și Vinterhaker, București, 1848, pp. 34—35; arătînd că, în decursul vremii, capitala „noastră s-a scoborit încet-încet de la munte la cîmp”, el este de părere cu cei care „cu mult cuvînt” spun că „ea nu a ajuns încă la locul cel adevărat unde se va așeza pentru totdeauna și care punct este pe canalul Dunăre” (*Ibidem*, p. 35).

¹¹ J. Jonesco, *Op. cit.*, p. VIII.

¹² Apud I. Matei, *Un agronome roumain dans l'Empire ottoman pendant les années 1849—1859*, în „*Studia et Acta Orientalia*”, VII, 1968, p. 300.

¹³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV (*Correspondență*), ediție critică de Gh. Zane, Edit. Academiei RPR, București, 1962, p. 321.

Într-adevăr, în acel moment de formare a bazelor moderne a infrastructurilor țării, în consens cu dezvoltarea capitalistă a forțelor de producție, construirea căilor ferate era de importanță, economică și strategică, mai stringentă decât investirea unor foarte mari capitaluri într-o cale de navigație de importanță mai mult, la acea dată, internațională; de altfel, în deceniile șase se întreprind pași concreți în Principate de creare a unei rețele de căi ferate¹⁴, iar în *Dobrogea proiectul canalului este abandonat*¹⁵, în aceeași perioadă, în favoarea unei căi ferate între Cernavodă-Constanța, construită de englezi între anii 1858—1860. Inaugurarea în toamna lui 1860 a liniei ferate dobrogene a fost cu deosebit interes, pe deplin justificat, primită de către autoritățile tinărului stat român. *Dionisie Pop Marțian*, „capul alu' oficiului statisticu”, consemna cu acest prilej: „Însemnătatea acestui drum este foarte mare pentru Principate; el va cunoaște însemnate prefaceri nu numai în mișcarea comerțului nostru, ci va tăia adânc în cuestiuni mai înalte ale economiei și politicei române”¹⁶. Relevînd importanța și necesitatea unui studiu asupra implicațiilor în economia românească a noii căi ferate, în special pentru rentabilitatea comerțului cu cereale, *marele economist atrăgea, totodată, atenția asupra avantajelor și mai mari pe care le-ar implica construirea unui canal între Dunăre și Mare*, „ce va scurta distanța către Constantinopol cu 400 km”¹⁷.

¹⁴ De subliniat că autoritățile Țării Românești — luînd în considerare unitatea economică firească a tuturor regiunilor românești, chiar dacă temporar (cazul Dobrogei) unele se aflau sub dominație străină — condiționau no concesionarea liniilor de cale ferată din țară de condiția construirii în continuare a liniei Cernavodă-Constanța, pentru a asigura, astfel, ieșirea Principatelor la mare. În acest sens au fost stabilite, în 1856, condițiile în care guvernul român a fost autorizat de către Divan să trateze concesionarea construirii unei căi ferate în Țara Românească. Această cale ferată trebuia să pornească de la granița (de atunci) austriacă, de lângă Orșova, pentru a ajunge, prin Craiova, la București și, în final, la un port dunărean, cel mai potrivit în acest sens fiind Cernavodă; de altfel, paragraful 4 din hotărîrea Divanului Țării Românești era foarte explicit și condițional: „Prezenta convenție nu va avea efect deplin decît dacă compania (angajată pentru construirea căii ferate menționate — n.n.) va asigura, printr-o convenție cu Sublima Poartă, executarea liniei în continuare. de la Dunăre la Marea Neagră” (Vezi *Conditions auxquelles l'assemblée du Divan général a autorisé le gouvernement Princier à traiter pour la concession d'une ligne de chemin de fer en Valachie*, în „Le Courrier de Bucarest”, I, nr. 27, 10/22 mars 1856, p. 2); de remarcat că și domnitorul Barbu Știrbei vorbește în ofisul său din 22 decembrie 1855 de necesitatea realizării unei ieșiri — prin intermediul căii ferate — la Marea Neagră, lucru ce „apare de neapărată trebuință” (Apud R. Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor*, Edit. ziarului „Universul”, București, 1928, p. 214), cîtiva ani mai tîrziu, în Mesajul de deschidere al Corpurilor Legiuitoare, Alexandru Ioan Cuza reafirmă nevoia unui port al României la mare: „Necesități comerciale și politice reclamă înființarea unui port la Marea Neagră” (apud C.C. Giurescu; *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 396; ca urmare a eforturilor statului, în anii '60—'70, în 1875 existau deja 1.233 km de cale ferată, România „terminînd simțitor înaintea țărilor vecine liniile ferate care trebuie să pună în legătură Orientul cu Occidentul Europei” (M.G. Obédénaru, *La Roumanie économique. D'après les données les plus récentes*, Paris, 1876, p. 214).

¹⁵ Despre întreaga problematică a proiectării unui canal în Dobrogea și abandonarea acestuia în favoarea construirii căii ferate, vezi pe larg Th. Forester, *The Danube and the Black Sea: Memoir on their junction by a railway between Tchernavoda and a free port at Kustendjie*, Londra, 1857, în special p. 46—51.

¹⁶ „Analele Statistice și Economice”, I, nr. 3 și 4, 1860, p. 75.

¹⁷ Ibidem, p. 76 („Această economie de cale fiind un beneficiu mare pentru comerț și comunicațiune și promițînd un beneficiu mare pentru cel ce va realiza-o, o Societate de englezi (sic!) a făcut studiile trebuincioase în fața locului, cum ar putea trage un canal pe această lînie scurtă, pentru ca vasele ce coboară Dunărea spre a merge către Marea Neagră să nu mai tre-

După reîntregirea Dobrogei cu România, în urma războiului de independență din 1877—1878, „problema canalului a dobândit un caracter național, prezentînd de la această dată un alt cadru și premise total diferite menite în primul rînd să pună în slujba intereselor statului nostru bogățiile pe ruta Dunăre-Marea Neagră și să promoveze comerțul României pe plan internațional”¹⁸. Pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial, proiectele specialiștilor români ce vizau construirea unei căi navigabile între Cernavodă și Constanța — proiecte la care succint ne vom referi în rîndurile următoare — porneau, toate, de la relevarea avantajelor economice, sociale și strategice ce ar fi reieșit în urma realizării respectivei legături directe între Dunăre și Mare; sintetizate, acestea constau în scurtarea cu peste 400 km a legăturii pe Dunăre între Europa occidentală și Orient (Marea Mediterană), și de aici imensele avantaje comerciale, ieftinătatea considerabilă a transportului mărfurilor pe apă, asanarea Văii Carasu și irigarea terenului înconjurător, avîndu-se totodată în vedere, nu în ultimă instanță, că viitorul canal Cernavodă-Constanța „va libera economia națională de birul greu instituit la gurile Dunării prin voința comisiei internaționale și, totodată, va scuti suveranitatea statului român de neplăcerile care i le cauzează C.E.D.”¹⁹

buiască a face ocolul pe la Brăila-Sulina, ci (...) să ajungă în portul Mării de lingă orașelul Chiustenje. Deși în linia aceasta se află o cale numită șanțul lui Traian, a căreia ripe perpendiculare par a dovedi că dacă nu sînt făcute de mîna omului, trebuie să fi fost matca unui riu de mărimea Dunării, totuși, din mai multe dificultăți ale terenului pe care nu ne interesează a le sci, planul unei căi de apă nu a fost realizabil”).

¹⁸ P. Cernovodeanu, *Op. cit.*, p. 205.

¹⁹ N. Dașcovici, *Canalul Cernavodă—Constanța sau gurile Dunării?*, în „Argus”, XIV, nr. 3.181, 28 noiembrie 1923, p. 3; Comisiunea Europeană a Dunării (C.E.D.) fusese înființată în 1856, cu sediul la Galați. Ea urmărea asigurarea navigabilității la Gurile Dunării (brațul Sulina), percepînd, totodată, importante taxe ce frustau, în fapt, visteria statului român, mai ales după 1878, cînd i se conferă și drepturi de extrateritorialitate; de-a lungul anilor, C.E.D. se va opune ideii creării unui canal între Dunăre și Mare, pe ruta Cernavodă-Constanța, avînsînd și agreînd acele soluții ce vizau o legătură între fluviu și Mare prin săparea unui canal în Delta; vezi, în acest sens, pe lingă proiectele propriilor specialiști, propunerea ing. Gh. Popescu, din octombrie 1921 (acesta era delegatul român în comisiunea tehnică consultativă a C.E.D.), ce viza un canal cu ecluze între brațul Chilia și Mare, sau brațul Sf. Gheorghe și Mare („Dobrogea economică”, III, nr. 8, 1924, pp. 4—7), sau proiectul ing. Gr. Vasilescu, din 1931, de transformare a brațului Sulina în canal maritim, soluție pe care — spune autorul ei — Consiliul Superior Tehnic român a găsit-o „tehniceste admisibilă” (Gr. Vasilescu, *Asigurarea navigabilității gurilor Dunării prin transformarea brațului Sulina în canal maritim*, în „Buletinul A.G.I.R.”, XVI, nr. 11, 1934, pp. 282_c—288_c). În perioada interbelică, opinia dominantă în cercurile comerciale, tehnice și ziaristice românești cerea anularea drepturilor speciale ale C.E.D., ce opera chiar și în regim de extrateritorialitate pe teritoriul românesc (vezi, de pildă, *Suprimarea Comisiei Europene a Dunării*, în „Bursa”, XXXV, nr. 1. 654, 2 august 1936, pp. 1.093—1.094, sau Memoriul Camerelor de Comerț și Industrie din Galați, Brăila, Ismail și Tulcea, din 5 mai 1926, al cărui deșiderat viza „înlăturarea Comisiunii Europene de la gurile Dunării, întinderea regimului internațional și pe porțiunea maritimă a fluviului, deschiderea canalului zis de „Nord” și instituirea unei Comisii de Ingineri tehnici de specialitate români, care să analizeze folosința permanentă a gurilor Dunării pentru traficul nostru cît și pentru traficul internațional”, porîndu-se de la premisa că „la gurile Dunării se lucrează intenționat (de către C.E.D. — n.n.) pentru distrugerea vieții economice a țării noastre” (Arhivele Statului, București, *Fond Președenția Consiliului de Miniștri*, dosar 7.1926, vol. I, f. 238). În ajunul celui de-al doilea război mondial, prin „Aranjamentul privitor la exercitarea puterilor Comisiunii Europene a Dunării din 1 aprilie 1939”, semnat la Sinaia, aceasta „încează de a mai exercita puterile care le-au fost conferite în ceea ce privește navigația, mai ales prin art. 8, 9 și 10 din Actul Public din 2 noiembrie 1865”, articolul 2 precizînd că C.E.D. „va păstra în portul Sulina puterile speciale

*Primul dintre proiectele românești — după 1878 — privind construirea unui canal în Dobrogea, între Cernavodă și Constanța*²⁰, aparține lui Grigore Em. Lahovary și belgianului James Van Drunen. În martie 1883 ei întocmesc proiectul unei legături între Dunăre și Marea Neagră, între Cernavodă și Constanța, pornind de la avantajele economice ce ar rezulta din realizarea acestei căi navigabile, în primul rînd pentru România. Relevînd neajunsurile ce le întîmpină țara în desfacerea în condiții avantajoase a bogățiilor sale agricole, cei doi inițiatori consideră că „România trebuie, din această cauză, să caute permanent a stabili legăturile cele mai directe între producătorul român și consumatorul străin”²¹, pentru a nu mai fi în pierdere financiară din cauza intermediarilor oneroși. Cel mai propice și eficient mijloc în promovarea unui comerț cît mai echitabil pentru produsele economiei naționale îl constituie, în viziunea celor doi autori ai proiectului, construirea unui canal între Dunăre și Marea Neagră, pe Valea Carasu; sînt enumerate considerentele tehnice ce au determinat alegerea acestui traiect (între altele, hotărîtor este faptul că pe o mare parte a Văii se poate săpa foarte ușor datorită configurației terenului), dar autorii nu oferă amănunte de specialitate inginerască mai substanțiale, pornind de la premisa că, în orice caz, vor fi necesare studii detaliate de teren. Ei se arată optimiști în legătură cu posibilitățile practice de realizare, fiind convingeți că săparea canalului „nu comportă dificultăți decît pe un sfert din lungimea sa ceea ce este încă puțin, și aceste obstacole — care nu trebuie să le exagerăm — își pierd în mod absolut gravitatea în comparație cu marea utilitate a operei”²².

Considerînd că „din punctul de vedere al României (canalul) este o sarcină națională de îndeplinit”, Gr. Em. Lahovary și J. Van Drunen avansează următoarele avantaje ale proiectului: comunicația pe apă rapidă, directă și economică a României cu țările vestului european și Marea Mediterană, pămîntul Dobrogei va fi fertilizat, asigurîndu-se, astfel, prosperitatea sa, prin desecarea mlaștinilor se vor ameliora condițiile de viață ale locuitorilor din zonă, comercializarea bogățiilor țării va fi considerabil mai rentabilă, iar portul Constanța „va deveni un centru activ al României și va putea rivaliza cu marile porturi ale Europei”²³. În cuprinsul expunerii proiectului, este exprimată încrederea că, în viitorul apropiat, „nu ne îndoim că (proiectatul canal) va deveni o arteră

de pină atunci”, pentru ca articolul 5 să certifice instituirea, de către guvernul român, a unui serviciu autonom denumit „Direcțiunea Dunării Maritime”, însărcinat cu „elaborarea proiectelor de lucrări pe Dunărea maritimă și la gurile ei și cu executarea lor, cu perceperea taxelor și cu gestiunea produselor lor” (Apud *Codul General al României (1856—1940)*, Fondator C. Hamangiu, vol. XXVII, 1939, partea a II-a, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1940, p. 1. 279—1. 280).

²⁰ De remarcat că aproape toate proiectele — românești sau străine — ce vizau crearea unei legături directe mai scurte între Dunăre și Mare se refereau la traseul Cernavodă-Constanța (la nord sau sud de oraș); face excepție cel imaginat în 1880 de un francez care vedea un canal între Cernavodă și — traversînd oblc Dobrogea — Gurile Dunării, cu explicația că „pentru a-i mai scurta parcursul (Dunării — n.n.) s-ar putea săpa un canal maritim direct de la cotul pe care-l face la sud către Marea Neagră” (vezi A. Mathieu, *Projet de canaux maritimes et d'eau douce à travers l'Europe*, Paris, 1880, p. 6).

²¹ Gr. Em. Lahovary, J. v. Drunen, *Projet d'un Canal Danubien de Kustendjé à Tchernavoda*, Ixelles-Bruxelles, 1883, p. 7.

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ *Ibidem*, p. 17—18.

importantă de tranzit pentru comerțul general, datorită debușeului asigurat de această mare cale de navigație care, prin mijlocirea canalului de pe Main, merge de la Marea Nordului la Marea Neagră”²⁴. În finalul memoriului lor, Gr. Em. Lahovary și J. Van Drunen, în dorința lor de a sublinia și mai mult importanța construirii căii navigabile dunărene, scriu că „Guvernul român va fi vinovat dacă pentru o cheltuială care, în cele mai largi previziuni nu ar depăși 40 milioane franci, ar renunța (de fapt, nu fusese vorba de nici cea mai mică angajare a guvernului în realizarea proiectului — n.n.) la construcția unui canal dunărean ale cărei consecințe vor fi atât de binefăcătoare pentru viitorul țării”²⁵.

Desigur, la acea dată eforturile întreprinse de statul român în plan economic vizau priorități interne stringente în modernizarea căilor de comunicație (căi ferate, poduri, porturi), apărind în perspectiva timpului ca fiind îndreptățită și mai realistă remarca pe care un economist român o făcea în același deceniu 9 al secolului trecut, în care a apărut și memoriul de mai sus: „noi credem că canalizarea Dunării de Jos va fi realizată într-un viitor apropiat”, în acel moment al dezvoltării țării guvernul român ne hazardându-se în lucrări de amploare, „căci aceste lucrări ar necesita cheltuieli considerabile fără ca rezultatul să compenseze sacrificiile”²⁶.

În analizele diferiților specialiști români întreprinse la sfârșitul secolului trecut ce vizau avansarea de soluții privind modernizarea structurilor economice ale țării, unii dintre ei luau în considerare și perspectiva benefică a construirii canalului dintre Dunăre și Mare, avîndu-se în vedere, pe lângă avantajele economice, și înlăturarea concurenței puterilor europene și mai ales a C.E.D., țări și organism ce acționau în direcția frînării comerțului cu cerealele românești la Gurile Dunării. Pornind de la aceste considerente de principiu, în 1897 inginerul român B. G. Assan propune construirea unui canal fluvial între Cernavodă și Constanța, în loc de săparea unui canal maritim, „cum se înțelegea de fiecare dată cînd se punea chestiunea utilității unui drum pe apă între Dunăre și Mare”²⁷. În argumentația privind necesitatea acestei căi navigabile, B. G. Assan avansează o serie de motivații de natură politico-economică de cel mai mare interes pentru statul român; este vorba de contracararea acțiunii Rusiei ce tindea a atrage comerțul și navigația dunăreană spre brațul Chilia — pe care ea l-a canalizat —, construirea canalului propus degrevînd de apăsătoare impozite grînele românești ce treceau pe la Sulina (în avantajul C.E.D.); înlocuirea centrelor exportului de cereale, Brăila și Galați, cu portul Constanța nu ar fi diminuat deloc importanța comercială a celor două orașe, autorul aducînd argumente în acest sens; prin construirea canalului, s-ar fi intensificat nebănuit de mult atragerea mărfurilor cu destinația Bulgaria, Serbia, Austro-Ungaria și Germania prin tranzit pe teritoriul nostru, cu pozitivele consecințe financiare ușor de înțeles, prin România urmînd să se efectueze o bună parte din comerțul Europei Centrale și de Est cu restul

²⁴ *Ibidem*, p. 17.

²⁵ *Ibidem*, p. 18.

²⁶ J.J.Nacian, *La Dobroudja économique et sociale. Son passé, son présent et son avenir*, Paris, 1886, p. 17—18.

²⁷ B.G. Assan, *Du rôle de la Roumanie dans le mouvement commercial de l'Europe avec l'Asie, l'Afrique, et l'Australie*, Imprimerie Populăre, Bucarest, 1897, p. 16; (vezi prezentarea proiectului și în „Marea Neagră”, I, nr. 33, 18 noiembrie 1920, p. 2).

continentelor ²⁸. Autorul canalului fluvial danubian obiectează „energie” contra unei prejudecăți, spune el — căreia i se ralia și inginerul Anghel Saligny —, potrivit căreia costul săpării canalului ar fi depășit exorbitanta și descurajatoarea sumă de 200 milioane franci „și, prin consecință, nu va fi profitabil și n-ar putea să se lupte cu drumul de fier” ²⁹. Argumentul obiecției sale constă în rentabilitatea alegerii soluției unui canal fluvial de dimensiuni modeste — 16 m lărgime și 2,5 m adâncime : „Acest canal, pe o lungime de 33 km, pînă în apropierea de Murfatlar, va costa foarte puțin, judecînd că el există deja pînă la acest punct, încă de la începutul acestui secol (. . .). De la Murfatlar la mare mai rămîn 20 km și această distanță doar va necesita un plus de muncă din partea inginerilor, căci sînt înălțimi mari, printre care cea mai ridicată este de 57 m deasupra nivelului mării, întinzîndu-se pînă la 5 km de Constanța” ³⁰.

Potrivit calculelor lui B. G. Assan, devizul aproximativ al lucrărilor s-ar ridica la numai 20 milioane franci (5 milioane pentru primii 33 km, 12 milioane pentru ultimii 20 km, pînă la mare, și 3 milioane pentru cheltuieli diverse), construcția putînd fi terminată în „4 sau 5 ani, adică în epoca inaugurării portului Constanța” ³¹. Pe larg este demonstrată, cifric și comparativ (în special cu traficul de la Gurile Dunării), rentabilitatea unei asemenea căi de comunicație, inginerul român ajungînd la concluzia că viitorul canal va putea fi „complet amortizat în 4 ani și după aceasta va produce venituri minime de 6 milioane pe an, ridicînd astfel finanțele României” ³².

Exprimînd în mod tranșant gîndul asupra necesității săpării cît mai grabnice a viitoarei căi fluviale între Dunăre și Mare — „Părerea noastră fermă este că acest canal va fi făcut, căci el este indispensabil viitorului economic al României” ³³, B. G. Assan înlătură și temerile, „foarte grave doar în aparență”, a acelor care văd în existența C.E.D. un factor de opunere în această chestiune (cum, de fapt, se va și manifesta ulterior), considerînd că rolul acestei Comisiuni este sfîrșit în condițiile în care România este o țară independentă, hotărîtă să meargă pe drumul modernizării și prosperității sale economice, ei singure trebuind, după 1878, să-i revină sarcina de întreținere a navigației la Gurile Dunării : „Acest canal va fi o lucrare executată pe propriul nostru teritoriu și poate fi considerată ca relativă afacerilor noastre economice interne, afaceri în care nici o putere nu are dreptul a se amesteca, mai ales cînd nici una dintre ele nu va suferi vreun prejudiciu, ci, dimpotrivă, vor fi în profit” ³⁴. (Consecvența cu care întreprinzătorul B. G. Assan a urmărit materializarea construirii unei căi navigabile între Dunăre și Mare, l-a făcut pe vizionarul inginer să lase prin testament (a decedat în 1918) o sumă de 85.000 lei

²⁸ *Ibidem*, p. 17; B.G. Assan subliniază că orașul Constanța „nu va putea prospera dacă nu posedă un drum fluvial, cel de fier nefiind capabil să transporte decît o mică parte din mărfurile române și deloc din cele ale Bulgariei, Serbiei, Austro-Ungariei, care iau drumul Dunării” (*Ibidem*, p. 20).

²⁹ *Ibidem*, p. 25

³⁰ *Ibidem*, p. 26.

³¹ *Ibidem*, p. 27 (inaugurarea portului Constanța a avut loc în septembrie 1909).

³² *Ibidem*, p. 29.

³³ *Ibidem*, p. 30.

³⁴ *Ibidem*, p. 34.

„pentru facerea studiilor la fața locului pentru construirea canalului navigabil între Cernavodă și Constanța”.³⁵)

Pînă la primul război mondial, sporadice³⁶ se vor mai manifesta preocupările specialiștilor români față de chestiunea proiectării unui canal între Cernavodă și Constanța, ingeniozitatea lor tehnică, ca și capacitățile și eforturile constructive ale statului fiind îndrumate spre proiecte de mai stringentă nevoie, între ele construirea podului de peste Dunăre, la Cernavodă și Fetești, ca și mărirea și modernizarea portului Constanța rămî-nînd — în domeniul comunicațiilor — pe primul plan³⁷. Totuși, preocupările în menținerea trează a interesului pentru construirea canalului nu lipsesc, ele apărînd, uneori, în paginile ziarelor, mai ales dobrogene³⁸.

De importanța construirii unei căi navigabile dobrogene, „ce ar prescurta marele drum de navigație către Est cam cu 400 km”, și-au dat seama și autoritățile de ocupație austro-ungare, în timpul primului război mondial, evident în ideea slujirii propriilor scopuri de expansiune și dominație geopolitică, de exploatare și sustragere și mai sistematică a bogățiilor românești. În aprilie 1917, Direcția construcțiilor hidraulice din Ungaria tipărește la Budapesta o broșură în limbile germană și maghiară intitulată *Planul unui canal navigabil de la Cernavodă la Constanța*; era, de fapt, nu atît un studiu, cît un scurt memoriu de cîteva pagini ce schița o sumară descriere tehnică a proiectului: după primii 30 km, ușor de săpat, se prevedea un tunel — datorită diferenței mari a apei — „care ar ieși tocmai lîngă portul Constanța”; la Cernavodă era proiectată construirea unei ecluze (80 m lungime, 12 m lățime, 7 m adîncimea apei), în timp ce lățimea canalului la cota zero era socotită la 50 m (în tunel —25 m);

³⁵ *Canalul Cernavodă — Constanța. Un legat însemnat*, în „Dobrogea jună”, XIII, nr. 85, 14 aprilie 1919, p. 2; (în afară de proiectul menționat, testamentul mai prevedea rezervarea unei sume de 15.000 lei „pentru facerea unor studii la fața locului pentru construirea unui tunel de cale ferată la o mică adîncime sub nivelul Dunării în apropiere de Turtucaia”).

³⁶ Înainte de izbucnirea războaielor balcanice, C.A. Ciudin întreprinde un studiu al posibilității navigației pe Valea Carasu, găsește că diferența de nivel între Cernavodă și Constanța nu este mai mare de 95 cm și așterne toate detaliile topografice pe o hartă, care, în final, ajunge pe masa de lucru a regelui Carol I. Acesta „ar fi apreciat pe de-o parte importanța lucrării (canalului — n.n.), iar pe alta a obiectat că nu era momentul oportun, atunci, din punct de vedere practic, cred. În adevăr, nu era exclusă posibilitatea ca vecinii noștri să pretindă că acel canal ar fi putut forma o adevărată frontieră naturală” (C.A. Ciudin, *Canalul Dunăre-Constanța*, în „Plutus”, I, nr. 41, 29 noiembrie 1923, p. 5).

³⁷ Zezi, M. Roșculeț, *Fondarea și construcția portului Constanța*, în „Buletinul Institutului Economic Român”, XVII, nr. 1—4, 1938, pp. 40—89; V. Cotovu, *Portul Constanța*, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, București, 1936, pp. 6—32; St. Lascu, *Mărturie privind istoricul Șantierului naval Constanța (1892—1944)*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu”, nr. 3, 1981, pp. 61—69; Gh. Dumitrașcu, M. Bălăbănescu, *Implicațiile economice și politice ale construirii podului peste Dunăre, Fetești-Cernavodă (1878—1895)*, în *Cercetări de istorie a Dobrogei*, Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, Constanța, 1980, pp. 112—134.

³⁸ În 1914, de pildă, un avocat constănțean întreprinde un mic istoric al proiectelor din prima jumătate a secolului trecut, argumentînd necesitatea economică și geopolitică a executării canalului (vezi, A.C. Diamandopol, *Un canal navigabil Cerna-Vodă — Constanța*, în „Curierul Constanței”, I, nr. 3, 20 aprilie 1914, p.1); un an mai tîrziu, alt avocat (și proprietar de ziar), C. Irimescu, se pronunță hotărît pentru construirea canalului, pornind de la „polemica interesantă avută între doi ingineri pentru Dobrogea, căci e vorba de canal”; „eternului cîntec — continuă elpiere Brăila și Galați”, trebuie să i se opună însemnătatea și avantajele interesului național, al întregii țări (vezi, C. Irimescu, *Eternul cîntec*, în „Dacia”, I, nr. 2, 3 iulie 1915, p. 1); un alt ziar argumentează și el importanța căilor de comunicație pe apă, în special din punctul de vedere al rentabilității transportului (vezi, *Legătura între Marea Nordului și Marea Neagră*, în „Gazeta română”, I, nr. 2, 9 mai 1916, p. 1).

autorul propune, de asemenea, pentru siguranța comunicației în tunel, o instalație de edec mecanică, care, eventual, s-ar putea extinde, pe măsura creșterii traficului, pe întreaga lungime a canalului; ca lucrări auxiliare, mai erau prevăzute 15 poduri metalice rutiere (fiecare cu o lungime de 60 m) și 2 poduri metalice de cale ferată; costul întregului proiect era estimat la 114 milioane coroane. Desigur, nu mai este nevoie a sublinia utopia puținței săpării unui canal pe teritoriul românesc de către puteri străine, vrăjmașe și, temporar, ocupante — fără acordul guvernului român —, dar proiectul în sine „arată importanța europeană pe care fostele Puteri Centrale o dădeau acestui canal”, cum remarcă, pe bună dreptate inginerul constănțean Virgil Cotovu, ce menționa, totodată, în 1923, că „Un adevărat proiect complet al canalului de la Dunăre la Mare urmează a se face de aici înainte”³⁹.

În perioada interbelică, inițiativele proiectelor unui canal între Dunăre și Mare nu vor aparține atât statului — deși la sfârșitul anilor '30 vor fi întreprinse unele studii pe teren de către organele Ministerului Comunicațiilor, după cum vom arăta —, cât mai ales unor persoane particulare — ingineri, economiști, ziariști, precum și autorităților municipiului Constanța. Presa dobrogeană, cel puțin, s-a dovedit a fi permanent o ferventă propagatoare a construirii unei căi navigabile între Dunăre și Mare, pe ruta Cernavodă-Constanța, găzduind în paginile sale proiecte noi, reactualizând cele din secolul trecut, prezentând avantajele economice, sociale, strategice ce ar rezulta pentru întreaga țară — și desigur, mai ales pentru pământul și comerțul dobrogean — din transpunerea în realitate a atât dezbătutului proiect, care ar „satisface și nevoile locale ale Dobrogei, și cele naționale ale României, și acelea economice ale tuturor provinciilor românești din apropierea Dunării, dar și pe acelea economice ale Europei Centrale, ca și ale Europei Occidentale”⁴⁰.

În noiembrie 1923, Primăria Constanței convoacă o întrunire la care iau parte membrii Comisiunii interimare (președinte, profesorul Virgil Andronescu), prefectul (profesorul Nicolae T. Negulescu), inginerii Al. Alimănișteanu, L. Erbiceanu, Jean Stoenescu-Dunăre, Ghermani, Haret, Arghirescu, Ispirescu, Teodoru, primarii comunelor și orașelor de pe Valea Carasu, alte oficialități, ziariști. Scopul întrunirii: găsirea celor mai bune mijloace pentru construirea canalului Cernavodă-Constanța. În urma discuțiilor ce au avut loc — toți vorbitorii pledând în favoarea întreprinderii unei asemenea căi navigabile, argumentând avantajele acesteia, iar primarul arătând că orașul Constanța „a hotărât să facă, în țară sau străinătate, un mare împrumut în care scop am stat de vorbă cu d-l Vintilă Brătianu, ministru de finanțe, care ne-a promis tot sprijinul în această direcție”⁴¹ —,

³⁹ V. Cotov, *Un proiect unguresc pentru canalul Cernavodă-Constanța*, în „Analele Dobrogei”, IV, nr. 3, 1923, pp. 312—315.

⁴⁰ C. Irimescu, *Canalul Carasu*, în „Dacia”, X, nr. 256, 7 noiembrie 1923, p. 1. Același autor se arată încredințat că „Dacă aș fi parlamentar, ar fi pentru mine cheia activității și rațiunea de a fi în parlament” (Idem, *Canalul Carasu*, în „Farul”, III, nr. 95, 30 octombrie 1921, p. 1).

⁴¹ *Un canal navigabil Cernavodă-Constanța*, în „Argus”, XIV, nr. 3.164, 7 noiembrie 1923, p. 7; și mai tirziu este invocată făgăduința lui Vintilă Brătianu — în ședința din 8 ianuarie 1928 a Camerei de Comerț și Industrie Constanța, Virgil Andronescu (senator liberal la acea dată) o reamintește sub forma de „a nu precupeți nici un ajutor în realizarea operei pomenite (a canalului)” (*Canalul Cernavodă-Constanța*, în „Dobrogea jună”, XXIV, nr. 18, 27 ianuarie 1928, p. 1).

Primăria constănțeană înaintează un memoriu Ministerului Comunicațiilor în care argumentează necesitatea social-economică și strategică a realizării canalului: „Existența acestui canal va fi pentru țara noastră un aport incomensurabil în economia națională, căci prin el se vor scurge nu numai ceea ce producem noi, dar făcându-se trăsătura de unire între Oceanul Atlantic și Marea Neagră, traficul comercial al Occidentului cu Orientul va fi pe aici avantajat fiind și de scurtimea căii pe apă cu peste 400 km, după cum se face astăzi prin porturile Brăila-Galați-Sulina”⁴².

Inițiativa autorităților constănțene (Camera de Comerț locală avansează și suma de 100.000 lei pentru finanțarea proiectelor preliminare, iar Primăria cere și ea ministerului de resort aprobarea pentru înființarea unei secții speciale, de studiere a problemei canalului, pe lângă Direcția Portului Constanța), pe larg argumentată și popularizată în fața contribuabililor, a opiniei publice în general⁴³, a găsit numeroși aderenți printre specialiști ce și-au exprimat, la rîndul lor, părerile în presa vremii. *Professorul de drept internațional Nicolae Dașcovici*, de pildă, arată că viitorul canal, „deschis prin mijloacele noastre proprii, tehnice și financiare se va găsi sub autoritatea deplină a Statului român”, el eliberînd „economia națională de birul greu instituit la gurile Dunării prin voința comisiei internaționale și, totodată, va scuti suveranitatea Statului român de neplăcerile pe care i le cauzează suveranitatea C.E.D.”⁴⁴. La rîndul său, *foștul*

⁴² *Consfătuirea de la 4 noiembrie 1923, ținută în Palatul Comunal, pentru înfăptuirea Canalului Cernavodă-Constanța*, în „Buletinul Municipal al Orașului Constanța”, I, nr. 1, 1923, p. 51.

⁴³ V. Andronescu, *Canalul Cerna-Vodă — Constanța sau Calea prosperității economice a României Mari*, în „Liberalul Constanței”, VIII, nr. 32, 9 decembrie 1923, p. 1—2. În 1924, ing. L. Erbiceanu, directorul Direcției Porturilor Maritime, întocmește un memoriu asupra construirii canalului, bazat în mare parte pe proiectul Puterilor Centrale, din 1917, avînd unele mici diferențe; de exemplu, dimensiunile erau mai mici (2 m adîncimea, în loc de 3—5 m), iar ca soluție pentru vărsarea în mare, pe lângă Agigea, se avansa și lacul Siutghiol; „În lei o asemenea lucrare ar necesita astăzi, după o apreciere cu totul sumară, circa două miliarde” (L. Erbiceanu, *Memoriu asupra Canalului Cernavodă-Constanța*, în „Buletinul Municipal al Orașului Constanța”, II, nr. 2, 1924, pp. 33—35); printre punctele rezoluției adoptate, în problema transporturilor, de către Congresul Camerelor de Comerț și Industrie din România (Oradea, 8—10 septembrie 1924), ultimul, nr. 10, propunea „Deschiderea canalului”, „înfiptuirea acestui proiect (venind) mult în favoarea soluționării chestiunii transporturilor interne” (apud *Problema Transporturilor. Dezvoltarea și organizarea transporturilor în România în legătură cu economia națională. Raport prezentat Congresului Camerelor de Comerț și Industrie din România, ținut la Oradea-Mare în zilele de 8, 9 și 10 Septembrie 1924*, Constanța, 1924, p. 18); în 1925, un comentariu de presă relevă că „Dacă la noi, chestiunea creării canalului navigabil a rămas în domeniul iluziilor nelimplinite, apoi străinii nu procedează la fel în ce privește realizarea marilor lucrări de importanță mondială”; respectiv, este vorba de proiectul pe care un savant francez, contele de Bresson, l-a deșus în Camera Parlamentului din Franța, proiect ce viza construirea unui drum navigabil Nantes-Constanța, care ar trece și prin Dobrogea, legînd Cernavodă de Constanța pe apă. Proiectul prevedea executarea în total a 66km de săpătură, dintre care 30 km ar fi revenit României să le execute. Se făcea precizarea că o copie a proiectului a fost trimisă și guvernului român. „Pentru România și comerțul ei — concluziona ziarul —, împlinirea unei astfel de opere ar însemna deslănțuirea comerțului român din ghiarele nesățioase Comisiei Dunărene” („Dacia”, XII, nr. 87, 18 aprilie 1925); aducînd știrea că Bulgaria studiază un proiect de canal între Varna și Dunăre, o publicație tulceană se arăta impacientată că în România „se așteaptă totul de la inițiativa privată, neputincioasă de cele mai multe ori”, față de posibilitățile statului (*Un canal navigabil între Dunăre și Marea Neagră*, în „Progresul Tulcei”, I, nr. 49, 14 martie 1926, p. 1).

⁴⁴ N. Dașcovici, *Canalul Cernavodă-Constanța sau gurile Dunării?*, în „Argus”, XIV, nr. 3.181, 28 noiembrie 1923, p. 2.

deputat Nicolae C. Fleva pledează pe larg în favoarea construirii unui „canal maritim în adevărata accepțiune a cuvîntului, astfel precum a procedat statul german cu canalul de la Kiel, care leagă direct Marea Nordului cu Marea Baltică”⁴⁵. Totodată, acesta furnizează, pe lângă o serie de considerații privind avantajele unei asemenea căi de legătură între Dunăre și Mare, și o serie de amănunte tehnice: adîncime de 8 m, lățime de 80 m, sistem de ecluze la vărsarea în mare, punctul respectiv fiind — cel mai potrivit — la sud de portul Constanța, unde „ar urma să se construiască, în porțiunea menționată (dinspre VII) aproape un nou port (ceea ce s-a și întîmplat în zilele noastre! — n.n.), înzestrat cu mari și largi bazine, avînd adîncimi normale de cel puțin 10 m, bazine bine apărate prin diguri puternice, port dotat — pe lângă un utilaj bogat și ultramodern, pentru toate felurile de manipulări, de încărcare și descărcare a diverselor categorii de mărfuri — și cu o mare radă (avantport) încăpătoare și comod accesibilă vaselor de cel mai mare tonaj și pe orice vreme”. În privința procurării mijloacelor financiare și tehnice ce ar fi stat la baza înlăptuirii proiectului — timpul de 5 ani i se pare deja suficient —, N. C. Fleva conchide: „Formula: „prin mijloace proprii”, ne-ar face mare cinste și ar fi, desigur, cea mai bine venită”, dar starea economiei postbelice a țării nu îngăduie uriașele investiții, caz în care „nu ne rămîne decît să cătăm, fără prejudecăți și șovăieli, sfat și mijloace materiale aiurea”⁴⁶.

Între proiectele de construire a unui canal între Dunăre și Marea Neagră elaborate de inginerii români în perioada interbelică, două sînt cele mai importante, respectiv cele ale inginerilor Jean Stoenescu-Dunăre, din 1922, și Aurel Bărglăzean și Octavian Smigelschi, din 1929.

Inginerul constănțean J. Stoenescu-Dunăre publică în 1922 studiul *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, studiu ale cărui date tehnice vor fi revizuite și îmbunătățite în anii următori (1927, 1928 și 1930)⁴⁷. Autorul pornește de la premisa că „Pentru România, tăierea canalului navigabil Cernavodă-Constanța o întrevăd ca operă ce trebuie să fie încadrată în marile interese de generalizare și de consolidare a țării. Unul din marile eforturi naționale va trebui să fie călău-

⁴⁵ N.C. Fleva, *Canalul Cerna-Vodă — Constanța*, în „Plutus”, I, nr. 43, 1 decembrie 1923, p. 1.

⁴⁶ Ibidem, I, nr. 47, 6 decembrie 1923, p. 3. Dintre opiniile exprimate pe marginea oportunității și posibilităților tehnice de înfăptuire a proiectului — aproape toate favorabile —, a existat și o părere contrară, respectiv cea a ing. M. Cioc, care își exprima scepticismul asupra realizării practice (financiare, tehnice) a canalului; se pare însă că atitudinea sa era dictată mai mult de plata unor polițe foștilor săi superiori, edili Constanței, în slujba cărora fusese: „Uită acești entuziaști și binevoitori ai Constanței că dacă s-ar face studiile tehnice și economice care să arate posibilitatea tehnică și economică a construirii acestui canal, s-ar putea ajunge poate la concluzia că acest canal este realizabil peste atîția ani cîți au trecut cînd Ovidiu cînta în durere și suferință Tomisul Pontului Euxin, pînă azi?!” (M. Cioc, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în Ibidem, I, nr. 40, 28 noiembrie 1923, p. 1); referindu-se la această părere contrară, I. Oancea (președintele Sindicatului Agricol constănțean) crede că ing. Cioc a ridiculizat avîntul multora dintre inițiatorii proiectului, atitudinea sa nefiind „decît o manifestare a acestui scepticism . . . național”, căci ea îl cred mulți, dar nu-și manifestă părerile în scris (I. Oancea, *Canalul Carassu*, în „Dobrogea economică”, III, nr. 1—2, 1924, p. 7).

⁴⁷ J. Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în „Analele Dobrogei”, III, nr. 3, 1922, pp. 388—410; Idem, *Canalul navigabil de la Cernavodă la Constanța între Dunăre și Mare*, (Extras din „Analele Dobrogei”, VIII, 1927), Institutul de arte grafice și editură „Graficul Bucureștilor”, Cernăuți, 1927 (15 p.).

zit pentru realizarea acestei opere”⁴⁸. În viziunea lui J. Stoenescu-Dunăre, acest proiect — cel mai complet pînă la acea dată — presupunea săparea unui canal de 60,2 km lungime pe traseul Cernavodă-Saligny-Medgidia-Basarabi-Valu lui Traian-Constanța Sud ; prima parte a traseului, respectiv pînă la Valu lui Traian, urma să fie executată, desigur, în deschizătură liberă (dimensiuni : 40 m lățimea la cota zero, 8 m adîncimea apei), în timp ce pe ultimii 12,8 km canalul intra sub pămînt prin două tunele maritime, paralele și asemănătoare, boltite în piatră (dimensiuni : 5 m adîncime sub nivelul mării, 20 m lățime, 14 m înălțime de la apă la mediana bolților) ; fiecare tunel era flancat de către un trotuar cu lățimea de 4 m (și în deschizătură deschisă canalul era prevăzut cu două borduri de cîte 5 m lățime ce urmau a servi la halajul mecanic al șlepurilor). Proiectul prevedea, de asemenea, patru bazine-porturi (avînd, fiecare, 1.000 m lungime și 100 m lățime) stabilite la Cernavodă, Medgidia, Basarabi și Valu lui Traian. Portul maritim al canalului urma să fie construit puțin mai la sud de portul (din acea perioadă) al orașului Constanța, avînd dimensiunile de 2 km lungime/1 km lățime/10 m adîncime. În scopul regularizării vitezei de scurgere a apei din canal la Dunăre, urma să se construiască, la capătul canalului de aducere din fluviu (ce ar fi avut 1 km lungime și 40 m lățime), două prize-stăvilor — cum le numește autorul —, metalice și mobile, susținute pe zidărie-beton. Proiectul avea în vedere și construirea a 6 poduri metalice, precum și a unei uzine electrice la Medgidia (2.000 H.P.). Totalul cheltuielilor reclamate pentru punerea în teren a proiectului inginerului J. Stoenescu-Dunăre erau estimate la aprox. 3,4 miliarde lei (1,162 miliarde pentru zidării și pavaje, 406 milioane lei pentru săpături, 868 milioane pentru construirea portului la mare, 486 milioane pentru celelalte porturi, poduri, uzina electrică, 12 milioane lei pentru prizele-stăvilor de la Dunăre)⁴⁹.

Eforturile inginerului Jean Stoenescu-Dunăre în perfecționarea proiectului său au avut un mare ecou în rîndurile opiniei publice, în special dobrogene ; de altfel, publicului constănțean îi este prezentată (în vitrina unui magazin), în septembrie 1927, o machetă în relief „ce reprezintă fișa terenului de la Dunăre la Mare, cu o arătare în linie roșie a traseului canalului”. Presa inserează în paginile sale cuvinte laudative la adresa întregului proiect, fiind de părere că „Realizarea unei lucrări de însemnătatea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanța, legînd Dunărea cu Marea prezintă pentru țară un interes covîrșitor”⁵⁰.

Considerațiile tehnice ale construirii canalului — nu foarte amănunțite, unele puțin realiste (tunelul subteran), și care țineau, în primul rînd, de încadrarea generală a subiectului — sînt însoțite, în expunerea autorului lor, de pertinente și la obiect observații pe marginea *Înrîturirilor*

⁴⁸ Idem, *Canalul navigabil de la Cernavodă la Constanța între Dunăre și Mare*, în „Analele Dobrogei”, vol. II, IX, 1928, p. 320.

⁴⁹ Ibidem, p. 317—318. Proiectul inițial, din 1922, nu prevedea săparea a unei porțiuni a canalului prin tunel, iar dimensiunile erau apreciate la 60 m lărgime și 4 m adîncime ; cît privește cheltuielile, „Pentru moment, trebuie să considerăm suma de lei 662.804.000 ca fiind aceea cerută pentru realizarea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanța” (Idem, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în Ibidem, III, nr. 3, 1922, p. 400).

⁵⁰ N. Sever Cărpinișeanu, *Relieful finutului Cernavodă-Constanța cu traseul Canalului navigabil*, în „Dobrogea jună”, XXIV, nr. 121-122, septembrie 1927, p. 1.

*asupra dezvoltării economice a țării*⁵¹. J. Stoenescu-Dunăre constată și el — precum antecesorii săi care au tratat aceeași chestiune — că o proiectată legătură a Dunării cu Marea Neagră în zona Văii Carasu, prin scurtarea drumului cu 500 km — spune el —, este „motivată, în primul rînd, de însemnătatea bogățiilor solului și subsolului țării”, căci, „oricît de mînos ar fi un pămînt și oricît de variate ar fi produsele locului, foloasele ce-ar urma să fie culese de pe urma acestor bunuri n-ar putea fi valorificate atîta timp cît mijloacele de transport n-ar fi puse cu înlesnire la îndemîna comerțului”. Argumentînd că prin deschiderea canalului, porturile Brăila și Galați nu-și vor restrînge activitatea, inginerul J. Stoenescu-Dunăre profila însemnătatea europeană a viitorului port Constanța, precizînd că „însemnătatea canalului este o adevărată operă de propășire națională. O asemenea lucrare, pusă în ființă, va deschide porți noi pentru activitatea comercială și va licări în depărtare mari orizonturi”, canalul putînd „servi ca pivot pentru dezvoltarea comercială a țării”. Deși autorul observă, în treacăt, că vor exista, probabil, și unele obiecții din partea altor națiuni în problema construirii acestei căi navigabile — obiecții ce „vor apare la lumina zilei înfășurate cu caracterul, straniu de rece, al diplomației din vechile școli” —, greutățile de orice fel nu vor putea influența evoluția ascendentă a istoriei, ing. Jean Stoenescu-Dunăre fiind convins că „Azi, cînd afluența bogățiilor României întregite formează obiectul de continui preocupări ale tuturor și cînd știut este că frămîntările vremurilor noi cer cu insistență ca la baza oricărei dezvoltări naționale să se cimenteze o înțeleaptă orînduire de muncă rodnică, suntem aduși a primi cu încredere proiectele lucrărilor mari, de pe urma cărora toată activitatea modernă a comerțului și industriei naționale vor culege foloase”.

Cel mai important și detaliat studiu, din perioada interbelică, cu privire la construcția unui canal între Cernavodă și Constanța — studiu, în primul rînd, de o mare valoare tehnică, calculele ingineresti de specialitate abundînd — aparține inginerilor timișoreni Aurel Bărglăzan și Octavian Smigelschi, publicat în 1929⁵². Lucrarea celor doi ingineri (peste 130 pagini), absolvenți ai Școlii Politehnice din Timișoara, ce reprezintă, de fapt, un „detaliat anteproiect în cadrele lucrărilor de diplomă a acestei școli”⁵³,

⁵¹ J. Stoenescu-Dunăre, *Op. cit.*, pp. 401—406.

⁵² A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Studiul unui canal navigabil Cerna-Vodă — Constanța*, în „Bulletin scientifique de L'école Polytechnique de Timișoara”, tome 2, fasc. 1—2, 1929, p. 43—174.

⁵³ Așa cum precizează profesorul de la amintita Politehnică, Pompiliu Nicolau, într-o conferință ținută la 30 octombrie 1938 la Adunarea Generală a Societății Regale Române de Geografie (S.R.R.G.) (vezi, P. Nicolau, *Canalul Cerna Vodă — Constanța și o nouă Mare pentru România*, în „Buletinul S.R.R.G.”, tomul LVII, 1938, p. 156. Profesorul P. Nicolau se va dovedi un continuu propagator al ideilor studiului celor doi ingineri, popularizîndu-l prin articole de presă, rapoarte de specialitate și conferințe publice (vezi, în acest sens, Idem, *Canalul Constanța—Cernavodă, singura soluție pentru asigurarea ieșirii Dunării la mare*, în „România de la Mare”, II, nr. 106, 9 decembrie 1935, p. 6; Idem, *Asigurarea navigației la țășirea Dunării în Mare*, în „Buletinul A.G.I.R.”, XVI, nr. 7, 1934, pp. 20c—21c; acest studiu era publicat în secțiunea lucrărilor ce urmau a fi prezentate celui de-al 12-lea Congres al Asociației Inginerilor din România (A.G.I.R.), din 1934, desfășurat la Galați. Discuțiile inginerilor români în chestiunea căilor de comunicații s-au concentrat asupra realizării navigabilității la Gurile Dunării, raportul final — în problema comunicațiilor — inserînd doar necesitatea „îmbunătățirii gurilor Dunării” (Ibidem, XVI, nr. 12, 1934, p. 400c). Opinia inginerescă românească considera, pe bună dreptate, în consens cu interesele naționale: „Cuvîntul hotărîtor în ce privește concepția și construirea canalului de la Sulina ne aparține nouă, căci se face pe pămîntul nostru și pe contul nostru.

conține câteva considerații generale asupra importanței construcției canalului, marea majoritate a paginilor fiind afectate calculelor tehnice de specialitate privind execuția propriu-zisă a lucrărilor, primele calcule ingineresti atât de amănunțite întreprinse până atunci în susținerea proiectului unui canal între Dunăre și Marea Neagră.

Traseul noului proiect coincidea în mare parte cu cel prevăzut în proiectul ing. J. Stoenescu-Dunăre; exista o deosebire, totuși, ce viza locul de captare al fluviului, nu lângă Fabrica de ciment, ci la 6 km în amonte de Cernavodă, pe Valea Mare, puțin la nord de Cochirleni. Avantajul alegerii acestei soluții consta, în conceperea celor doi ingineri, în captarea mai bună a apelor, Dunărea având în locul respectiv adâncimea de 16 m (în loc de 9 m cât are în dreptul Cernavodei), fiind, în plus, și spațiu suficient pentru amenajarea noului port, nestinjenit de existența picioarelor podului (dezavantajul alegerii acestei soluții consta, însă, în costul mai ridicat al cheltuielilor). Contactul cu marea era proiectat la 1 km sud de portul Constanța (așa cum prevedeau și proiectele anterioare), existența deja a acestuia necerind „o altă amenajare specială pentru necesitățile navigației”, căci „La gură, dacă prelungim canalul în mare, ajungem la farul din portul Constanța; deci, prelungind puțin digul de apărare al portului, gura canalului va fi apărată de valuri”⁵⁴.

Dimensiunile canalului, în proiectul inginerilor A. Bărglăzan și Oct. Smigelschi, erau apreciate la 8 m adâncime și 100 m lărgime (cea mai mare propusă până atunci), iar totalul volumului de săpătură ridicându-se — conform unor detaliate calcule — la 193 mil. m³ (de remarcat că volumul excavațiilor pentru actualul canal este estimat la 300 mil. m³), ca o altă noutate concepțională, față de proiectele anterioare, apare plasarea unei centrale hidroelectrice (cu o putere de 80.000 H.P. și o producție medie anuală de cca. 340 mil. Kw/ore) la km 42 — liziera nord de lângă satul Valea Seacă — sau, eventual, „chiar la Mare, căci terenul e abrupt și ar necesita o mare săpătură”⁵⁵. Navigația era asigurată printr-o singură ecluză, dispusă lângă amintita centrală hidroelectrică.

În estimarea celor doi autori — în urma unor amănunțite calcule —, costul aproximativ al devizului general al lucrărilor viitorului canal s-ar fi ridicat la 345 milioane lei aur (aproape 14 miliarde lei hîrtie), dintre care 240 mil. lei pentru terasamente și dragaje, 15 mil. lei pentru ecluză, 11 mil. lei pentru amenajarea căilor de acces și a celor 8 poduri prevăzute, 32 mil. lei necesari pentru proiectări, conducere și cheltuieli, 10 mil. lei pentru amenajarea cursului Dunării pentru buna desfășurare a navigației. Așa cum preciza profesorul de la aceeași Școală Politehnică, Pompiliu Nicolau, cei doi ingineri timișoreni au pornit de la premiza — în conceperea generală a proiectului — că „Afară de câteva din mașinile-unelte necesare executării canalului, totalitatea lucrărilor se pot executa cu tehnicieni români, cu mînă de lucru românească și cu material românesc”⁵⁶. Această

El nu se va putea îndeplini fără de invoirea noastră, fără inginerii noștri și fără brațele noastre. Mai avem și noi un cuvînt și Comisiunea Europeană a Dunării va trebui să țină seama de el” (ing. N. Greceanu, *Ieșirea la mare*, în *Ibidem*, XVI, nr. 11, 1934, p. 275c).

⁵⁴ A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Op. cit.*, p. 50.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁶ P. Nicolau, *Canalul Cerna Vodă — Constanța și o nouă Mare pentru România*, în „Buletinul S.R.R.G.”, tomul LVII, 1938, p. 159; în studiul lor, inginerii A. Bărglăzan și Oct. Smigelschi opinau, referindu-se la latura financiară a construirii canalului, că „putem prevedea

idee călăuzitoare, de principiu, ce făcea apel numai la utilizarea posibilităților proprii ale economiei naționale — prin promovarea concepției larg răspindite în epocă „prin noi înșine”, cu alte cuvinte —, și a gândirii tehnice originale a specialiștilor români, apare în perspectiva timpului ca deosebit de valoroasă și merită subliniată ca atare, ea fiind confirmată, în anii '70, de realitatea istorică căreia îi sintem, astăzi, cu toții martori.

Argumentînd importanța construirii canalului între Dunăre și Marea Neagră pentru economia națională, inginerii A. Bărglăzan și Oct. Smigelschi subliniază pe larg rentabilitatea lui — ca mijloc de transport ieftin și rapid —, sporită de energia electrică produsă, „sursă determinantă la asigurarea rentabilității”. Cu energia electrică respectivă se va putea oferi un nou orizont dezvoltării industriei în Dobrogea și regiunea orașelor Brăila și Galați, se vor putea deseca cca. 50.000 ha teren mlăștinos (prin acționarea electrică a pompelor respective), se vor putea realiza mari lucrări de irigații în Bărăgan. Printre alte considerații privind necesitatea transpunerii în realitate a anteproiectului celor doi ingineri, aceștia avansau, nu în ultimă importanță, și motivația strategică: „din punctul de vedere al apărării naționale, prin executarea acestui canal, pavăza dinspre sud hărăzită Dunării de la natură, va fi întinsă pe toată frontiera sa sudică, pe de o parte, iar pe de alta, numai prin executarea acestui canal vom putea avea un adevărat port militar maritim organizabil, fie la Brăila, fie la Galați, orice altă soluție în starea actuală nefiind posibilă să fie realizată nici strategic și nici economic”⁵⁷.

În deceniul patru, interesele economice și strategice ale României iau în considerare din ce în ce mai vizibil și construirea unei eventuale căi navigabile între Cernavodă și Constanța, preocupările în această direcție ale diferiților întreprinzători particulari și ale presei interferîndu-se, deși încă timid, cu interesul tot mai accentuat al statului. Exemplificabil pledează în acest sens tatonările care au avut loc între anii 1930—1933 între reprezentanți diplomatici ai guvernului român și Angliei (în special ai Amiralității acesteia) în jurul problemelor de ordin politic, militar și financiar ce le-ar ridica și presupunea construirea unei baze militare navale, a unui port comercial ambele la Tașaul, precum și a canalului pe traseul Cernavodă-Tașaul.

În 1930, Consiliul Superior al Apărării Naționale, sub președenția regelui Carol al II-lea, își însușise propunerile și proiectele Amiralității britanice — ai cărui experți guvernul român îi solicitase în anul precedent — pentru crearea la Tașaul (lac, de fapt liman fluvio-marin, cu o suprafață de 23 km², situat la nord de Năvodari, despărțit de Marea Neagră de o fișie îngustă de uscat) a unui „port comercial modern care împreună cu Constanța să formeze un sistem sau un „Ansamblu de triaj” care să nu fie egalat de nici un port din Mediterana sau de pe Glob”; pentru realizarea legăturii cu Dunărea și descongestionarea traficului din bazinul Dunării de Sus, se mai propunea „Deschiderea canalului Cernavodă-Con-

că o astfel de lucrare nu o poate face inițiativa privată, ci numai statul român, sau chiar mai multe state ale Dunării, interesate în chestiune”, precizînd, totodată, că o astfel de lucrare se va putea face — cum s-a și întîmplat — numai în cadrul unui program complet de îmbunătățire a navigației pe Dunăre (erau destinate, în acest scop, 10 milioane lei, mai ales pentru amenajarea fluviului la Porțile de Fier (A. Bărglăzan, Oct. Smigelschi, *Op. cit.*, p. 172).

⁵⁷ P. Nicolau, *Op. cit.*, p. 161—162.

stanța-Tașaul, merit nu numai să intensifice traficul țărilor dunărene cu Orientul, dar să ne și înlesnească ocolirea diferendelor cu Comisiunea Europeană a Dunării”⁵⁸, după cum raportează diplomatul român, comandorul Gh. Niculescu, atașat militar la Londra.

În cursul discuțiilor ce au avut loc pe parcursul anilor menționați, negociatorul român, evidențiind avantajele economice ale construirii canalului — ce „oferă așezarea și dezvoltarea unei industrii de neînchipuit” —, preciza, în același timp, că „Interesul național ar fi, deci, ca acest canal să rămâie în afara obligațiilor de internaționalizare ale Dunării Maritime, pentru ca în urmă să devină proprietatea — pur — națională”⁵⁹. În final, acest proiect, în care participarea de sută la sută a capitalului străin și a întreprinderilor de construcție de asemenea străine ar fi dus la numeroase ingerințe în treburile interne ale statului nostru, nu este realizat (tratatul-vele nu mai sînt continuate), autoritățile, opinia publică, cadrele tehnice de specialitate din țara noastră îndreptîndu-și atenția spre găsirea posibilităților proprii de înlăptuire a unui viitor canal între Cernavodă și Constanța. Interesul tot mai accentuat pe care statul îl acorda spre sfîrșitul anilor '30 diversificării și îmbunătățirii căilor de comunicații, *determină Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor să înceapă din 1938 efectuarea unor studii preliminare pe traseul Văii Carasu*. Se avea în vedere că „acest canal constituie o soluție pentru ieșirea la mare care să dubleze pe aceea de la guri, nu s-o înlocuiască”, considerîndu-se, totodată — la cel de-al XV-lea congres al Asociației Generale a Inginerilor din România (AGIR) — că, în contextul internațional de după 1938, „conjuncturi politice și militare pot să grăbească construcția canalului”, ce nu era conceput „decît ca un canal fluvial”⁶⁰. Studiile întreprinse de către Administrația P.C.A. au constat în ridicarea topografică a regiunii Văii Carasu, executarea a 114 foraje, stabilirea profilului geologic și „întocmirea mai multor proiecte.”⁶¹

În același timp, în rîndurile opiniei publice este în continuare întretinut interesul pentru viitorul canal, în realizarea căruia comentatorii

⁵⁸ Arhivele Statului București, fond Casa Regală, dosar 52/1933, f. 4; desigur, în enunțarea acestei propuneri, experții militari britanici aveau în vedere, în primul rînd, atingerea unor scopuri proprii de natură strategică: „Amiralitatea este interesată — raporta negociatorul — să aibă un punct de plecare și sprijin în Marea Neagră, cu alte cuvinte o stațiune sau bază pentru a putea — în urmă — proceda la rezolvarea a o serie — întregă — de probleme ale Mării Negre și Strîmtorilor” (*Loc. cit.*, f. 33). De aceea, pentru a masca adevăratele scopuri și a nu da prilej de complicații în relațiile cu celalalte state din zonă, britanicii impuseră părții române, în negocierile privind procurarea mijloacelor financiare pe piața Londrei, ca „Totul să se facă pe baze comerciale, fără aparențe oficiale” (*Loc. cit.*, f. 32).

⁵⁹ *Loc. cit.*, f. 46. Comentînd proiectul de construire a unei baze navale la Tașaul, ing. J. Stoenescu-Dunăre își exprimă dezacordul cu soluția adoptată, ce prevedea contactul dintre canal și Mare la Tașaul, înlăturînd, prin urmare, Constanța din proiect (J. Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil de la Dunăre la Mare (Cernavodă—Constanța) și perspectiva unei Baze Navale la lacul Tașaul*, în „Analele Dobrogei”, XI, 1930, pp. 175—180; spre sfîrșitul deceniului patru, Administrația Comercială a porturilor și comunicațiilor pe apă (P.C.A.) a întocmit un proiect pentru construirea „noului port militar Tașaul, care va servi ca bază navală pentru marina noastră de război” (*Lucrările pentru construirea portului Tașaul*, în „Dobrogea jună”, XXXIV, nr. 30—31, 27 ianuarie 1938, p. 1), dar în final nu sînt transpuse în viață.

⁶⁰ V. Cotovu, *Căile navigabile din România*, în „Buletinul A.G.I.R.”, XXV, nr. 7, 1943, p. 2, 3.

⁶¹ *Ibidem*.

subliniau și dificultățile ce ar fi fost întâmpinate : „Dorim realizarea unui canal, în legătură cu Constanța și navigabil și pentru vase maritime ; lucrarea este foarte grea pentru vremurile de astăzi, dar nu imposibilă și ea merită toată atențiunea factorilor de răspundere”⁶². În 1939, cercurile economice constănțene se fac ecoul unei soluții intermediare, în problema construirii canalului, ținând seama de mijloacele financiare și materiale ce depășeau, în acel moment, posibilitățile economiei naționale ;⁶³ era vorba de începerea unor lucrări de asanare a Văii Carasu, pînă la Murfatlar, printr-un „canal de drenaj conceput modest și ușor de realizat cu efortul premilitarilor și locuitorilor din regiune”⁶⁴. În aceeași perioadă, se avansează și o altă soluție de unire a Dunării cu Marea Neagră, respectiv prin sudul Dobrogei, pe traseul Popina-Ecrene-Balcic, avîndu-se în vedere (de către dr. Păcuraru, fost prefect al jud. Caliacra), în primul rînd, avantajele economice și sociale benefice pentru regiunea parcursă de ipoteticul canal⁶⁵.

Se poate aprecia, așadar, că pînă în timpul celui de-al doilea război mondial, inițiativele unor oameni de specialitate și preocupările statului în ideea construirii unui canal navigabil între Dunăre și Marea Neagră nu au lipsit cîtuși de puțin, dat fiind importanța lui economică, socială și strategică ; amploarea lucrărilor, însă, și investirea unui uriaș capital financiar și tehnic — mijloace ce depășeau posibilitățile statului în acea perioadă — au determinat de fiecare dată retransnșarea în stadiul de proiect a tuturor inițiativelor.

*Importanța și necesitatea social-economică a construirii canalului Dunărea — Marea Neagră a fost luată în considerare de către noii factori politici postbelici ai României încă de la începutul construirii pe baze socialiste a economiei naționale ; încercarea efectuată însă între anii 1949—1953 de săpare a canalului pe traseul Cernavodă-Medgidia-Poarta Albă-Năvodari (la Midia urma să se construiască un port mult mai mare decît cel din Constanța)*⁶⁶, concepută în împrejurările în care economia țării, ieșită slăbită din război, nu putea asigura mijloacele tehnico-materiale absolut necesare⁶⁷, a demonstrat că numai în condițiile unei economii naționale

⁶² Căp. Nic. Ștefan, *Valea Carasu. Importanța economică*, în „Voința Dobrogei”, XV, nr. 120, 26 mai 1935, p. 3.

⁶³ În 1938, un fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie Constanța, căp. (rez.) Nicolae Ștefan, opina stringenta necesitate a construirii canalului, adăugînd : „Folosind mina de lucru a armatei, premilitarilor reducem la jumătate sarcina (financiară)” (Idem, *Canalul Carasu-Cernavodă-Constanța*, în „Dobrogea economică. Buletin al Camerei de Comerț și Industrie Constanța”, XLVII, nr. 94, 1 august 1938, p. 5).

⁶⁴ M. Panaitescu, *Cu ce s-ar putea înlocui mult desbătutul canal Constanța — Cernavodă*, în Ibidem, XLVII, nr. 94, 1 august 1938, p. 5.

⁶⁵ În jurul Canalului dintre Dunăre și Marea Neagră, în „Curentul”, XI, nr. 3.871, 10 noiembrie 1938, p. 8.

⁶⁶ G. Gusti, *Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în „Arhitectura”, I, nr. 4—5, 1950, pp. 135—137. La 25 mai 1949, Biroul Politic al C.C. al P.C.R., ascultînd raportul asupra „proiectului de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră și de dezvoltare economică și culturală a regiunii înconjurătoare, considerînd că această mare lucrare face parte din opera de construire a socialismului în țara noastră, hotărăște ca să fie pus în fața Consiliului de Miniștri proiectul pentru începerea imediată a lucrărilor pregătitoare ale construirii acestui canal” (Apud *Rezoluții și Hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 111).

⁶⁷ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 395.

avansate și complexe — ce dispunea de o industrie modernă, capabilă să producă mașinile și agregatele de mare tehnicitate necesare, — totodată în contextul întăririi suveranității statului român, se putea trece la proiectarea și transpunerea în viață a mult dezbătutei și așteptatei căi navigabile.

Dimensiunile social-politice și economice ale României socialiste din anii '70, fără înfloritoare aflată în plin avânt și progres pe toate planurile, au întrunit și premisele relevate mai sus ce au făcut posibilă luarea deciziei de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră. Într-adevăr, *în urma hotărârii Plenarei C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973, de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră, traseul acestuia a devenit șantierul de lucru al celei mai complexe și vaste lucrări din istoria României*⁶⁸.

Cîteva date tehnice pot sugera dimensiunile, cu adevărat ciclopice a magistralei albastre ce străbate Dobrogea pe traseul Cernavodă-Medgidia-Basarabi-Straja-Agigea Nord. Pentru profilarea celor 64 km de canal — prevăzut cu 2 ecluze, la ambele capete, și 8 poduri de cale ferată și rutiere —, vor fi necesare 300 mil. m³ pămînt excavat, 3,5 mil. m³ betoane turnate, 7,3 mil. m² protecții de maluri; vor fi amenajate, de asemenea, 3 porturi, la Cernavodă, Medgidia și Basarabi, avînd fiecare, respectiv 520 m chei de exploatare, 2.140 m și 1.070 m, ultimul — cel de la Basarabi — avînd funcție dublă — port comercial și port al unui șantier de reparat nave fluviale.

Categoria noii căi de navigație fluvială corespunde celor mai mari clase — după normele internaționale — de canale interioare, pe el putînd circula — datorită lățimii la fund de 70—90 m și a adîncimii apei de 7,5 m, la nevoie se va putea circula concomitent în ambele sensuri — șlepuri de 3.000 t fiecare, în convoaie de pînă la 18.000 t. Datorită ieftinătății transportului pe apă (capacitatea de transport a canalului este prelimitată la cca. 75 mil. t/an), față de calea ferată o tonă-transport necesitînd doar 0,25 H.P. se vor putea realiza economii la combustibil de cca. 1,1 miliarde lei anual. Întreaga investiție se apreciază că va fi amortizată în 27 de ani prin navigație. Punerea canalului în funcțiune va însemna, totodată, o creștere nebănuită a prosperității economice și sociale a Dobrogei, asigurîndu-se, de pildă în agricultură, irigarea a peste 200.000 ha. de pămînt, în afara miilor de ha. ce vor fi desecate⁶⁹.

★

După cum este știut, în Raportul prezentat la Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, din 1979, secretarul general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu a menționat că, *după terminarea căii navigabile între Dunăre și Mare, în cincinalul 1981—1985, „va începe, de asemenea, construcția canalului navigabil București-*

⁶⁸ „Scinteia”, XLII, nr. 9. 545, 20 iunie 1973, p.1; *Canalul Dunăre-Marea Neagră, ce mai mare obiectiv de construcții al României din toate timpurile* (interviu realizat de Oct. Georgescu cu Vasile Ionel, directorul general al C.C.D.M.N.), în „Tomis”, XVIII, nr. 6(160), iunie 1983, p. 2—3; vezi și M. Caranfil, *Ce este, ce va fi Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în *Almanahul „Scinteia”*, 1981, p. 209—227.

⁶⁹ ing. I. Chîru, *Canalul Dunăre-Marea Neagră. De la idee la realitate*, în „Terra”, XIII (XXXIII), nr. 1, 1981, p. 19.

Dunăre, care va asigura o legătură directă pe apă între Capitala țării, porturile de la Marea Neagră și țările Europei centrale"⁷⁰.

Și în privința acestui canal, al creării unui port fluvial la București, intențiile și proiectele de construcție sînt mai vechi (la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, geograful originar din Cernavodă Iosif Moesiodax menționează pe o hartă un traseu al canalului Argeș-Dîmbovița). În perioada interbelică sînt întocmite mai multe proiecte, între care cele ale inginerilor Dimitrie Leonida, Al. Davidescu, P. N. Bejan și Dorin Pavel⁷¹. Problema construirii acestui canal depășise în anii interbelici stadiul proiectelor pur tehnice, statul implicîndu-se mai mult decît în privința canalului dintre Dunăre și Marea Neagră. Astfel, în iulie 1929, Parlamentul a votat *Legea pentru construirea canalului Argeș-București-Dunăre și electrificarea liniei ferate București-Brașov*, pornindu-se de la considerentele prezentate în Expunerea de motive a ministrului comerțului Virgil Madgearu: rezolvarea problemei aprovizionării cu apă a Capitalei, asanarea lacurilor din nordul acesteia, crearea de industrii noi, stimularea comerțului prin ieftinirea tarifelor de transport, întrebuițarea forțelor de muncă afectate de șomaj, „avantaj care singur în alte țări a determinat construirea unor asemenea lucrări”⁷². Așa cum preciza Raportul Comisiunilor de comunicații, industrie și comerț, prezentat Parlamentului de către deputatul Mihail Ghelmegeanu, „din cauză că cel puțin în primii ani canalul București-Dunăre nu ar putea asigura o rentabilitate suficientă, rentabilitatea lui se bazează, cu deosebire, pe producerea unei însemnate cantități de energie, prin întrebuițarea căderilor de apă, în lungul canalului construindu-se uzine hidroelectrice”⁷³. Deși legea propusă a fost votată — cu amendamentul că autorizația dată organelor de stat și Primăriei Capitalei, de a încheia contractele necesare cu partenerii străini și de construire a societăților în vederea executării lucrărilor, era valabilă 6 luni de la promulgarea legii — împrejurările economice determinate nu au fost propice transpunerii în practică a obiectului actului legislativ, cu atît mai mult cu cît consecințele crizei economice, ce a urmat după 1929, au îndepărtat orice iluzie privind finanțarea unui asemenea proiect. Și în acest caz, transpunerea sa în realitate avea să fie opera societății socialiste edificate pe pămîntul unei Româнии moderne, prospere și independente, într-o epocă în care năzuințele și proiectele cele mai îndrăznețe ale vizionarilor înaintași au prins contururile palpabile din zilele noastre.

⁷⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 19, Edit. politică, București, 1980, p. 207.

⁷¹ Vezi D. Leonida, *Importanța economică a canalului Argeș-București-Dunăre*, în „Argus”, XIV, nr. 3.156, 28 octombrie 1923, p. 2 (în nr. 3.162 din 14 noiembrie, p. 5, se află și desenul proiectului); Idem, *Canalul Argeș-București-Dunăre*, în „Energia”, nr. 11—12, aprilie 1927 (nr. special), pp. 699.—719 (dimensiunile ce se avansează ar fi de 34 m lățime la suprafața apei, 3,5 m adîncime la mijloc, 16 m lățime la fund); inginerul Alex. Davidescu (*Canalul navigabil București-Dunăre*, în „Buletinul A.G.I.R.”, IX, nr. 4, 1927, pp. 163—173), propune nu traseul Argeș-București-Dunăre, ci doar București-Dunăre, insistînd, față de ing. D. Leonida, și asupra importanței lucrării pentru irigații.

⁷² Arhivele Statului București, fond Senat, dosar 15. 578/1928—1929, f. 6.

⁷³ *Loc. cit.*, f. 3.

Opera care va rămâne peste secole și milenii „permanent ca o mărturie vie a forței și capacității creatoare a poporului român, a societății noastre socialiste, a generației noastre care am schimbat cursul Dunării, creîndu-i o nouă cale care va dăinui cît timp va dăinui planeta noastră”, cum sublinia președintele României socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu la 26 mai 1984 — istorica zi a inaugurării Canalului Dunăre — Marea Neagră.

TÉMOIGNAGES DOCUMENTAIRES CONCERNANT L'ÉLABORATION DE PROJETS DE CONSTRUCTION DU CANAL DANUBE-MER NOIRE

RÉSUMÉ

L'étude présente les projets roumains de construction du canal Danube-Mer Noire 1878 datant de la période allant depuis 1878 jusqu'à nos jours. On relève que la construction du canal présentait des avantages importants pour le commerce roumain et international, en écourtant de plus de 400 km. la communication sur le Danube entre l'Europe occidentale et l'Orient.

Après la présentation de projets antérieurs à la conquête de l'indépendance, relevant l'intérêt de personnalités telles Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, ou Dionisie Pop Marțian et de la presse, l'auteur expose en détails les projets roumains de construction du canal de Gr. Em. Lahovary et J. Van Drunen de mars 1883, B. G. Assan de 1877, ainsi que les intentions des autorités d'occupation austro-hongroises datant de la première guerre mondiale dans ce problème.

Les projets roumains les plus importants de l'entre-deux-guerres sont dûs aux ingénieurs Jean Stoenescu-Dunăre (1922) et Aurel Bărglăzan et Octavian Smigelschi (1929), pour qu'après 1930 l'Etat roumain s'intéresse à nouveau, pour des raisons économiques et stratégiques, notamment à la veille de la deuxième guerre mondiale, à la question du Canal, déterminant en 1938 le ministère des Travaux publics et des Communications à entreprendre des études préliminaires.

L'auteur de l'article relève en conclusion que, en dépit du fait que des projets de construction avaient été élaborés et que l'on avait saisi l'importance économique du canal, faute du capital nécessaire, celui-ci n'a pu être réalisé que pendant les années du socialisme.

CNEZI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA LUI IANCU DE HUNEDOARA — CÎNDEȘTII DIN RÎU DE MORI

DE

ADRIAN ANDREI RUSU

Țara Hațegului s-a detașat întotdeauna printr-o comunitate românească cu puternică individualitate. Factorii care au creat-o și mai apoi au întreținut-o sînt în parte comuni tuturor celorlalte „țări” transilvane. Dar, alături de ei, au stat și alții nu îndeajuns de cunoscuți. Geneza și evoluția feudalității românești din Hațeg se încadrează între acelea ale feudalității din Țara Românească și Maramureș, mai bine cunoscute. Familia Cîndeștilor, originară din sud-vestul districtului, reprezintă cel mai ilustru exemplu al ascendenței nobiliare românești posibilă în veacurile XIV—XVI. Mai regăsim în istoria acestei familii modelul limită și caracteristicile proprii tuturor feudaliilor români ai Transilvaniei în condițiile politice specifice epocii.

Scrierile istorice privitoare la Cîndești și-au făcut apariția din veacul al XIX-lea¹. Primul istoriograf al lor a fost Szábo Károly, cunoscutul organizator al bibliotecii Muzeului Ardelean. Concluziile lui s-au bazat în primul rînd pe arhiva familiei Kendefy, păstrată pe atunci la Aiud. Tot el a cunoscut și cîteva acte originale păstrate în arhiva familială a lui Kemény Gábor². Ulterior, arhiva Cîndeștilor, evaluată la 2—3 000 de documente, a revenit în Hațeg, în conacul de la Cîrnești³. Din acel loc, Solyom-Fekete Ferenc a copiat cîteva documente publicîndu-le în revista Societății de istorie a comitatului Hunedoara. Publicarea serială, începută foarte promițător, a fost întreruptă îndată după ce editorul a plănuit constituirea unui corpus de documente hunedorene. Unele originale provenite din alte surse și copii după acte din arhiva familială au rămas deci

¹ Trebuie menționat aici că familia însăși a păstrat tradiția începuturilor ei în primul rînd din nevoile practice ale dovedirii drepturilor ei asupra unor pămînturi. Dar, în veacul al XVIII-lea, genealogiile familiare s-au înmulțit și pentru a satisface nevoile ramurilor prea stufoase ale urmașilor. Deja în același veac, un membru al familiei, Alexe (Elek) Kendeffy, a încercat o istorie familială rămasă manuscrisă (Cf. Szabó K., *A Kendefiek*, în: „Századok”, Budapesta, 2, 1868, p. 23). Singurele ecouri tipărite ale acestor preocupări au rămas discursurile funebre prilejuite de decesul unor membrii (*Ibidem*).

² Szabó K., *op. cit.*, p. 23—24.

³ Potrivit afirmațiilor lui Solyom-Fekete Ferenc consemnate în procesul verbal al Societății maghiare de istorie, în urma deplasării ei în comitatul Hunedoara (vezi „Századok”, 21, 1887, p. 34—36).

inedite prin moartea culegătorului și au urmat destinul majorității actelor Societății. Alte evenimente, puțin cunoscute, au făcut ca impresionanta arhivă de la Cîrnești să ajungă astăzi în posesia filialei Arhivelor Statului din Cluj-Napoca. Cele mai vechi piese de secol XV—XVI au dispărut însă. Prețioase sînt inventarele arhivei istorice realizate la începutul secolului al XIX-lea. Din lectura lor constatăm că în 1832 familia posedă două acte de secol XIV și 81 de secol XV⁴. Cele ale veacului XVI au fost și ele foarte numeroase. Calea scurgerii acestor documente din arhiva familială ne rămîne deocamdată necunoscută. La începutul secolului nostru, un repertoriu documentar dezvăluia existența unui alt grupaj de documente, foste ale familiei, păstrate în depozite din Slovacia⁵. Prezența în acele părți a unei consistente colecții pare că se datorează unor moșteniri vecușive a bunurilor unei ramuri a Cîndeștilor desprinsă după mijlocul veacului al XV-lea și stabilizată treptat în părțile comitatelor Sătmar și Száboles. Înainte și după acest moment au apărut noi documente în care familia era prezentă. Ele au fost cuprinse în diverse colecții. Niciodată informația lor nu a fost subsumată pentru a depăși ceea ce Szábo afirmase despre Cîndești la 1868.

Subiectul a sensibilizat și istoriografia românească. Realizările s-au resimțit datorită dependenței de sursele furnizate de istoriografia maghiară. Începutul, modest, l-a făcut Ioan Pușcariu în 1892—1895⁶. Scurta sa prezentare a familiei se baza pe documentele publicate de Ștefan Moldovan și G. Bariț în paginile „Transilvaniei”, copiate de primul din colecția manuscrisă a lui Kemeny Iosif. Victor Motogna a rămas pînă la noi cel mai informat monograf al familiei. În 1926 el publica un articol în care folosea din plin cele scrise de Szábo, adăugînd apoi informații extrase din colecția Hurmuzaki și repertoriul lui Csánki⁷. După anul arătat, despre Cîndești s-a mai scris tangențial, în contextul luptelor împotriva turcilor⁸ iar mai nou, din ce în ce mai des în analizele privind formarea clasei feudale românești din Hațeg⁹ ori a cetățîilor deținute de aceasta¹⁰.

Istoria străveche a familiei va rămîne schematică cel puțin pînă la dezvăluirea rezultatelor cercetărilor arheologice ce au debutat recent. În secolul al XIV-lea, un început furtunos le prevestea doar ambițiile

⁴ A. Kendeffi *familia fiat illeto leveleinek Regestruma impuruma* datat la Cluj, 22 octombrie 1832. Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Kendefi, pachet nr. 2, nr. 343. (În continuare *Kendeffi Regestruma*)

⁵ Fondul Kendefi din arhiva Révay. Cf. Csánki Dézso, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyad ak kerában*, vol. V, Budapesta, 1913 (În continuare *Csánki*). Actualmente fondul respectiv se găsește în păstrarea Arhivei naționale slovace din Bratislava. Documentele pot fi consultate în microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului București, Colecția de microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 25.

⁶ Ioan cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 144—146; vol. II, 1895, p. 177—178.

⁷ V. Motogna, *Familia nobilă Cînde în documentele veacului al XIV—XVI*, în: „Revista istorică”, 12, nr. 4—6, 1926, p. 68—80.

⁸ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor români din Transilvania în lupta antiotomană a lui Ianeu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 8, nr. 1—4, 1957; Camil Mureșan, *Ianeu de Hunedoara*, București, 1968.

⁹ Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea angevinilor*, în *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 232—244; Radu Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age*, în: „RRH”, 14, nr. 2, 1975, p. 306—307.

¹⁰ Radu Popa, *Cetățîile din Țara Hațegului*, în: „BMI”, 41, nr. 3, 1972, p. 57—59.

social-politice fără să-i departajeze de nivelul comun al altor familii cneziale hațegane ca acelea ale Sălășenilor, Ostrovenilor, Silvășenilor, Densușenilor ori al altora. Ridicarea lor, din ce în ce mai spectaculară, începe odată cu veacul al XV-lea. Stabilirea unor contacte strînse cu oficialitatea și participările militare succesive, din păcate nenominalizate dar intuibile, i-au scos repede din anonim. În deceniul al doilea vor fi întăriți în stăpînirile lor obținînd și unele scutiri față de visteria regală. Donația vămii de la Poarta de Fier a Transilvaniei, confirmată de către inventarul actelor familiale, ca fiind de la regele Sigismund, din anul 1430¹¹, le-a asigurat o bază economică de excepție în districtul Hațegului. Împletirea destinului familiei cu acela al lui Iancu de Hunedoara a avut consecințe cu totul deosebite pentru ea. În rîndurile care urmează ne propunem, deocamdată, urmărirea celor aproximativ 20 de ani care se pot defini ca fiind epoca lui Iancu de Hunedoara.

În intervalul anilor 1438—1456 au trăit cei care au constituit generațiile a patra și a cincea ale familiei. Ioan Cînde și Cînde II au fost fiii lui Cînde I. S-au născut deja la finele veacului al XIV-lea. La 1394, cînd un act de confirmare de stăpînire asupra satului Nușoara le menționa pentru prima oară numele¹², trebuie să fi fost foarte tineri. Dintre cei doi frați a avut urmași doar Ioan Cînde. Îi cunoaștem patru fii: Mihail II, Ladislau-Lațcu, Ioan Cîndreș și Nicolae II, precum și două fiice: Ana și Cerna. În documente, băieții vor apare dintr-o dată în 1430¹³. La 1431, Ana, probabil cea mai în vîrstă dintre frați, era deja văduvă după primul ei soț, Ioan de Fărcădin¹⁴. Toți par a fi cu ceva mai tineri decît Iancu de Hunedoara. Mihail II, cel ce a moștenit numele străbunicului, va fi singurul care nu va trăi în epocă. Sîntem convinși că dispariția sa trebuie pusă pe seama expediției turcești desfășurate în iunie-iulie 1438. Dacă în martie același an, el mai apărea alături de tatăl, unchiul și frații săi¹⁵, din februarie 1439 nu mai este pomenit¹⁶.

Momentul 1438 trebuie să fi fost decisiv în aderarea Cîndeștilor la politica antiotomană a lui Iancu. Spre deosebire de campania din septembrie 1420, aceasta a avut consecințe mult mai aspre pentru întregul district românesc. Două documente pomenesc despre devastarea moșiilor Cîndeștilor¹⁷ și despre distrugerea podului și a vamei de la Poarta de fier¹⁸. În sfîrșit, mai știm, dintr-un document rămas inedit, că turcii au

¹¹ *Kendeffi Regestruma*, nr. 92. Semnalarea pare cu atît mai importantă cu cît confirmarea donației, datorată regelui Albert, din 9 septembrie 1439 (G. Fejer, *Codex diplomaticus*, vol. XI, Buda, 1844, nr. 162, p. 316—318) susține că actul a fost ars în campania turcească din 1438.

¹² „Hunyadvármegye történeti és régészeti társulat évkönyve” (în continuare „Hunyad”), 2, 1884, p. 20.

¹³ 14 septembrie 1430, Deva, în: *A romai szent birodalom gróf széki Teleki család levéltára* (în continuare *Teleki család*), vol. II, Budapesta, 1895, p. 530—531.

¹⁴ „Tudományos gyűjtés”, Pesta, 15, vol. 7, 1831, p. 31—32.

¹⁵ Arh. Naț. Maghiare, Budapesta, Dl. 44.195, fotocopie la Filiala Cluj a Bibliotecii Academiei.

¹⁶ *Teleki család*, II, p. 4—6.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ G. Fejer, *Codex*, doc cit.

pustiit și moșiile cnezilor din Vad¹⁹. Trecerea în rîndul oamenilor lui Iancu s-a petrecut probabil imediat după numirea în funcție de ban de Severin, venind din slujba voievozilor Transilvaniei, în care îi descoperim la începutul anului 1438²⁰. Deși ne lipsesc cu totul dovezi directe ale unei colaborări anterioare numirii lui Iancu în slujba de voievod al Transilvaniei, pentru un astfel de fapt pledează deosebit de strînsa relație ulterioară, excepțională între toate pe care voievodul le-a întreținut cu nobilimea românească.

Cea dintîi sigură prezență a Cîndeștilor alături de Iancu, după ocuparea funcției de voievod, este semnalată în luptele din preajma Belgradului, de la începutul lunii octombrie 1441²¹. Prezența lor în armata lui Iancu se confirmă în aproape toate campaniile următoare. În martie 1442 au participat la lupta de la Sîntimbru²² și la cea de la „Poartă”²³, au trecut apoi în Țara Românească²⁴, luînd parte la bătălia de pe Ialomița. În același an, 1442, au fost prezenți și în luptele din Bulgaria, în jurul Vidinului, și la altele purtate în Serbia, pe drumul de întoarcere al expediției²⁵. Prezența în „campania cea lungă” este atestată doar prin participarea la lupta de la Zlatița²⁶. În anul următor, ajungeau, alături de Iancu și regele Vladislav I, lângă Marea Neagră²⁷, împărțînd dezastrul de la Varna. La sfîrșitul lunii septembrie a anului 1446, Cînde II și Ioan Cîndreș erau în drum spre tabăra guvernatorului pregătită pentru războiul cu Frederic al III-lea de Habsburg²⁸. În februarie 1448, Ladislau-Lațcu a fost unul dintre ofițerii corpului expediționar transilvan trimis de Iancu în Moldova pentru a-l înlocui pe domnitorul Roman al II-lea cu Petru al II-lea, ruda hunedoreanului. Evenimentele, desfășurate între 18 și 23 februarie, au împlinit voința guvernatorului schimbîndu-l pe domn și dobîndind Chilia²⁹. Pe itinerarul armatei a figurat și mănăstirea Neamțu-

¹⁹ 14 august 1440, Buda, transumpt în actul regelui Matia Corvin din 22 aprilie 1475. (Arh. Naț. Magh., Budapesta, Dl. 45.156). Documentul povestește că în vremea regelui Albert, turcii au jefuit, prădat și ars casele și posesiunile oamenilor și cnezilor din Vad, bunurile le-au fost duse, nevestele, fetele și slujitorii au fost luați în robie. De asemenea au fost incendiate actele de proprietate. Despre informațiile privitoare la expediția turcească din 1438 vezi Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în: „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, 1—2, 1958—1959, p. 18—21.

²⁰ În actul din 14 martie 1438, emis la Buda, cel care referă pentru ei în fața regelui pentru confirmarea stăpînirii posesiunii *Pala*, este Petru Cheh de Leva, voievodul Transilvaniei.

²¹ *circa Nandor Albam*, inserată înainte de lupta de la Sîntimbru în memorarea faptelor lor din 15 aprilie 1447, Pesta (Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Kemeny, copie de sec. XIX și regist la Szabó K., *op. cit.*, p. 30—31). Asupra datei primelor lupte purtate de Iancu în jurul Belgradului nu există o datare indiscutabilă. Dacă Camil Mureșan (*op. cit.*, p. 66) le pune în dreptul toamnei anului 1441, într-o monografie mai recentă asupra lui Iancu de Hunedoara (Tcke Zsuzsa, *Hunyadi János és kora*, Budapesta, 1980, p. 106) se propune anul 1440.

²² *Szent Imbre*, în doc. 15 aprilie 1447, Pesta.

²³ *Kapu*, *ibidem*; *Waskapu* în doc. 16 aprilie 1443, Buda („Hunyad”, 2, 1884, p. 33—34) și 18 decembrie 1462, Baia de Criș (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente...*, II/2, nr. 118, p. 138—140).

²⁴ *in Transalpinis partibus*, *ibidem*.

²⁵ 16 aprilie 1443, Buda.

²⁶ *Arankapu*, în doc. 15 aprilie 1447, Pesta.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *A Zichy és Vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára* (în continuare *Zichy*), IX, Budapesta, 1899, nr. 125. p. 161—162.

²⁹ Vezi Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în: „Studii”, www.dacoromanica.ro

lui ³⁰. În toamna aceluiași an un alt episod al luptei antiotomane s-a consumat pe Cimpia Mierlei. Este sigură participarea lui Ioan Cîndreș ³¹, în timp ce, aceea a fratelui său Nicolae este doar presupusă ³². Un singur document afirmă că Nicolae ar fi murit luptînd împotriva turcilor în *Alpi-bus Walkan* ³³. Sigur este doar faptul că el nu mai apare între frații săi după 1448 ³⁴. Din 1448 dispăre din documente și Ioan Cînde, fără ca această dispariție să fie legată de vreun eveniment politic deosebit. Pentru cronica familiei, anul următor, 1449, a rămas tot de tristă amintire. În timpul verii, Iancu de Hunedoara a trimis împotriva lui Jan Giskra, cel ce tulbura stăpînirea asupra Slovaciei, pe ruda sa Toma Székely. În vreme ce ostirea guvernatorului își pierdea vremea fără folos în jurul localității Vel'ke Košecke Podhradie, Giskra a atacat-o prin surprindere și a învins-o, în data de 5 septembrie, la satul *Somos* ³⁵. Printre pușinii căzuți în luptă, alături de numărul mare al prizonierilor, s-a aflat și Cînde II ³⁶. Funcțiile deținute de Ioan Cîndreș ne îndeamnă să prelungim rolul său în luptele care s-au desfășurat în vestul și nordul regatului între anii 1450—1454. Dar, cum acele lupte nu aduceau prea mare glorie participanților și pentru că Iancu nu a mai fost în măsură să-și recompenseze direct oamenii de credință, ne lipsesc atestările nemijlocite. Întîmplarea a făcut să cunoaștem cu exactitate că în ultima campanie a lui Iancu Cîndeștii au fost absenți. În timp ce luptele de la Belgrad erau în plină desfășurare, la 10 iulie, Ladislav și Ioan se găseau în fața conventului de la Iasov (magh. Lelesz, în Slovacia), pentru a perfecta o cumpărare de moșie ³⁷.

Analizată în globalitate, contribuția Cîndeștilor la politica militară a lui Iancu de Hunedoara se remarcă prin constanță și jertfe. Comparată însă cu aceea a altor cnezi și nobili români, ea nu are în sine nimic neobișnuit. Există exemple cunoscute ale unor feudali români remarcați pentru fapte de arme deosebite, din care nu lipsesc nici cele în care a fost decisă viața comandantului. Așadar rămîne să apreciem că raporturile dintre Cîndești și Iancu au avut numai ca fundament frăția de arme. Dincolo de ea au stat însă o seamă de solide legături, astăzi nu într-un tot explicabile. Din ele au ajuns pînă la noi doar formele cuprinse în litera documentelor. În 1443, regele Vladislav îi desemna drept familiari ai lui Iancu ³⁸, calitate sub care toate actele ulterioare îi vor recunoaște. Termenul îi includea printre apropiații voievodului, presupunînd o legătură de tip feudal vasalic, proprie regatului. Urmărind forma și conținutul actelor epocii vom constata că Iancu a emis pe numele lor șase documente. Este mult în comparație cu alți beneficiari de danii și familiari ai săi. Dintre cele șase, trei

³⁰ Ar fi fost unicul prilej cu care Ladislav-Lațcu Cînde a vizitat-o, determinîndu-i decizia de a face pe seama ei o danie. Vezi mai jos.

³¹ 18 decembrie 1462, Baia de Criș.

³² Vezi Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 35.

³³ 18 decembrie 1462, Baia de Criș. Pare să fie totuși de M-ții Retezat.

³⁴ Cf. unui act consemnat în *Kendeffi Regestruma*, nr. 119, din păcate fără alte date calendaristice.

³⁵ Mayer György, *Giskra és huszitái Magyarországon*, Budapesta, 1886, p. 13.

³⁶ Vezi doc. din 18 decembrie 1462, Baia de Criș.

³⁷ 10 iulie 1456, <Iasov>. Arh. Stat. Bratislava, arh. conventului din Iasov (Lelesz), Sign. Protoc. C II, p. 589, nr. 26, copie microfoto Direcția Generală a Arh. Stat. București, colecția de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 97, cadrele 242—243.

³⁸ *familiarum Iohannis de Hunyad*, 16 aprilie 1443, Buda.

se ocupă numai cu târgul de la Sîntămăria Orlea iar două au caracterul unor donații consistente de pămînturi noi. O serie de confirmări și donații regale au fost inspirate direct de Iancu ori au fost date ca urmare a serviciilor aduse alături de el. În daniile sale Iancu păstrează formularistica sobră convenită unor înscrisuri solemne. Din cele câteva scrisori adreseate Cîndeștilor (trei la număr), citim în aceea datată la Széged, în 18 iunie 1451: *egregio Kenderes... fratri nostro*³⁹. Evident apelativul nu îl vom lua în considerare nici în sensul său propriu, nici în cel de „frate condvizional” (copărtaș), deoarece prezența lui în preambulul documentului exclude valoarea lui de referință obiectivă privitoare la o stare socială. Nu ne rămîne decît în a-l considera ca o formulă de adresare extrem de cordială, acoperind o relație intimă.

După numai cîțiva ani de sigură conlucrare, Iancu de Hunedoara a luat în favoarea Cîndeștilor o decizie politică foarte importantă. Dintre toți nobilii români hunedoreni ei vor fi singurii cărora li se vor încredința funcții politice în și în afara teritoriului lor de origine. Cu ajutorul lor, voievodul a reinviat cetatea Hațegului, oferindu-le castelatura probabil imediat după amplificarea fortificațiilor. Au deținut-o pe rînd Ioan Cînde⁴⁰ și probabil imediat, în cursul celei de a doua jumătăți a anului 1448, fiul său mai mare Ladislau-Lațcu⁴¹. Dată fiind autonomia administrativă a districtului Hațeg nu pare de loc exclus ca cei doi să fi fost principalii conducători ai corpului hațegan de feudali și țărani români care au luptat alături de Iancu. Chiar mai devreme de anul menționat, alți membrii ai familiei vor fi așezați în fruntea unor dispozitive militare importante, din nordul regatului medieval maghiar, locuite în marea lor majoritate tot de români. Încă din decembrie 1445, Ioan Cîndreș îndeplinea, așa cum ne relevă un document inedit transmis de Gh. Șincai, funcția de vice-comite de Maramureș⁴². De obicei acest titlu atrăgea automat și pe cel de castelan al cetății Hust, calitate în care îl vom regăsi în alte acte mai tîrzii. Îndată după ce a primit cetatea MunKačevo, Iancu l-a trimis acolo pe Cînde, cu titlurile de castelan și comite de Bereg⁴³. În acele funcții, Cînde de Rîu de Mori a decedat în 1449, în Slovacia. Imediat după aceea, Ioan Cîndreș, nepotul său, obținea titlurile sale. Le-a deținut pînă cel puțin în iunie 1451⁴⁴. În 1453 tot el revenea în Maramureș în calitate de comite⁴⁵. Și în anul următor el continua să dețină funcții importante, fără să avem posibilitatea de a verifica succesiunea lor

³⁹ Ioan Mihály, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV* (în continuare *Mihály*), Sighet, 1900, nr. 212, p. 362.

⁴⁰ Vezi studiul nostru *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, Cluj-Napoca, 26, fasc. 1, 1981, p. 15—16.

⁴¹ Textul tradus al atestării sună astfel: „Lațco Cînde, pîrcălabul de Hațeg, a ferecat această carte”. Despre ea vezi N. Iorga, *Ștefan cel Mare și mîndăstirea Neamșului*, în „BCMI”, 3, 1910, p. 100.

⁴² Gh. Șincai, *Rerum spectantium*, vol. II, f. 152—153 în Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, Ms. românesc nr. 462.

⁴³ *Zichy*, IX, p. 110—111.

⁴⁴ Sigur din 14 februarie 1451 (*Mihály*, nr. 211, p. 361) pînă în 18 iunie 1451 (Idem, nr. 212, p. 362). Pentru același an Csánki (I, p. 442) semnalează și calitatea sa de comite de Ugocsa.

⁴⁵ 1 iunie 1453, Hațeg (*Mihály*, nr. 216, p. 367).

corectă din lipsa izvoarelor ori din ambiguitatea referințelor extrase de cei ce le-au consultat⁴⁶. Întreruperea atestărilor, după 1454, nu poate fi legată decât de retragerea din funcții a lui Iancu.

Un alt semn al bunăvoinței guvernatorului se întvede din datele unui proces în care Cindeștii fuseseră implicați între 1447 și 1449. Deși Cinde și Ioan Cindeș jefuiseră în septembrie 1446 câteva posesiuni, în timp ce se îndreptau spre tabăra lui Iancu și nu se prezentaseră la judecată la somații repetate, în fața judeului curții regale, procesul s-a aminat și în 1449 *de litteratorio mandato domini gubernatoris*⁴⁷.

Prosperitatea familiei din Rîu de Mori datorează imens celor 16 ani de autoritate politică a lui Iancu de Hunedoara. Succesiunea donațiilor de pământuri se deschide în decembrie 1440 cu primirea posesiunilor Sibiușel, Unciuc și Valea Dîljii. Introducerea în stăpînire a fost operată destul de tîrziu, în iulie 1441⁴⁸. La 10 aprilie 1443, regele Vladislav I le acorda Sînpetru și Reea⁴⁹. Peste patru ani, Cindeștii erau din nou înzeștrați. Cancelaria guvernatorului consemna trecerea în patrimoniul lor a localității Sintămărie Orlea⁵⁰. Tot Iancu le-a confirmat dreptul de tîrg trienal⁵¹. În 1448 au venit să se adauge părți din satele Totești, Cîrnești, Picleșa, Fizești, Galați și Poienița⁵² care aparținuseră lui Dragoslav de Cîrnești și Radul Orbul. Donațiile astfel dobîndite le asigurau un domeniu relativ compact, în zona centrală a Țării Hațegului. Chiar și numai satele sau porțiunile de sate (12 la număr) primite între 1440—1448 le asigurau rolul frunțaș în ierarhia feudalității locale. Din 1449 ei abandonează modalitatea concentrării domeniiale în jurul satului de origine, fie siliți de nobilii români vecini suficient de puternici, fie dintr-o nouă concepție socială inspirată din afara Hațegului. În 1449 Iancu le-a cedat posesiunile lui Dumitru Barb de Rîu Bărbat, mort fără moștenitori⁵³. Ceva mai tîrziu vom afla că era vorba despre părți din satele Ponor, Ohabița, Uric, Federi și Bar⁵⁴, probabil alături de alte stăpîniri în decesiunea Jiurilor⁵⁵. După 1449 daniile s-au oprit. Au urmat doar o scutire de plata cincizecimii⁵⁶ și o confirmare a tîrgului săptămînal de la Sintă-

⁴⁶ Vezi Csánki, I, 428 și Lehoczky Tivadar, *Beregevármegye monographiája*, vol. III, Ungvár, 1881, p. 534.

⁴⁷ *Zichy*, IX, p. 163.

⁴⁸ 22 iulie 1441, <Alba Iulia>. Arh. Naț. Magh. Budapesta, Dl. 44. 3 17, fotocopie Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca.

⁴⁹ „Hunyad”, 2, 1884, p. 33—34.

⁵⁰ 15 mai 1447, Pesta, iar porunca pentru introducere în stăpînire este datată în 24 mai, la Timișoara (transumpt în actul capitului din Alba Iulia din 17 iunie. Hurmuzaki-Densusianu, *Documente* ... I/2, p. 741—742).

⁵¹ *Kendeffi Regestruma*, nr. 537.

⁵² Csánki (V, p. 191) menționează donația la anul 1447, august 5, (Dl. 30.443) în timp ce registrul arhivei semnaleză actul de donație pentru anul 1448 (nr. 119), fără Totești.

⁵³ *Kendeffi Regestruma*, nr. 66.

⁵⁴ Csánki, V, p. 156.

⁵⁵ În actul din 18 ianuarie 1493, în care localitățile apar pentru prima dată nominalizate ca fiind în stăpînirea lui Mihail Kendeffi se specifică că ele i-au revenit de la *progenitores suos*, care nu au fost alții decât tatăl, Ladislav, sau bunicul, Ioan Cinde („Hunyad”, 4, 1886, p. 81—82; Hurmuzaki-Densusianu, *Documente* ..., II/2, p. 349—350 = Dl. 46.206).

⁵⁶ 5 mai 1451, Hurmuzaki-Densusianu, *Documente* ..., II 2, p. 35—36.

mărie⁵⁷. În 1453, concomitent cu Iancu de Hunedoara și cu alți cnezi și nobili hațegani, Cindeștii au fost confirmați în toate donațiile lor anterioare⁵⁸.

Din relația unor documente mai târzii decât epoca 1440—1456, ni se relevă o cantitate însemnată de monedă în numerar intrată în cămărilor lor⁵⁹. Sumele nu puteau să provină decât în primul rînd din prăzi de război. Principala destinație a acelor bani a fost tot către achiziționarea unor noi pămînturi. Au existat două modalități: cea directă, prin cumpărări, sau indirect, prin împrumuturi pe bază de zalogiri de proprietăți, definitiv preluate apoi prin neplata debitorilor. În Hațeg astfel de înstăpîniri s-au produs în satele Unciuc, Bucova, Pocești, *Pala* (disp.)⁶⁰. Sistemul ca atare avea șanse mai mari de a fi utilizat în exteriorul districtului românesc datorită piedicilor impuse de formele specifice de stăpînire asupra pămîntului. Din 1454 Cindeștii s-au angajat direct într-o acțiune cu mari urmări în istoria familiei lor. Atunci ei au cumpărat două posesiuni în comitatul Sătmar, în apropierea vărsării riului Someș în Tisa⁶¹. În anul următor au luat în zalog alte două posesiuni aparținînd familiei Kallai⁶². Treptat, mai ales prin căsătoria lui Ioan Cindreș cu Elena de Cehăluț⁶³, va lua naștere un adevărat domeniu, extins și în comitatele Bereg și Ugocsa. Centrul său va deveni localitatea Varsan. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, pînă către mijlocul celui următor, vor fi principalele stăpîniri ale familiei Kenderesi de Rîu de Mori, dezvoltată din menționatul Ioan Cindreș. Cauzalitățile acestei „investiții” atît de îndepărtate de locurile de baștină trebuie căutate în staționarea acolo, timp de ani în șir, în slujba lui Iancu, apoi, probabil și din dorința de a ieși din raza de acțiune a incursiunilor turcești.

Cu alți bani, Cindeștii au inițiat deschiderea unor șantiere de construcție. Atenția cea mai mare le-a fost reținută de cetatea de la Suseni, numită de ei Colț (*Kolch*). Incinta trebuie să fi fost înălțată în aceeași vreme în care Iancu de Hunedoara transforma cetatea Hunedoarei în

⁵⁷ *Kendefti Regestruma*, nr. 291.

⁵⁸ Cunoaștem două acte regale, ambele datate la Praga, la 22 noiembrie: Arh. Statului Bratislava, fond Kendefti, fasc. 87, fasc. 1, nr. 7, copie microfoto Direcția Generală a Arh. Statului București, colecția de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 25, cadrele 19—22; Arh. Naț. Magh. Budapesta, Dl. 44.722, într-un transumpt al capitului din Alba Iulia din 22 februarie 1454, fotocopie Biblioteca Academiei R.S. România, filiala Cluj-Napoca.

⁵⁹ În 1454 cumpărau două moșii în comitatul Sătmar, pentru suma de 40 de florini de aur; în 1455 și 1460 au împrumutat alte sume neconcretizate; în 1461, 20 de florini de aur; în 1464 plăteau 25 de florini aur pentru o posesiune; în 1470 un alt împrumut; în 1478 alți 25 de florini (Vezi *Csánki*, I, p. 424, 496; III, p. 755). Referințe indirecte la alte sume se fac pînă tîrziu, la începutul secolului al XVI-lea, cînd unii stăpîni de moșii zălogite încercau să le redobîndească.

⁶⁰ Conform actului de solicitare a bunurilor de zestre ale Anei, fiica lui Ioan Cinde, din 18 august 1495, Turda (Kemény Iosif, *Supplementum diplomatarium*, vol. V, p. 157—158, Biblioteca Academiei R.S.R., filiala Cluj-Napoca).

⁶¹ Arh. Stat. Bratislava, arh. conventului din Iasov (Lelész), copie microfoto Direcția Generală a Arh. Stat. București, colecția de microfilme, fond R.S. Cehoslovacă, rola 97, cadrele 209—213.

⁶² *Csánki*, I, p. 536.

⁶³ 1479 — *condam Ioannes Kenderes de Malomwyz et nobilis domina Elena consortis eiusdem* (Arh. conventului din Iasov, Protoc. D. III, nr. 155, p. 47, cadrele 426—428); 19 mai 1505, Buda — *condam domine Elene filie... Ladislai de... Chahol... videlicet memorati condam Ioannis Kenderes [consortis]* (Idem, Protoc. E, nr. 17, p. 520, cadrele 568—569). În 1454 el era deja căsătorit căci apare menționată fiica sa, Margareta.

castel nobiliar de primă importanță și amenaja la Hațeg o incintă simplă. Ioan Cindreș a fost cel care a început să ridice zidurile unei curți nobiliare în Rîu de Mori ⁶⁴. Devenea prin acțiunea sa unul dintre pionierii construcțiilor nobiliare civile de piatră din Țara Hațegului. Probabil în aceleași vremuri meșterii pietrari și zugravi au activat și la bisericile domeniului.

În sfârșit, alte eforturi materiale au presupus întemeierile de noi sate de pe domeniu (Suseni, Gureni, Colț), întreținerea curții cu slujitori și familiari, înzestrarea fetelor etc.

Urmare a contactelor largi cu realitățile regatului, situația socială a familiei a suferit modificări apropiindu-se tot mai mult de calitatea comună a nobilimii mijlocii. Noutăți se observă deja în felul de stăpînire a pămîntului. Dacă satele strămoșești au rămas un bun unic, indivizibil, odată cu donațiile ori cumpărările intervin fisuri în dreptul strămoșesc. Așa de pildă, un document din 1439 lasă să se întrevadă un drept exclusiv al lui Cînde II asupra unei jumătăți din satul Unciuc ⁶⁵. După dispariția sa averea imobiliară se redistribuie în favoarea fiilor fratelui. Apoi, Ioan Cindreș devine principalul inițiator al noului domeniu din comitatul Sătmar. În primele acțiuni el este însoțit de fratele său Ladislau dar documentele celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea arată limpede drepturile aproape exclusive ale sale. Tot Ioan Cindreș va ține să-și construiască propria curte în Rîu de Mori. Explicațiile acestor acțiuni nu pot fi găsite decît în conturarea unui drept al primogeniturii, neconfirmat în dreptul românesc tradițional, căruia Ioan Cindreș i se supune. Este adevărat departajarea bunurilor nu va deveni un fapt împlinit nici măcar la începutul secolului al XVI-lea. Noi probleme apar în dreptul de moștenire al fetelor. Conform dreptului românesc fetele aveau parte egală la moștenirea părintească. Și în Hațegul secolului al XV-lea era o realitate mai presus de orice îndoială ⁶⁶. Alături de acest drept își va face loc curînd și dreptul oficial, împrumutat din justiția lumii catolice, care acordă fetelor doar pătrimea (*quarta puellaris*). În 1431, Ana, fiica lui Ioan Cînde, opera cu 1/4 din Rîu de Mori, în virtutea lui *usus regni* ⁶⁷, dar nu putem ști dacă partea respectivă nu reprezenta în același timp dreptul ei de la împărțirea egală a întregului patrimoniu. În anul 1495, fiica ei, Vișa, afirma existența dreptului pătrimii Anei din stăpînirile din Rîu de Mori, Suseni, Gureni, Ostrovel, Nucșoara, Odaba, Sibîșel, Valea Diljii, Sînpetru, Pîclișa, Cîrnești, Poieni, Galați, Fizești, Ponor și Bar ⁶⁸. Cerna cea de-a doua fiică a lui Ioan Cînde, a primit, tot în contul pătrimii, o sumă de bani ⁶⁹. După cît se pare, dreptul pătrimii nu se extindea asupra pămînturilor deținute prin cumpărare sau zălogire ⁷⁰.

⁶⁴ *domus seu curie nobibitali egregii quondam Ioannis Kendeffy 1505* (Kemeny Iosif. *Supplementum diplomatarium*, vol. V, p. 319).

⁶⁵ *Teleki család*, II, p. 4–6.

⁶⁶ Pînă în prezent atestat doar în Țara Românească și Făgăraș, cf. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 519, 521.

⁶⁷ „Tudományos gyűjtemeny”, 15, vol. 7, 1831, p. 31–32.

⁶⁸ Kemeny I., *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁹ *non possessionaria donacionis sed pecuniaris solutione mediante*, în actul din 24 aprilie 1499, Cluj, potrivit afirmațiilor fiului ei, Petru Wakasin de Carașova, în procesul împotriva lui Mihail Kendeffi. (Arh. Naț. Magh. Budapesta, Dl. 46.496).

⁷⁰ Vezi actul din 18 august 1495, Turda (nota 69). Despre pătrime în general vezi și *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 530–531.

Încă înainte de colaborarea cu Iancu de Hunedoara, Cindeștii au fost considerați, în urma daniilor regale, drept nobili. Până la acel moment au trecut prin calitatea de cnezi regali, supuși ai cetății Hațegului. Abia în 1451 erau scutiți de plata dării specifice, a cincizecimii, pentru satele Rîu de Mori, Unciuc, Sînpetru, Galați și Rea⁷¹. Alte sate, nemenționate în privilegiu, trebuie că au continuat să-și plătească darea Cindeștilor, care rămăneau în continuare intermediari între populația românească și oficialitate. Era păstrată una dintre principalele atribuții cneziale. Autoritatea juridică li se va împlini doar în 1462 când vor dobîndi și dreptul paloșului. Până atunci și pe pămînturile lor, pentru crime grave, trebuie că au acționat forurile districtuale ori comitatense. Tărănimea aservită nu figurează încă în documentele hațegane. Așa cum era firesc și ne-o demonstrează și un act din 1461, iobagii existau pe moșiile sătmărene ale Cindeștilor⁷². Practicile exploatării lor au servit cu siguranță și pentru experiențe în Țara Hațegului. Toate aspectele enumerate devin argumente pentru îndepărtarea modului de stăpînire de cel tipic nobiliar, destul de ferm înrădăcinat în Transilvania.

Donațiile de noi pămînturi i-au substituit unora dintre cnezii satelor dobîndite. Singurul exemplu pe care îl cunoaștem este cel al cnezului din Sînpetru, purtînd curiosul nume de Hitemre, și a fiului său Dumitru⁷³. În epoca pe care o discutăm nu cunoaștem nici un cnez care să fi stat sub dependența lor, în felul în care alți cnezi și chiar voievozi români depindeau de stăpîni feudali în alte părți ale Transilvaniei. Sub acest unghi trebuie să observăm că Hațegul nu ilustrează modelul operațional creat pentru Maramureș, cu dualitatea cnezi de vale — cnezi de sat.

Noua ambianță socială cu care au luat contact în slujba lui Iancu a accelerat închegarea unui microsistem de subordonare, de tip vasalic în care nu este exclus să fi fost cuprinși și unii cnezi din satele primite prin danii ori din cele învecinate. Deja din 1447, un document vorbea retrospectiv de familiari ai Cindeștilor pieriți în luptele împotriva turcilor⁷⁴; în același an, Cinde II și Ioan Cîndreș erau învinuiți că au jefuit împreună cu familiarii lor, două posesiuni locuite de iobagi și un alodiu din nordul regatului⁷⁵; documentul lui Matia, din 1462, consemnează și el dispariția mai multor familiari ai lor în lupta de la Cimpia Mierlei⁷⁶. Întîmplarea a făcut ca să ni se transmită și numele unuia dintre familiarii lui Ioan Cîndreș. Este vorba despre un Ioan More din Piglișa care l-a servit încă din copilărie pe Ioan Cîndreș și mai apoi pe fiul său Petru. Răsplata serviciilor, o sesie iobăgească și un loc de moară în Piglișa, i-o

⁷¹ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente...*, II/2, p. 35–36.

⁷² *pauperes homines iobaģiones* îndemnați de un instigator au devastat, în 1460, o posesiune și au distrus un pod (*Zichy*, X, nr. 126, p. 159–160).

⁷³ Dacă în 1443, Dumitru mai apărea ca frate condvizional („Hunyod”), 2, 1884, p. 33–34), deja din 1453 nu mai este menționat.

⁷⁴ Arh. Stat. Cluj, fond Kemeny, copie de sec. XIX.

⁷⁵ *Zichy*, IX, nr. 125, p. 161–162.

⁷⁶ *complures familiares caros sibi belli calamitate raptos* (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente...*, II/2, nr. 118, p. 135).

acordă Iuliana, soția lui Petru, și copiii lor, în anul 1506⁷⁷. Din acest unic exemplu ni se pare prematur a trage concluzii asupra principiilor după care acei familiari s-au recrutat și au fost răsplătiți în epoca dinainte de 1456.

În arsenalul atributelor nobilității trebuie considerate și o serie de alte elemente. Dreptul la blazon, lance cu flamură, cort propriu în expediții militare, trebuie că le-au primit deja în vremea lui Iancu, dacă nu chiar de la el. Fără să avem dovezi directe, credem că nu le-au lipsit nici Cindeștilor din moment ce alte personaje, mult mai neînsemnate, le-au dobândit⁷⁸. Blazonul familial s-a transmis pînă la noi în forma unui scut pe care este reprezentată o coroană cu trei spini din care iese un personaj cu plete lungi, purtător de căciulă, în mîini cu un arc și o săgeată încordată. Aspectul și arma îndreptățesc datarea într-o vreme în care erau în uz în familie, epocă care ar putea fi foarte bine și aceea a anilor 1440—1456. El concordă întru-totul cu alte reprezentări heraldice de secol XV.

Intenționat am lăsat la sfîrșitul considerațiilor noastre privitoare la Cindești problematica religioasă. În general se cunoaște că în cele mai vechi perioade ale evului mediu, mai ales în Transilvania, etnia românească era în bună parte separată de credința ortodoxă. Starea de nobil și slujbaș al regatului feudal maghiar era rezervată celor de religie catolică. Desigur, de la actele de intoleranță repetate succesiv, în diverse formulări, de la arpadieni și pînă în veacul al XV-lea, distanța pînă la realitatea provincială a fost apreciabilă. Contactele cu turcii și populațiile creștine din Balcani, perspectivele sumbre ale pierderii statutului social dobîndit în obște, au creat motivații, au oferit exemple pentru o relativă îndepărtare de manifestările cultice tradiționale, fără pierderea spiritului religios în sine. Datele pe care le putem invoca în cazul Cindeștilor sînt contradictorii, încît, la un moment dat ne vine greu să-i așezăm în rindul unui grup de catolici sau ortodocși. Cum am văzut, calitatea pe care le-o conferă actele oficiale, slujbele pe care le-au îndeplinit în aparatul de stat, reclamau cu necesitate catolicismul. Urmărind numele reprezentanților generației a cincea, îl vom găsi doar pe Ladislau cu un nume de certă inspirație catolică, altele fiind luate din panteonul biblic (Ioan, Ana) ori cel al sfinților comuni ambelor religii (Mihail, Nicolae). Pentru a se putea căsători cu Elena de Cehăluț, Ioan Cîndreș ar fi trebuit să fie și el catolic. În contrapondere sînt invocabile numele aceluiasi Ladislau, transformat în Lațcu, în slavonă, apelativul surorii mai mici, Cerna. Dacă căsătoriile Anei cu Ioan de Fărcădin și Dumitru de Streisingiorgiu au legătură cu același mediu hațehan, Cerna a ajuns soția unui sîrb, pe nume Vacașin, așezat prin grație regală la Carașova, în Banat. Indiferent de epoca în care se datează pictura bisericii familiale, fie în al treilea sfert al secolului al XV-lea⁷⁹ sau în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea,

⁷⁷ Arh. Naț. Magh., Budapesta, Dl. 29.597, cf. *Csámki*, V, p. 193.

⁷⁸ Vezi spre exemplu cazul lui Petru de Bîrsău, în studiul nostru *Documente inedite privitoare la comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în: „Sargetia”, 15, 1981, sub tipar.

⁷⁹ Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, București, 1970, p. 55, 58.

așa cum afirmă ultimele interpretări ⁸⁰, ea aparține oricum operei de citorire a Cîndeștilor luați de noi în discuție. Ea trădează încă un spirit ortodox de autoapărare ⁸¹ chiar afinitățile religioase ale lui Ladislau sînt cu prisosință relevate de gestul său de dăruire către mănăstirea Neamțului din Moldova. Datele pe care le posedăm par să arate existența unui proces nefinalizat al cărei etapă am putea-o eventual desemna drept heterodoxă. Complexitatea elementelor socio-politice modulează deci și conștiințele oferind proiecții materiale neașteptate, incompatibile cu litera dogmelor.

Pendularea între ortodoxismul tradițional și catolicismul de conjunctură dobîndește însă mai puțină importanță în aprecierea etniei Cîndeștilor. Asupra originii lor românești nu există îndoieli. Procesul de maghiarizare pe care am fi tentați să-l fixăm tocmai în perioada discutată, nu a fost totuși decît la un nivel primar. Cîndeștii adoptă un nou mod de viață, o mentalitate proprie nobilimii maghiare a regatului fără a se rupe încă definitiv de originile lor. Generația a IV-a a fost mai conservatoare și probabil datorită ei nici generația a V-a nu a înregistrat progrese prea rapide. La sfîrșitul secolului trecut, Solyom-Fekete observase pe versoul actelor latine ale Cîndeștilor însemnări cu alte caractere. Adresîndu-se cunoscutului slavist Franz Miklosich, a aflat că se găsea în fața unor însemnări chirilice redactate în medio-bulgară. Însemnările începeau pe actele din anul 1440 și continuau pînă în anul 1497 ⁸². Din păcate nici unul dintre exemplarele de acte originale studiate de noi nu păstrează astfel de însemnări. Deoarece existența lor a fost sigur confirmată și se susține și cu alte argumente preluate din același mediu ⁸³, nu ne rămîne decît să vedem în ele dovezi ale culturii feudale slavo-române cu nimic mai prejoase decît aceea a boierilor din Țara Românească și Moldova. Indirect pledează pentru caracterul încă românesc al familiei însăși slujbele deținute. Să observăm că Iancu i-a trimis, fără îndoială cu bună știință, în unități administrative unde elementul românesc era exclusiv (Hațeg), quasi-majoritar (Maramureș) sau important (Bereg). Elementele pe care s-au bazat cei ce au afirmat maghiarizarea, respectiv metamorfozele numelor de familie (Kendefy și Kenderessi), caracterizează sfîrșitul vieții lui Ladislau și Ioan Cîndreș, în deceniul al optulea al secolului al XV-lea. Cu toate că nici ele nu se pot absolutiza, este nevoie să acceptăm în ele semnalul unei transformări ireversibile, împlinite la începutul secolului al XVI-lea.

⁸⁰ Ecaterina Cincheza-Buculei, *Le programme iconographique des absides des églises à Riu de Mori et Densuş*, în: „RRHA ser. BA'”, 13, 1976, p. 90. Adăugăm totuși că ultimele noastre cercetări pledează pentru datarea la sfîrșitul veacului al XV-lea.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² „Hunyad”, 11, 1900, p. 140.

⁸³ Este vorba despre inscripțiile chirilice care însoțesc fresca mai multor monumente religioase din zonă (Riu de Mori, Densuş, Ostrov, Sălașu de Sus, Baru Mare etc.) ori despre trimiterea directă la documente elaborate în cancelaria Țării Românești, pentru hațegani (Cf. Bójtke Ödön, *Ilunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története tekintettel a birtokviszonyokra*, Budapesta, 1891, p. 120).

Statutul Cindeștilor astfel definit nu trebuie luat decît ca parte a societății feudale a Țării Hațegului și nicidecum ca o excepție. Li se poate atribui doar o anumită prioritate în receptarea unor componente ale feudalismului de factură central-europeană. Cercetările de istorie socială pe care le așteptăm vor confirma forța comunităților românești locale, proporțiile juste ale fenomenelor de autoconservare, evoluție, receptare liberă ori permeabilitate impusă. Rezultatele realizate prin cunoașterea apropiată a colaboratorilor lui Iancu de Hunedoara se răsfrîng asupra lui însuși. Ambianța curții, personalitatea sa, relațiile complexe întreținute cu feudalitatea românească aparțin în globalitate unor pagini remarcabile de istorie a Transilvaniei.

CNÈZES ROUMAINS DE TRANSYLVANIE À L'ÉPOQUE
DE IANCU DE HUNEDOARA
— LA FAMILLE CÎNDEȘTII DE RÎU DE MORI

RÉSUMÉ

La famille des Cindea était originaire de la localité Rîu de Mori située dans le Pays de Hatzeg, dans le sud-ouest de la Transylvanie. Après avoir appartenu aux cnèzes roumains, au XIV-ème siècle, les membres de la famille ont réussi à acquérir et à consolider leur statut de nobles, en collaborant avec les autorités d'État. À partir de 1440 ils sont entrés dans les rangs des personnes de confiance de Iancu de Hunedoara, voievode de Transylvanie et gouverneur de Hongrie. C'est à côté de celui-ci qu'ils ont lutté contre les Turcs, dans toutes les grandes campagnes entre les années 1440—1448 ; ils ont participé à ses expéditions militaires en Moldavie, Autriche et Slovaquie. Ils ont rempli les fonctions de châtelains de Hatzeg et Munkačevo, de comtes et vice-comtes de Maramureș et Bereg.

Comme suite des nombreux services rendus à Iancu de Hunedoara, ils ont été dotés d'émission 20 villages et parts de villages de Hatzeg. Les butins de guerre, accumulés, leurs ont permis d'acheter de nouvelles terres, dont certaines dans le comitat de Satu Mare (dans le nord de Transylvanie) ; ils ont fondé de nouveaux villages sur les terres patrimoniales, ont ouvert des chantiers de construction dans le but d'élargir leurs châteaux-forts de Colț, ont créé des cours nobiliaires.

Dans l'histoire de la famille, cette époque a été une étape d'oscillations entre l'orthodoxie héritée et le catholicisme officiel, entre le maintien de l'ethnie roumaine et la magyarisation. En même temps ils ont entretenu une culture slavo-roumaine, caractéristique aussi à la classe féodale de Valachie et de Moldavie, mais ils ont adopté la mentalité et les pratiques sociales de la féodalité du royaume médiéval hongrois.

La famille Cinde et son histoire représentent un modèle-limite des progrès possibles des seigneurs féodaux roumains de Transylvanie du XV-ème siècle, dans les conditions de la domination étrangère.

SEMNIIFICAȚIA ISTORICĂ A UNUI TEZAUUR CU MONEDE DE LA VLAICU VODĂ ATESTAT ÎN NORD-VESTUL BANATULUI

DE

C. RĂILEANU, T. NUSSBAUM

Mult zbuiciumata domnie a lui Vlaicu Vodă, marcată de o permanentă luptă pentru consolidarea primului stat românesc feudal, este cunoscută nu numai din documentele vremii ci și din descoperirile numismatice. Cu atât mai mult atenția este îndreptată spre acest gen de informații istorico-numismatice cu cât primele monede feudale românești sînt bătute chiar în vremea acestui voievod ¹.

Din literatura de specialitate se cunoaște aria de răspîndire a ducaților și dinarilor emiși sub Vlaicu-Vodă ². Atestarea unui tezaur cu astfel de monede tocmai pe valea Moravei, la *Rešava* ³, n-a surprins, avîndu-se în vedere multiplele relații de familie ⁴ și politice existente în acea vreme dintre Voievodul Țării Românești și toți dinastia din Balcani.

Părea totuși straniu faptul că repertoriul acestor descoperiri monetare ⁵ nu înregistra nimic în provinciile limitrofe românești: Transilvania și Banat, provincii de care se leagă o succesiune neîntreruptă de evenimente politice în timpul lui Vlaicu I privitor la independența Țării Românești. Pentru acest motiv considerăm de oportunitate semnalarea unor informații despre un mic tezaur compus în majoritate din monede de la Vladislav I-Vlaicu (1364—1377), tezaur descoperit în nord-vestul Banatului, pe malul stîng al Mureșului.

★

În anul 1939, cu ocazia unor reparații curente la sistemul de îndiguire a Mureșului din zona satului IGRIS (com. Sînpetru Mare, jud. Timiș), un muncitor a găsit un mic tezaur cu monede de argint ale căror legende în majoritate erau în limba slavonă. În întregime (?) tezaurul a fost achiziționat de către colecționarul numismat Virgil Tăpălagă.

¹ O. Iliescu, *Cu privire la realizarea unui corpus...*, în „SMIM”, I, București, 1956, p. 299.

² C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului...*, București, 1964, p. 89—90.

³ L. J. Kovacevic, *O nalpisu na najstariju plas kim novtima*, în „Stări-nar”, 2, 1907, p. 55, apud O. Iliescu, în „CNP”, 1958, p. 31.

⁴ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, București, 1971, p. 4—5.

⁵ O. Iliescu, în „SCN”, II, 1958, p. 455 și C. Kirițescu, *op. cit.*, indică numai patru descoperiri monetare în afara vechilor fruntării ale Țării Românești: Polonia (Podolia), Moldova (Siret), Serbia (Reseva), Dobrogea (Silistra).

În anul 1966 numismatul timișorean T. Nussbaum, coautorul acestui articol, a avut posibilitatea să cerceteze întregul fond de monede (inclusiv însemnările) al colecționarului mai sus citat și, întâlnind pentru prima oară acest tip monetar, în Banat, a executat estampaje descriptive și după piesele tezaurului menționat.

Numeric, tezaurul este compus din 31 piese monetare, din care : 29 dinari (trei tipuri) de la *Vlaicu-Vodă*, domnul Țării Românești, și 2 aspri (un singur tip) emiși de țaratul bulgar al lui *Sracimir*.

VLADISLAV I-VLAICU (1364— 1377)

I tip = 2 monede, — *legenda în limba latină* (tip I.a., comun muntean) ⁶.

Av. Stema dinastică a Basarabilor avind ca mobilă heraldică un scut despicat, fasciat prin patru piese în prima secțiune, cea de a doua prezentînd cîmpul liber. În bordura formată din două cercuri concentrice perlate, legenda în limba latină :

+ M LADIZLAI WAIWODE

Rv. Stema Țării Românești de tip emblematic avind ca reprezentări armoriate : un coif în profil spre dextra, cu viziera închisă ; deasupra — cu rol de cimier — *aquila valuchica* spre dreapta (în sens heraldic), cu aripile închise și capul conturnat (trece peste cercul linear interior) ⁷. Legenda, în bordură (c.p.e., c.l.i.), întreruptă de coif :

+ TRANSA — LPINI

AR. 16—17 mm. ; dinari.

(Gh. Buzdugan, O. Luchian, C. Oprescu, *Monedę...*, București, 1977, p. 10, nr. a. 14)

II tip = 5 monede, — *legendă bilingvă* : *av.* latină, *rv.* slavonă (Ic — comun muntean)

Av. c.m.s.

+ M LADIZLAI WAIWODE

c.p.e., c.l.i.

Rv. Același coif în profil spre dreapta, cu o mică cruce incusă sub viziera închisă ; deasupra lui, *aquila* spre dreapta cu capul conturnat ; în cantonul inferior dextra, o stea cu 6 raze. Legenda în limba slavonă :

+ I VAIH — BAIII

c.p.e., c.l.i.

AR. 16—17 mm. ; dinari.

(O. Iliescu, în *SCN*, II, Buc. 1958, p. 311, nr. B/8)

III tip = 22 monede, — *legenda în limba slavonă* (tip I.b., comun muntean)

Av. c.m.s., cu o globulă broșată în centrul scutului.

+ IWBAAΔICAAE — BOPEO

2. c.p.

⁶ Păstrăm clasificarea din Gh. Buzdugan... *Monede...*, București, 1977, p. 8-9.

⁷ Din estampaj nu se poate vedea dacă simbolul constituie inițială la legendă sau dacă acest semn are axul vertical pînă în aripa aquilei.

Rv. c.m.s. ; crucea incusă de sub vizieră pare a fi treflată (?) iar steaua are 8 raze (simbolul soarelui, miniaturizat)

+ ІВКЛАА — ІСАК

c.p.e., c.l.i.

AR. 16—17 mm. dinari (O. Ilescu, *idem*, p. 306, nr. B/6)

SRACIMIR (1360—1396), ȚARUL BULGAR DE LA VIDIN

Un singur tip = 2 monede

1v. Țarul Sracimir nimbă, pe tron ; ține în mână dr. un sceptru care trece peste cercul interior (fără a despărți legenda) iar în mîna stg. un volumen. Sub tron, o secure (?). Legenda circulară, între două cercuri perlate, începe deasupra efigiei :

+ ІВСРЧИМЮБ

Rv. revers calp ; legendă aproape total ilisibilă (s-au mai putut observa doar literele slavone : I- CP-) ⁸

AR. 17 mm. aspri

(SCN, II, 1958, p. 360, cls. III var. I. gr. A, 45)

Locul descoperirii tezaurului respectiv ⁹ corespunde coordonatelor geografice : long. 20°45'5'', lat. 46°12'20'' (măsurat pe harta 1/25 000) ¹⁰, adică la 3,5 km N.V.N. de liziera satului *Igrış* și la cîțiva zeci de metri în exterior de baza taluzului care constituie digul de pe versantul sudic al riului Mureș.

Alte detalii referitoare la contextul arheologic al descoperirii — ex-ceptînd o informație despre o monedă romană ¹¹, descoperită tot la *Igrış* — nu s-au mai putut obține. Dar o recentă perieghetză în zona de referință ¹² ne-a relevat numeroase perimetre cu fragmente ceramice care atestă urme intense de locuire începînd din perioada daco-romană și, cu continuitate neîntreruptă, pînă tirziu în secolele XVI—XVII.

Într-adevăr, rezultatele arheologice din perieghetză sînt confirmate și de surse documentare care atestă că la vest de satul IGRIS-EGRES-AIGRIS (amintit documentar în anul 1191), pînă la CENAD (vechiul URBS MORISENA) au existat mai multe localități, azi dispărute, dintre care enumerăm : *villa Alchy* (cu prima mențiune documentară în anul 1330) ¹³, *Baatur* (1230), *Inad* (1230), *Kenez* (1191), *Markys* (1232), *Oskola* = *O'Skola* (1466), *Sceuleus* (1230), *Kemenche* (1256) ¹⁴.

⁸ Pentru determinare s-a consultat unica lucrare accesibilă : Ileana Băncilă, *Din numismatica lui Sracimir*, în „SCN”, II, 1958, p. 345—364. Identificarea legendei de pe *avers* din Tabelul de la p. 358 la nr. 77 (corespondentul pentru *revers* fiind legenda cu nr. 78).

⁹ Notăm că V. Tăpălagă, cel care a achiziționat respectivele monede, s-a deplasat la locul descoperirii și, apoi, ni l-a descris amănunțit, relatări și informații care ne permit în prezent să cartăm și acest punct topo-numismatic pe harta descoperirilor monetare din Banat.

¹⁰ Harta L. 34.66. D.a., DTM, 1965.

¹¹ În colecția numismatică particulară a lui Lemparter (Timișoara) a figurat un denar de la Filip Arabul, cu mențiunea : „ca fiind găsit la Igrış”.

¹² C. Răileanu, *Perieghetză topoarheologică*, 1981.

¹³ *Documente privind Istoria României*, C. II, (București), 1953, p. 319, nr. 591.

¹⁴ C. Suci, *Dicționar Istoric*, II, (București), 1968, pp. 288, 292, 343, 350, 367, 381, 400; prt. „Kemenche” vezi și „Tibiscus”, 3, Timișoara, 1974, p. 165—169.

Este evident, chiar și fără o analiză etimologică de profunzime, că majoritatea absolută a denumirilor acestor localități sînt toponime pur românești, formate cu mult timp înaintea menționării lor în documente. Scribii cancelariilor medievale au transcris aceste denumiri după fonetica maghiară. Dar oricît de stîlcit sînt ele redată nu poate fi ascunsă originea lor topică românească¹⁵.

Existența în trecut, încă din zorii istoriei, a unui mare număr de așezări în această zonă de cîmpie a fost înlesnită și de condițiile mediului geografic, întrucît lunca Mureșului și cea a Arancăi sînt separate de un interfluviu larg de cca. 10 km, nu prea înalt, arareori inundabil, pe care se păstrează tiparul albiilor părăsite și a numeroase grinduri¹⁶ care facilitează habitatul.

Dintre localitățile dispărute de mai sus ne oprim la „KENEZ” un topic întîlnit nu numai în Banat (de două ori) sau în Crișana (trei ori)¹⁷ ci și în alte regiuni ale țării (sub variante), topic care conservă apelativul *cnez-chinez*, cu semnificația de conducători de cnezate sau al unor grupări mai mici de sate¹⁸. Despre această localitate se spune că era amplasată vis-à-vis de Nădlac¹⁹ (localitate în j. Arad, pe versantul drept al Mureșului). Deci „Kenez” exista aproximativ în perimetrul descoperirii tezaurului amintit.

Mai menționăm și faptul că un istoric bănățean, I. Lotreanu, citînd surse din istoriografia maghiară, afirmă că unul dintre amintitele sate dispărute (*Oskola* — aflat în vecinătatea localității *Kenez*) era în 1466 proprietatea lui *Nicolae Danes*²⁰, — un hipocoristic (*Danciu*) des întîlnit la boierimea din Țara Românească în secolele XIV—XV.

De asemenea, nu lipsit de importanță este și elementul topoarheologic ce figurează pe o hartă întocmită în sec. XVIII de către savantul italian *Griselini*, element amplasat în imediata apropiere de localitatea *Egres* = *Igrîș* sub denumirea de „*Romer Schantz*”²¹. Semnul de „val” nu mai figurează pe hărțile întocmite ulterior dar acesta apare totuși ca topic în hotarul satului *Igrîș* pe un plan cadastral din secolul trecut sub denumirea de „*Jarc*”²² — denumire sub care sînt cunoscute și alte valori antice din Banat²³.

Și mai elocventă pentru problematica dezbătută este denumirea unei părți de hotar : „Cîmpul lui Traian”, — un topic ce figurează între satele *Igrîș* și *Saravale* chiar pe o hartă de execuție mai recentă²⁴.

Ne-am referit la elemente de topoarheologie locală în strînsă corelație cu informațiile documentare, de cartografie istorică, toponimie sau onomastică tocmai pentru a sublinia că și în această zonă — ca de altfel

¹⁵ Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 29, 36, 66; I. Pătruț, *Onomastica românească*, București, 1980, p. 65, 127.

¹⁶ O. Herșcovici, *Cîmpiile României*, Timișoara, 1973, p. 87.

¹⁷ N. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV...*, București, 1953, p. 107, 109, 142, 256, 291, 325.

¹⁸ *Istoria României*, II, 1960, p. 805.

¹⁹ Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 350.

²⁰ I. Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timișoara, 1936, p. 356.

²¹ Franciscus Griselini, *Tabula Bannatus Temesiensis*, Vindobona, 1776 (anexă la „*Istoria Banatului Timișan*” în traducerea lui N. Bolocan).

²² *Plan cadastral*, sc. 1:2880, XIX, planșa 53, anul 1877.

²³ Marsigli, *La Hongrie et le Danube*, Plaga 1741, (planșa : „Mappa Potomografica”).

²⁴ Plan 1/20.000, Nădlac-Est, nr. 1563, I.G.M. București, 1940.

în tot Banatul — a existat o densă și veche populație românească cu o certă continuitate de locuire. O situație care concură implicit la stabilirea cauzelor privind circulația monedelor lui Vlaicu, teaurizarea lor pe valea Mureșului de jos, aproape de Tisa.

★

Cînd și cu ce prilej a putut fi îngropat acest tezaur la Igrîș, pe valea Mureșului în Banat?

O întrebare al cărui răspuns poate fi formulat prin mai multe ipoteze, dacă ținem seama de multitudinea evenimentelor politice din timpul domniei lui Vlaicu-Vodă.

Noi propunem ca termen post-quem al îngropării respectivului tezaur anul 1374 și ne sprijinim în stabilirea acestei date pe mai multe raționamente.

Încă din anul 1373 relațiile dintre Țara Românească și Ungaria angevină, după o scurtă perioadă de acalmie, intră într-o nouă criză²⁵. Întărirea economică a voievodatului românesc, creșterea prestigiului politico-militar al lui Vlaicu, legăturile sale dinastice cu toți suveranii suddunăreni, relațiile de familie ale Basarabilor cu Ioan V Paleologul²⁶, precum și alte elemente de natură politico-religioasă alertează curtea de la Buda. La acestea se mai adaugă și faptul că sub aspect juridic relația de suveranitate dintre coroana Ungariei și Țara Românească era pur formală, cel care impusese condiții de pace fiind Vlaicu, triplu învingător al oșterilor feudale maghiare din anul 1369: de la Cetatea Dimboviței, Severin și Vidin.

Dar consolidarea tinărului stat feudal românesc și, în mod special, creșterea prestigiului pe plan extern al lui Vlaicu constituia în același timp și o atracție pentru românii de peste munți, îndeosebi pentru autohtoni din Banat unde din nou se aprinde flacăra speranței de a scăpa de sub jugul apăsător al stăpînirii străine.

Benedict Himffy, dușmanul cel mai înverșunat al lui Vlaicu și al lui Sracimir (țarul bulgar de la Vidin), revine în grațiile curții angevine și, concomitent cu pregătirile militare de la Orșova în vederea atacării Severinului, dezlănțuie o nouă și crîncenă *proscripție* îndreptată, evident, asupra populației românești din Banat. Desigur, proscripția viza în primul rînd pe *enezi*, conducătorii satelor bătășene românești.

Unii dintre acești *enezi* purtau — așa cum arată documente din anul 1358 — chiar numele de Basarab²⁷, deci erau înrudiți cu familia voievodului de peste munți.

Acei dintre bătășeni care n-au mai putut rezista furiei cu care se executau proscripțiile dezlănțuite de Himffy, ca reprezentant al autorității maghiare, au fost nevoiți să-și găsească adăpost în Țara Românească²⁸.

²⁵ Maria Holban, *Raporturile dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în SMIM, 1, București, 1956, pp. 51—57.

²⁶ Împăratul bizantin se întoarce decepționat în 1370 de la Roma (anterior vizitase și pe Ludovic al Ungariei) de unde n-a primit sprijin contra turcilor cu toată inițiativa sa de renunțare la „ortodoxie”, cf. Stelian Brezeanu, *O istorie a imperiului bizantin*, București, 1981, p. 198.

²⁷ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, II, p. 165.

²⁸ *Ibidem*.

Desigur că a existat și un fenomen invers, cu dimensiuni însă reduse, de boieri trădători, cu tendințe centrifuge, oponenți ai operei de centralizare a lui Vlaicu, care s-au refugiat în Banat, de unde unelteau împotriva voievodului Țării Românești. Documentele atestă pe un Carapciu și Ladislau fugiți cu familiile lor în Banat ²⁹.

Într-o asemenea atmosferă încordată se prezentau relațiile valah-ungare în jurul anului 1374 : de suspiciune reciprocă, de sistare a comerțului cu sare dinspre Țara Românească ³⁰, de piri și intrigi, de trimiteri a numeroase solii sau iscoade.

Un astfel de trimis al lui Vlaicu spre cetatea regală de la Buda ori la palatinul Ungariei Ladislau de Oppeln (care se înrudise cu voievodul valah prin sora vitregă a acestuia), sau către anumiți nobili români din vestul Banatului, nu putea pătrunde ușor pe calea directă, prin zona Orșovei unde Himffy concentrase deja trupe pentru a ataca Severinul. Un mesager care pleca de la Argeș — reședința de scaun a lui Vlaicu — putea ajunge mult mai sigur și mai ușor în nordul Banatului, sau chiar în inima Ungariei, trecînd prin ducatul Făgărașului (ce aparținea Țării Românești) și, apoi, pe valea Mureșului, pe vechiul drum roman, prin *Bulci, Arad, Igrîș, Morisena-Cenad, Seghedin*, — drum care la acea dată încă mai putea fi practicabil.

Am văzut mai sus că așezările de pe valea Mureșului din jurul Igrîșului aveau nume românești, deci erau locuite de românii băștinași. Un popas la „Kenez” sau chiar punct final a soliei lui Vlaicu la unul dintre cnezii localnici din această localitate, sînt situații posibile și verosimile. După cum tot la fel de explicabilă poate fi și surprinderea soliei de către autoritățile regale, situație în care mesagerul este nevoit să-și îngroape punga cu dinarii românești — dovadă peremptorie, corp delict dacă ar fi căzut în mina următorilor.

O altă ipoteză privind pătrunderea monedelor lui Vlaicu pînă în nord-vestul Banatului, — *pe calea comerțului*, de pildă —, o excludem. Singurul comerț atestat în acea vreme între cele două țări vecine era cel cu sare ³¹. Dar sarea din Țara Românească, în afara faptului că era interzisă în părțile timișene prin scrisoarea regală adresată lui Himffy, din anul 1373 ³², nici n-ar fi putut să alimenteze decît părțile limitrofe din Banat și nicidecum nu se putea transporta sare de la Ocnele Mari (singura exploatare atestată ³³) tocmai în zona Mureșului de jos. Aprovizionarea cu sare în această regiune mureșană, încă din timpul Daciei-romane ³⁴ sau, mai târziu, pe timpul voievodului român bănățean Ahtum, se făcea pe calea apei, cu plutele de la ocnele transilvănene ³⁵.

Dacă tezaurul ar fi provenit de la negustorii valahi atunci ar fi fost imposibil ca printre monedele îngropate să nu fi fost și monede ungurești sau de alte tipuri care circulau pe atunci în Ungaria.

²⁹ M. Holban, *op. cit.*, p. 48.

³⁰ Aurora Ilieș, *Exploatarea sarii în Țara Românească*, în „SMIM”, I, 1950, p. 750—158.

³¹ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului cu sare*, București, 1925, p. 52.

³² M. Holban, *op. cit.*

³³ Aurora Ilieș, *op. cit.*

³⁴ Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 306.

³⁵ Cea mai recentă lucrare: Eugen Glück, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 112.

Revenind la prima noastră ipoteză și în sprijinul acesteia, considerăm că este necesar să ne referim și la compoziția numerică a tezaurului. Constatăm astfel că din totalul celor 29 monede (luăm în considerare numai dinarii lui Vlaicu) 76 % au legenda în limba slavonă și numai 7 % și respectiv 17 % au legenda în limba latină sau bilingvă. Această constatare presupune că posesorul tezaurului, trimisul lui Vlaicu, avea asupra sa un procentaj mai mare de monedă curentă adică provenită dintr-o emisiune recentă, proaspăt pusă în circulație față de cea dată. În procentaje mai mici posedă tipurile de emisiuni mai vechi, devenite deci rare, adică piese cu legendă latină și bilingvă.

Este, desigur, hazardat a stabili, doar pe acest simplu criteriu statistic, o cronologie strictă a etapelor în care s-au bătut, pe timpul primei monetării a Țării Românești, diferitele tipuri de monede diferențiate pe baza limbii în care a fost redată inscripția din legende. Totuși, apreciem că merită a fi luat în considerare — fie și numai ca bază de discuție — faptul că în urma alterării relațiilor dintre Vlaicu și Ungaria aparținând din anii 1373—1375 monetăria de la Argeș *nu mai bate monezi cu legendă în limba latină sau bilingvă ci numai în limba slavonă*.

Noua situație politică, poziția și prestigiul lui Vlaicu exprimată în factologia istorică se oglindește astfel, ca un proces complex, și în numismatică. Căci dacă pe reversul monedelor cu inscripție latină figura termenul „TRANSALPINA”, — care sugera o anumită relație de vasalitate — pe cele cu inscripție slavonă acest termen dispăre și este înlocuit cu termenul onomastic (repetat de pe avers) al voievodului. Observăm astfel, la acest ultim tip, că legenda este asemănătoare ca structură cu cea a monedelor țarului bulgar Stracimir, țar repus în drepturile sale legitime de către însuși Vlaicu, cu prilejul acțiunii militare din 1369 împotriva ocupanților maghiari ai Vidinului.

De remarcat că modificarea inscripției, din latină în slavonă, n-a condus la nici un fel de schimbare în structura armorialului heraldic din câmpul monetar. Aceasta scoate în evidență faptul că modificarea legendei de pe monede a însemnat pentru Vlaicu o demonstrație de totală emancipare față de coroana angevină, o replică dată presiunii politice îmbrăcată în haine confesionale. Replică care, desigur, nu a însemnat niciodată o respingere a culturii apusene ci numai și numai respingerea unor pretenții politice de tip feudal, total nejustificate. Dintre toți dinastia balcanici constatăm că doar singur Vlaicu a adoptat și menținut pe monede modelul heraldic apusean, ceilalți rămânând conservatori tipului monetar bizantin.

Chiar și modificarea stelei (canton inferior dextra al reversului) de la 6 la 8 raze a survenit tot la acest ultim tip monetar, ca o accentuare a semnificației simbolice reprezentată de astru ³⁶ privind puterea voievodului și, implicit, suveranitatea Țării Românești. Iar repetarea — sau dublarea — termenului onomastic ce reprezintă pe suveran, în inscripția de pe ambele fețe ale monedei, mai simbolizează și întărirea dinastiei Basarabilor, legitimitatea, identificarea acesteia cu Țara.

³⁶ Marcel Sturdza-Săucești, *Heraltica*, București, 1974, p. 71.

De altfel, o analiză atentă a monedelor celor doi suverani : Vlaicu-Vodă și Ludovic — regele Ungariei, scoate în evidență faptul că nu există nici un element comun ³⁷ care să sugereze, în limbajul heraldic feudal, vreo subordonare politică. Din contra, există suficiente dovezi și argumente ³⁸ care indică clar că prima stemă dinastică a Basarabilor și prima emblemă a Țării Românești este compusă din armerii de *asumpțiune*.

Și dacă Vlaicu a adoptat un armorial heraldic de tip apusean era logic ca și inscripția să fie *inițial* tot după influența apuseană, adică în limba latină.

Cum însă Țara Românească figura în cancelariile apusene și sub numele de TRANSALPINA — adică acea denumire atribuită de misiunile catolice venite din statul „apostolic” ungar — Vlaicu a avut serioase motive, de prestigiu în suveranitate, pentru a elimina din legenda monedelor sale toponimul în cauză —, toponim care, dacă nu în fapt, cel puțin în formă sugera o relație de vasalitate față de regatul angevin. Dar despre o asemenea relație de vasalitate nici nu mai putea fi vorba acum, după ce armele își spusese cuvântul în mod hotărâtor la Cetatea Dîmboviței (1369), o victorie a lui Vlaicu împotriva armatelor feudale ungare obținută în condiții similare și tot atât de importantă ca și aceea de la *Posada*, cu 39 ani mai devreme.

Experiența primilor ani de domnie i-a arătat voievodului român că nu putea să se încreadă nici în curtea de la Buda și nici în sprijinul papal ; că pacea solicitată de Ludovic nu era altceva decât un răgaz, o perdea diplomatică în spatele căreia se pregăteau motivații, sub mască religioasă, pentru noi ingerințe din partea coroanei angevine în treburile politice ale Țării Românești. Față de un iminent pericol otoman, țările balcanice și Țara Românească, nu mai puteau conta pe vre-un sprijin papal, prin intermediul statului feudal maghiar, fără riscul unor compromisuri politice ce vizau în esență chiar independența lor.

Ca atare, noua orientare a lui Vlaicu spre o diplomatie balcanică, cu statele suddunărene, în scopul asigurării independenței țării, obliga curtea de la Argeș în a-și fixa opțiunile și față de ritualul confesional ortodox, inclusiv asupra scrierii aferente : alfabetul cirilic.

Ori dacă în noua cancelarie domnească —, organizată în acea vreme numai de către biserică —, s-a oficializat scrierea cu caractere slavone-cirilice și monetăria trebuia să-și modifice matrițele, în sensul unei adecvate imprimări de inscripții monetare.

Că această bruscă orientare a avut un caracter pur politic și nicidecum religios, o demonstrează eliminarea toponimului TRANSALPINA. Cu alte cuvinte, ștergerea oricăror urme de pretinsă suveranitate sau motive de imixtiune din partea regatului angevin asupra Țării Românești.

O atitudine care a constituit o constantă pe tot timpul ultimilor ani de domnie ai lui Vlaicu, demonstrată și de faptul — este de reținut acest argument — că în perioada domniei asociate (1375—1377) cu fratele său Radu *nu s-au bătut monede cu legendă în limba latină sau bilingvă*.

³⁷ Pentru monedele și sigiliile din timpul lui Ludovic cel Mare : Szalay Baróti, *A magyar nemzet története*, Budapest, (f.a.), vol. II, p. 65, 69, 73, 80, 82; Szilagyí Sándor, *A magyar nemzet története*, Budapest, 1895, p. 223; Unger Emil, *Magyar Eremtatározó*, I, Budapest, 1961

³⁸ O. Iliescu, *O aquilă neobișnuită*, în „Magazin Istoric”, V, 1971, 3, p. 27—32.

Iată, aşadar, unele din considerentele ³⁹ care ne-au întărit convingerea că *procentajul numeric* al tipurilor de monede din tezaurul de la *Igriş*, diferit în funcţie de scrierea în care e redată inscripţia de pe legende, nu este deloc întâmplător ci indică, suficient de precis, ordinea etapelor celor trei emisiuni ale lui Vlaicu, — etape corespunzătoare evoluţiei politicii sale externe în relaţiile cu ţările vecine. Ultima etapă este aceea în care s-au bătut monede cu legendă în limba slavonă (aproximativ anul 1374), etapă ce reflectă şi prin numismatică, poziţia dîrză şi hotărîtă a lui Vlaicu faţă de regatul angevin şi faţă de papalitate.

În concluzie, considerăm că prin tezaurul de la IGRIS (Banat) cu monede de la Vlaicu-Vodă, — în afara faptului că se clarifică unele probleme de ordin pur numismatic, îmbogăţind şi repertoriul descoperirilor cu primele monede româneşti —, se aduce şi o contribuţie istorică esenţială asupra permanentei idei de unitate a poporului român de pe ambele versante ale Carpaţilor, popor vremelnic despărţit prin vitregia vremurilor de atunci.

În plus, discuţia referitoare la scrierea în care sînt redată inscripţiile de pe aceste monede (latină sau slavonă) precum şi ordinea cronologică a emisiunilor respective evocă unul dintre multele episoade de luptă pentru independenţă, suveranitate şi, mai ales, pentru păstrarea identităţii întregului nostru popor.

³⁹ Nu putem neglija în raţionamentul nostru nici cele două monede de la Sracimir ale căror prezenţă în tezaurul de la Igriş confirmă nu numai bunele relaţii ale suveranului bulgar cu Vlaicu-Vodă ci şi faptul că acest tip monetar a fost emis după restaurarea ţaratului de la Vidin (1369) — restaurare realizată cu sprijinul efectiv militar al ostaşilor Ţării Româneşti.

DIN NOU CU PRIVIRE LA DEMOGRAFIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL XV

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Raritatea izvoarelor cu privire la realitățile demografice românești, îndeosebi în primele veacuri după constituirea Țării Românești și Moldovei, face binevenită orice nouă informație, cât de sumară, referitoare la acest aspect esențial al evoluției societății noastre medievale. O informație nouă confirmă sau corectează datele anterior cunoscute, consolidează punctul de reazem al investigației și interpretării, încă foarte slab, permite reevaluarea cunoștințelor anterior acumulate și a concluziilor întemeiate pe ele și restringe aria, atît de largă încă, a aproximației.

Noul izvor pe care îl supunem atenției specialiștilor demografiei noastre medievale e desprins din categoria *vechilor tipărituri* europene, atît de bogată și pentru trecutul nostru, dar numai parțial explorată de istoriografia română. Autorul scrierii din care ne extragem informația se numește în versiunea latinizată Johannes Boemus Aubanus, iar în originalul german, probabil, Johann Beham din Aub, orașelul din Würzburg unde văzuse lumina zilelor. Puține se știu cu privire la viața și activitatea sa. Datele biografice cele mai însemnate care ne-au parvenit cu privire la el consemnează, pe lângă locul nașterii, faptul că a fost capelan la Ulm, spre sfîrșitul secolului XV, și că a cultivat cu asiduitate ebraistica, domeniu care avea să cunoască o largă audiență în cercurile intelectuale ale Germaniei în secolul XVI și la dezvoltarea căruia Johannes Aubanus a contribuit în largă măsură¹. Celebritatea i-a fost însă asigurată de un tratat geografic-etnografic tipărit prima oară în 1520 sub titlul *Omnium gentium mores, leges et ritus* etc., lucrare retipărită deseori în cursul secolului XVI în Germania, Franța și Italia². Însemnătatea sa ca izvor de informare pentru realitățile europene ale secolului XV îi asigură astăzi încă o valoare deosebită.

Informațiile de istorie românească ale scrierii lui Johannes Aubanus—o folosim în ediția italiană din 1564 care ne-a stat la îndemînă³—sînt puține dar de însemnătate excepțională. Ele nu au rămas necunoscute istoriografiei noastre ci, dimpotrivă, au fost folosite atît pentru cercetarea luptelor din Țara Românească, anume acelea dinastice dintre

¹ v. datele cu privire la Johannes Aubanus în *Allgemeine Deutsche Biographie*, III, Leipzig, 1876, p. 30.

² *ibidem*.

³ Giovanni Boemo Aubano, *I costumi, le leggi et l'usanze di tutte le genti*, Venezia, 1564 (Biblioteca Institutului de Istorie N. Iorga, cota I 2260 L).

Dănești și Drăculești, cît și pentru afirmarea romanității românilor în publicistica europeană incipient umanistă⁴. Au rămas însă neintegrate de medievistica noastră — după cît știm — informațiile scrierii amintite cu privire la populația și fiscalitatea Țării Românești. Iată, înainte de orice alte considerații, fragmentul referitor la aceste realități medievale românești :

„Ma i Vallacchi sono divisi in due parti per la facion loro, e sono i Draguli e i Dani, o Davi. . . . Hora i Draguli manco potenti che i Davi chiamarono e condussero in quel paese in favor loro i Turchi, non sono molti anni; e così i Davi vennero quasi ad essere del tutto estinti. Ma Giovanni Huniade, che fu detto anche il Vaivoda, huomo valoroso, e di molto spirito soccorse poi in ultimo i Davi; e levando quel paese di mano dell'inimico, l'attribuì a sè e se ne insignorì. I Valacchi attendono molto all'agricultura et al bestiame, il che dimostra l'origine loro. Pagano tributo al Re, ma una volta solo in vita di ciascun Re, et il pagano tosto, ch'el Re è creato, et è tale il tributo: ogni famiglia in nome di tributo li da un bue; e si dice che siano sessanta miglia famiglie, e più. Chi non andasse alla guerra, essendogli commandato che vada, sarebbe fatto morire. . . .⁵

Deși redactat la sfîrșitul secolului XV sau la începutul secolului XVI, textul citat reflectă situația Țării Românești în vremea lui Iancu de Hunedoara. Momentul însuși la care se referă textul poate fi mai îndeaproape stabilit. Precizările izvorului cu privire la sprijinirea Dăneștilor de Iancu de Hunedoara împotriva Drăculeștilor, trecuți de partea turcilor, și în același timp la preluarea directă de acesta a domniei Țării Românești, conduc cu certitudine la anii 1447—1448; într-adevăr, în acest interval, Iancu își transferă protecția de la Vlad Dracul, care avea să cadă victimă noii direcții a politicii guvernatorului regatului Ungariei față de Țara Românească, asupra lui Vladislav Dan, și în același timp introduce în titulatura sa titlul de „voievod al Țării Românești”, care marchează intenția sa de a controla mult mai îndeaproape decît pînă atunci viața politică a principatului muntean⁶.

Informația umanistului german se referă așadar la un moment cînd guvernatorul regatului ungar nu se resemnase încă să accepte poziția de echidistanță a Țării Românești între Regatul ungar și Imperiul otoman, poziție care avea să fie consfințită cîțiva ani mai tîrziu, în 1452, de tratatul de pace turco-ungar, încheiat din inițiativa aceluiași Iancu de Hunedoara.

Datele cuprinse în scrierea lui Johannes Aubanus provin neîndoielnic din surse ale regatului ungar, constatare încă mai evidentă în ceea ce privește știrile demo-fiscale care constituie obiectul comunicării de față. Așadar, potrivit textului, în jurul anului 1447—1448, Țara Românească avea obligația de a presta tributul (birul) în boi regelui Ungariei, o dată în cursul fiecărei domnii, după încoronare. Tributul era așezat pe unitățile contribuabile ale țării, care erau familiile. Constatarea impune concluzia că numărul familiilor era indicat de autoritățile Țării Românești

⁴ A. Armbuster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 76.

⁵ Giovanni Boemo Aubano, *op. cit.*, f. 111 v.

⁶ C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968, f. 141.

și acceptat, după negocierile de rigoare, de regalitatea ungară (situația avea de altminteri să se repete în raporturile Țării Românești cu Imperiul otoman, când acesta din urmă a preluat obligația de tribut a celui dintii. Numărul familiilor contribuabile fusese fixat, în vremea la care se referă izvorul nostru, la 60 000. Izvorul știe însă că acesta era un minimum — expresie a tendinței Țării Românești de a reduce cât mai mult povara care apăsa prin tribut asupra ei — și adaugă în consecință, după indicația cifrică — 60 000 suflete —, cuvintele „și încă mai mult”.

Legătura între fiscalitate și informația demografică e evidentă și în cazul acestei știri ca și în cele ulterioare referitoare la Țara Românească. Acestei legături îi datorăm și știrile cele mai temeinice cu privire la situația numerică a populației țării, chiar dacă ea a fixat limitele cunoștințelor noastre în această materie. Criteriul vistierilor medievale era unitatea fiscală, iar aceasta, în cazul Țării Românești, se dovedește, prin izvorul de față și prin altele mai târzii, a fi fost familia. La acest prag s-a oprit interesul vistieriei și aceasta e și limita informației noastre demografice. Încercarea de a trece dincolo de acest prag presupune un răspuns la mai multe întrebări pe care, în cele ce urmează, ne vom mărgini să le enunțăm doar.

Cea dintii întrebare care se impune de la sine privește accepția termenului de familie în izvorul nostru, în terminologia vistieriei Țării Românești; e familia secolului XV identică cu gospodăria țărănească sau indică ea un grup fiscal mai larg? Răspunsul la această întrebare e absolut necesar pentru orice încercare de a fixa media numerică a „familiei”. Ce categorii se aflau în afara obligației de a face față tributului? Cele ale stărilor privilegiate, cele ale gospodăriilor nou întemeiate ș.a.m.d.? Deschisă încă rămîne și problema statutului fiscal al țărănimii libere. Răspunsul la aceste întrebări e indispensabil pentru încercarea de reconstituire a numărului populației în ansamblul său, dar e evident că el nu poate veni decît dintr-o cercetare temeinică a organizării fiscale a țării în evul mediu, iar o asemenea cercetare lipsește încă.

Indicația cifrică a textului lui Johannes Aubanus cu privire la populația Țării Românești își găsește o surprinzătoare confirmare într-un izvor redactat anterior, dar care se referă la o dată mai târzie, anume anii 1475—1476. E vorba de raportul trimis ducelui de Milano de Mathias Corvin la sfîrșitul anului 1475 cu privire la veniturile regatului său și înregistrat în însemnările zilnice ale cancelarului ducatului milanez, Cicco Simonetta⁷. Ambele izvoare cuprind aceeași evaluare globală a numărului unităților contribuabile ale țării la mijlocul secolului XV, anume 60 000. Cum cele două izvoare sînt complet independente unul față de celălalt, ne aflăm în fața unui caz fericit de confirmare a celei mai vechi indicații cifrice, de natură fiscală, cu privire la demografia țării. Datele fiscale privitoare la îndatoririle acesteia față de regatul ungar cuprinse în ambele texte trădează sursa lor comună de informare, vistieria regatului ungar.

Și un text și celălalt menționează darea în boi datorată de țară regelui Ungariei, o dată în domnia fiecărui rege; dar în vreme ce textul lui Johannes Aubanus susține că achitarea acestei dări se efectua „cînd

⁷ Ș. Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în „Revista de istorie”, XXXII, 1980, nr. 1782.

e ales rege”, textul înregistrat de cancelarul ducatului milanez afirmă că ea se făcea cînd regele se căsătorea ⁸.

Între cele două izvoare există și alte deosebiri. Prima privește denumirea unității fiscale de bază a Țării Românești, care în textul lui Johannes Aubanus e denumită *famiglia*, iar în cel al lui Mathias Corvin, *casa* sau *casata*. Dar identitatea aprecierii globale — 60 000 — dovedește că cei doi termeni se suprapun. În vremea la care se referă cel de-al doilea text — domnia lui Mathias Corvin —, darea boilor dispăruse, neîndoielnic ca urmare a modificării raporturilor dintre Țara Românească și Regatul ungar după 1462, așadar după marea campanie a lui Mehmet II împotriva lui Vlad Țepeș; ca dare, tribut, căzut în desuetudine, înregistrează raportul vistieriei regatului ungar din 1475 darea boilor. În schimb, acest din urmă text pomenește *darea calului*, percepută tot pe gospodării sau familii — casate —, convertită în bani și impusă tuturor gospodăriilor, inclusiv cele boierești. Sensul ei primordial și probabil actual încă la data la care o înregistrează izvorul nostru e *politic*, fiind vorba de un *signum dominii*.

Cercetări noi în arhivele și bibliotecile europene vor aduce neîndoielnic la iveală informații noi cu privire la demografia țărilor române în evul mediu.

⁸ *ibidem*.

ADUNAREA GENERALĂ ANUALĂ A INSTITUTULUI DE STUDII SUD-EST EUROPENE

În ziua de 10 februarie 1984 a avut loc Adunarea generală a oamenilor muncii a Institutului de Studii Sud-Est Europene, a douăzecea adunare anuală de la înființarea în octombrie 1963. La lucrări au fost prezenți prof. dr. Ioan Ioviț-Popescu, rectorul Universității din București și prof. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de Istorie-Filosofie.

Darea de seamă, prezentată de prof. Eugen Stănescu, directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, a evidențiat faptul că activitatea din anul 1983 a acestui Institut a avut în vedere indicațiile cuprinse în ultimele documente de partid în problemele muncii științifice, organizatorice și politico-educative. Această activitate s-a axat pe afirmarea spiritului novator, revoluționar în abordarea temelor de cercetare, în perfecționarea metodelor și stilului de muncă. Ca și în anii precedenți, activitatea Institutului reflectă caracterul multi- și interdisciplinar comparatist al cercetării în domeniul studiilor sud-est europene, continundu-se studierea unor probleme majore de istorie, cultură și civilizație a popoarelor din acest spațiu, privitye în larg context internațional. În acest sens s-a pus în lumină rolul poporului român în sud-estul Europei, în cadrul interferențelor de civilizații din zonă, contribuție la cunoașterea temeinică a realităților istorice, mai vechi și mai noi pentru a servi astfel, pe planul cercetării științifice, politica promovată de partidul și statul nostru pentru asigurarea păcii și destinderii în Balcani, pentru transformarea lor într-o zonă lipsită de arme nucleare.

În cursul anului 1983, activitatea de cercetare s-a desfășurat potrivit indicațiilor și sarcinilor reieșite din documentele de partid, precum și prevederilor din Planul de Stat și Programul prioritar de cercetare în științele sociale și politice. Planul a cuprins un număr de 11 probleme și 17 teme, în cadrul cărora s-au elaborat 18 lucrări. Au fost finalizate 11 contracte de cercetare și alte 15 contracte au fost continuate sau începute în anul 1983, urmînd a fi încheiate în 1984 sau 1985. Darea de seamă menționează că toți cercetătorii și-au îndeplinit obligațiile de plan și contractuale, iar lucrările predate au fost trecute prin Consiliul științific și depuse la ASSP în termenele fixate prin contracte.

În continuare au fost prezentate nominal lucrările încheiate în anul 1983 și anume :

1. Eugen Stănescu, *Cultura medievală românească și rolul ei în sud-estul Europei în timpul dominației otomane* ; 2. Cristina Feneșan, *Desfășurarea răscoalei pe domeniul Zlatnei și Hunedoarei între 3—27 noiembrie 1784* ; 3. Cornelia Pleșca, *Contribuții la istoria locuinței în spațiul carpato-balcanic. Tipuri de locuințe la tracii carpato-balcanici (epoca bronzului și Hallstatt)* ; 4. Anca Tanașoca, *Sprijinul acordat de societatea românească refugiaților sud-slavi în Țările Române în secolele XV—XVII* ; 5. Anca Ghiață, *Hărțile medievale și moderne—izvor al realităților de geografie istorică din sud-estul Europei* ; 6. Elena Scărlătouiu, *Meglenoromâni. Interferențe lingvistice* ; 7. Cornelia Danielopolu, *Cartea și tiparul în limba greacă în societatea românească și sud-est europeană în sec. XVII—XVIII* ; 8. Lidia Demény, *Cartea și tiparul chirilic* ; 9. Ștefan Vilcu, *România, Balcanii și pacea de la București (1913—1916)* ; 10. Andrei Pippidi, *Imprejurările politice din România și necesitatea creării primului Institut de Studii Sud-Est Europene la București (1912—1914)* ; 11. Zamfira Mihail, *traducerea textului și Studiu introductiv la lucrarea Nicolae Milescu, Opere complete* ; 12. Tudor Teotcoi și Emanuela Mihuț, *introducerea, traducerea textului, note și comentarii la lucrarea „Dionisie Fotino. Istoria vechii Dacie, Ediție critică”* ; 13. Elena Siupiur, *Prelucrarea matematică a informației legate de frecvența și evoluția istorică a genurilor în literaturile română și bulgară în perioada modernă* ; 14. Anca Ghiață, *Procesul de modernizare a terminologiei românești social-politice* ; 15. Eugenia Ioan, *Tradiție și inovație în lexicul social-politic la popoarele iugoslave în epoca modernă* ; 16. Cornelia Danielopolu, *Termeni social-politici în textele în limba greacă din Principate, la începutul secolului XIX* ; 17. Cătălina Vătășescu, *Lexicul social-politic albanez (sfîrșitul sec. XIX—sec. XX)* ; 18. Lia Brad, *Lexicul social-politic al textelor revoluției grecești de la 1821*.

De asemeni, în anul 1983, au început sau au fost continuate, avînd termen de predare parțială, un număr de alte 20 de studii, prezentate nominal în darea de scamă. A fost subliniat faptul că numeroși cercetători ai Institutului au fost antrenati în activități științifice peste obligațiile de plan și contractuale.

Referindu-se la valorificarea cercetării științifice în cadrul planului din anul 1983, s-a arătat că au apărut următoarele cărți :

Documente turcești privind istoria României, vol. II (1774—1791), volum întocmit de Mustafa Mehmet, apărut la Editura Academiei, XVIII+350 p., care cuprinde peste 300 de documente turcești, majoritatea inedite, privitoare la raporturile româno-otomane după pacea de la Küciuk-Kainargi.

Andrei Pippidi, *Tradiție politică bizantină în Țările Române în sec. XVI—XVIII*, Edit. Academiei. Lucrarea aduce numeroase contribuții la istoria statelor românești în Evul Mediu târziu, cu referiri speciale la lupta pentru autonomie și independență a Țărilor Române din punctul de vedere al destinului istoric al ideilor politice bizantine.

Izvoarele răscoalei lui Horea, seria A Diplomataria, vol. 2, oct.—dec. 1784, Edit. Academiei, volum întocmit de un colectiv de autori al Institutului de Istorie din Cluj (Acad. Șt. Pascu, Al. Neamțu, Costin Feneșan), la care a colaborat Cristina Feneșan.

În afara planului a fost editat volumul : Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Edit. Eminescu, ediție realizată de Cornelia Papacostea-Danielopolu, cu prefața de N. S. Tanașoca, cuprinzînd principalele lucrări ale reputatului specialist în domeniul studiilor sud-est europene.

Se află într-un stadiu înaintat de lucru la Edit. Academiei intrate în tipografie, volumele : *Istoria Dreptului românesc*, vol. II, partea I, la care colaborează Liviu Marcu și Ioan Matei ; *Compendiu de istoria dreptului românesc*, la care colaborează Liviu Marcu ; G. Murmu, *Studii istorice privind trecutul românilor de peste Dunăre*, ediție îngrijită și studiu introductiv de N. S. Tanașoca. ,

Se află depuse la Edit. Academiei, așteptînd să intre în lucru, următoarele cărți :

Maria Alexandrescu-Vianu, *Contribuții la studiul artei provinciale române ; Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. II, culegere de studii, secretar Elena Siupiur ; *Studii istorice sud-est europene*, vol. II, autori : Olga Cicanci, Cornelia Danielopolu, Elena Siupiur, Cătălina Vătășescu. Prefață de Al. Dușu și postfață de Eugen Stănescu.

De asemenea, Institutul nostru a pregătit un volum de studii ale membrilor săi pentru Congresul de studii sud-est europene de la Belgrad din septembrie 1984, coordonatori Ioan Matei și Olga Cicanci. Au predat studii : Zamfira Mihail, Cornelia Danielopolu, C. Iordan, Anca Tanașoca, Cristina Feneșan, R. Păușan, A. Pippidi, Lidia Demény, Olga Cicanci, St. Vilcu, T. Teotei, Elena Scărlătou, Emanuela Mihuț, Eugenia Ioan, L. Marcu, Elena Siupiur, I. Matei, Cătălina Vătășescu, Maria Alexandrescu-Vianu, Cornelia Belcin-Pleşca, M. Mehmet și Lia Brad.

Cercetătorii Institutului au publicat sau au predat pentru publicare un număr de 58 de studii și articole în reviste de specialitate.

Darea de seamă a trecut în revistă și activitatea bibliotecii, ca și a publicației Institutului, „Revue des études sud-est européennes. În fondurile Bibliotecii Institutului s-au aflat, la finele anului 1983, 22.973 volume, din care 15.002 vol. carte și 7.971 periodice. În ce privește revista, toate numerele tomului XVI au apărut la termen și în bune condiții. Numărul 1 a cuprins un articol dedicat aniversării a 65 de ani de viață și 50 de ani de activitate revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu și un grupaj intitulat „Interferențe istorice„ Nr. 2/1983 a cuprins un grupaj intitulat „Cunoștințe și realități culturale în sec. XVIII” precum și un alt grupaj dedicat celui de-al VI-lea Congres internațional al Secolului Luminilor. Nr. 3 a cuprins grupaje „Bazele civilizației sud-est europene” și „Politica romană și bizantină”. Nr. 4 a cuprins articole grupate sub genericul „Raporturi diplomatice și economii moderne”. Revista a continuat să publice regulat rubrica „Oamenii de știință și pacea”.

Activitatea de integrare cu învățămîntul s-a reflectat în : participarea unei grupe de studenți de la Facultatea de istorie-filosofie la practica în Institut, prelegeri în cadrul seminarului de limbă și civilizație neogreacă din Institut și de la Direcția generală a Arhivelor Statului.

În cursul anului 1983 cercetătorii din institut au participat la manifestări științifice internaționale și au efectuat călătorii de documentare în străinătate. Astfel :

Elena-Cassandra Scărlătou, Tudor Teotei, Nicolae Șerban Tanașoca, Elena Siupiur au participat la lucrările Comisiei mixte româno-bulgare de istorie, Sofia, 13—18 dec. 1983. Nicolae Șerban Tanașoca și Tudor Teotei au susținut un raport privind istoriografia românească a problemei stăpînirii primului țarat bulgar la nord de Dunăre (sec. VIII—X), iar Elena-Cassandra Scărlătou a făcut considerații lingvistice pe marginea aceleiași probleme. Al. Dușu, Cornelia Papacostea-Danielopolu și Olga Cicanci, au participat cu comunicări la al III-lea Simpozion al Centrului de cercetări necelenice al Fundației Naționale din Afana, 18—25 sep. 1983. La același

simpozion a trimis o comunicare Lidia Demény. Mustafa Mehmet a participat la primul Seminar Internațional de literatură populară turcă, desfășurat la Eskişehir — Turcia, între 6—9 mai 1983. Eugenia Ioan și Liviu Marcu au participat la cea de a XIII-lea Reuniune internațională a slavistilor, Belgrad, 1983; Eugenia Ioan a participat și la Simpozionul „Genurile literare: teorie și istorie”, Belgrad, Academia de științe și arte a Serbiei, sep. 1983. Liviu Marcu a participat la Seminarile de limbă albaneză de la Prishtinë și limbă sirbo-croată la Belgrad; Lia Brad a participat la cursurile de limbă și civilizație bulgară de la Sofia; Tudor Teoteoi a efectuat o călătorie de documentare în Bulgaria, la invitația Centrului de bulgaristică de la Sofia; Zamfira Mihail a efectuat o călătorie de studii în U.R.S.S., iunie 1983. Eugen Stănescu a efectuat o călătorie de documentare în R.F.G. de două luni — pe baza unei burse acordată de Deutscher Akademischer Austauschdienst — în cadrul căreia a ținut cîteva conferințe despre dezvoltarea studiilor sud-est europene în România.

Un alt capitol al dării de seamă s-a referit la viața științifică internă a Institutului.

Sesiunea anuală de referate și comunicări privind rezultatele cercetării, intrată în tradiția din ultimii ani ai Institutului, a avut loc la 25 ianuarie 1983. Au prezentat comunicări: Anca Ghiată, „Țara Românilor” la Dunărea de Jos (sfîrșitul sec. XII—începutul secolului XIV); Tudor Teoteoi, *Teoria imigraționistă a lui Georg Stadtmüller; Cătălina Vătășescu, Observații asupra unor construcții participative și infinițivale în dialectele românești din sud și în albaneză*; Emanuela Mișuț, *Date noi asupra pătrunderii Basilicalelor în Țara Românească*; Constantin Iordan, *Revizionism și diplomație, Italia fascistă și relațiile României cu vecinii în 1925—1927*; Robert Păușan, *Cristalizarea teoriei „România, țară eminentamente agricolă” și prima sa contestare științifică*.

Au avut loc următoarele *dezbateri tematice*: 18 martie 1983: Probleme ale valorificării moștenirii culturale în domeniul istoriografiei. Au participat cu referate: T. Teoteoi, Z. Mihail, O. Ciocanc, Em. Mișuț; 8 iunie 1983: Probleme de metodă în cercetările asupra etnogenezei în Balcani. Au participat cu referate: Elena Scărlătoiu, Al. Vulpe, Valentin Chelaru, N.S. Tanașoca, Cătălina Vătășescu, Lia Brad; 21 decembrie 1983: Locul și rolul studiilor sud-est europene în cultura românească pe baza referatului lui A. Pippidi.

S-au ținut următoarele *ședințe de comunicări* — 27 aprilie 1983: *Contextul european al anului 1683. Asediul Vienei de către otomani*. Au prezentat comunicări: Al. Dușu și N. Ciachir; — mai 1983: *Scriitori bulgari în emigrație în sec. XIX. Context românesc*. A prezentat o comunicare Elena Sipiur; — iunie 1983: Maria Alexandrescu a ținut comunicarea: *Început de eră la Tomis și Emanuela Mișuț, O traducere românească necunoscută din Manualul de legi redactat de M. Fotino în 1766*; — 26 iulie 1983: Prof. dr. Momcilo Savić de la Facultatea de filozofie din Belgrad — Iugoslavia a vorbit despre o caracteristică morfosintactică sirbo-croată și românească iar Prof. dr. Milan Vanku, de la Facultatea de filozofie din Pristina a vorbit despre Nicolae Titulescu. Opera diplomatică în cadrul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii balcanice; — 31 octombrie 1983: Ioan Matei a prezentat *Termeni și instituții de origine turcă*, iar Elena-Natalia Ionescu, *Literatura turcă în România în sec. XX*.

Cercetătorii Institutului au participat și la 14 sesiuni științifice organizate de alte instituții de cultură din țară.

Pe marginea dării de seamă au luat cuvîntul numeroși membri ai Institutului. Alexandru Dușu s-a referit la problema valorificării, legată de funcția Institutului de școală pentru formarea cadrelor cu pregătire interdisciplinară, apreciind că activitatea Institutului constituie o operă de educație spre interior și de reflectare a politicii și realităților românești spre exterior. Cu privire la Revista Institutului, a arătat că în anul 1983 conținutul s-a îmbunătățit. — Andrei Pippidi, considerînd că darea de seamă este o oglindă fidelă a activității bogate desfășurate în Institut, s-a referit la viitorul Congres de studii sud-est europene, ca un prilej fericit oferit cercetătorilor din Institut de a contribui la afirmarea valorilor culturii naționale. — Cornelia Papacostea-Danielopolu a constatat că membrii mai tineri ai Institutului au înregistrat progrese în cunoștințele de istorie și filologie, se formează ca buni specialiști. Elena Scărlătoiu a subliniat că pozitiv faptul că cercetătorii au optat pentru diverse forme de valorificare a producției științifice, arătînd că una din modalitățile importante o constituie volumul de sinteze cuprinzînd activitatea din anii 1981 și 1983 a Institutului; constatînd ca deosebit de utilă multiplicarea, chiar și în tiraj mic, a unui astfel de volum care oglindește caracterul pluridisciplinar și comparatist al activității depuse — Robert Păușan a învederat avantajele caracterului multidisciplinar al unor lucrări care reunesc forțele mai multor cercetători; a pus în lumină faptul că includerea în asemenea colective a unor colegi mai tineri le-a dat acestora un prilej de îmbogățire a cunoștințelor și de însușire de metode noi de cercetare. — Lia Brad subliniind că de important este sprijinul pe care l-au primit tinerii de la membrii cu experiență în cercetare ai Institutului, a făcut apel la continuarea acestui spirit de lucru. — Zamfira Mihail, referindu-se la problema integrării în vîrstămln-tului — cercetare — producție, a arătat că mai mulți absolvenți ai Facultății de istorie-filoso-

fie, promoția 1983, și-au ales ca lucrări de diplomă aspecte legate de civilizația sud-estului european, a subliniat larga deschidere a Institutului către manifestările științifice locale, prin participări la sesiuni organizate la Sibiu, Craiova, Sf. Gheorghe, Constanța ș.a., precum și la dezbateri și mese rotunde, prin ținere de conferințe la muzee județene. — Mustafa Mehmet, apreciind calitatea dării de seamă ca o oglindă a activității desfășurate în anul 1983, a remarcat faptul că rezultatele obținute au ca punct de plecare modul judicios de întocmire a planului de cercetare care a dat cercetătorilor posibilitatea să alcătuiască lucrări răspunzând comenzii sociale și în același timp exigenței științifice. — Eugenia Ioan a evocat rolul însemnat al comunicărilor științifice ca formă de valorificare a rezultatelor cercetării. — N.S. Tanașoca a arătat că pentru a-și realiza importante rosturi care îi revin, avînd în vedere profilul specific, Institutul trebuie să dispună de cadre de înaltă profesionalitate, cu pregătire complexă, propunînd întocmirea unui inventar de teme care să fie realizate în viitor de cercetători. — Ioan Matei, președintele Consiliului științific al Institutului, a subliniat meritele membrilor Consiliului științific, ai comisiilor pe resorturi și ai comisiei de întocmire a dării de seamă în realizarea prezentei dări de seamă și a celorlalte lucrări necesare alcătuirii oricărui bilanț.

Prof. dr. Ioan Ioviț-Popescu. Rectorul Universității din București, arătînd că a venit cu deosebită plăcere la Institut, a remarcat calitatea și continuitatea activității membrilor Institutului care evidențiază o viață științifică frumoasă, prețuită în țară și în străinătate, cu ocazia manifestărilor științifice internaționale. A relevat posibilitățile generoase pe care specificul zonei geografice în care ne aflăm, reflectat în lucrări cu caracter pluridisciplinar, le conferă cercetătorilor. În semn de stimă pentru activitatea Institutului a înmînat bibliotecii Institutului mai multe lucrări științifice de specialitate.

Prof. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat darea de seamă ca marcînd grija Institutului în ce privește păstrarea tradițiilor studiilor sud-est europene, la un nivel calitativ corespunzător, aceasta constituind condiția esențială a întregirării pe viitor de noi progrese științifice. A constatat cu plăcere că unii studenți ai facultății de istorie-filozofie și-au ales lucrări de diplomă legate de problematica sud-est europeană și în acest sens eforturile colectivului de a le pune la dispoziție tot ce era necesar pentru încheierea în bune condiții a lucrărilor. A socotit remarcabilă activitatea științifică depusă, reflectată și în numărul mare de volume și studii științifice apărute în perioada 1978—1983. A subliniat și activitatea revistei de studii sud-est europene, care se prezintă ca o revistă-etalon.

Prof. Eugen Stănescu a arătat că membrii colectivului sînt onorați de prezența Rectorului Universității și a Decanului Facultății de istorie-filozofie. Consideră extrem de utilă organizarea unui cerc de studii sud-est europene care să înmănușeze forțe atît în Institut, cit și din afara lui. A observat, de asemenea, că este momentul să se realizeze în țara noastră ample lucrări de sinteză referitoare la civilizația sud-estului european, de exemplu o istorie pluridisciplinară a Sud-Estului european, o sinteză a evoluției studiilor sud-est europene în țara noastră, un lexicon, precum și culegeri de studii ce valorifică lucrări mai vechi și mai noi ale Institutului. Subliniind faptul că lucrări științifice de amploare nu se pot desfășura cu forțe individuale ci numai cu o participare colectivă, în acest sens a observat că există experiența unor asemenea lucrări colective de mare importanță științifică care au fost întocmite în cadrul Institutului și la care au contribuit colective mai largi. În același timp arată că se impune o mai mare grijă la înscrierea în plan a lucrărilor în vederea respectării fidele a profilului științific al Institutului.

Membrii Institutului, ferm angajați în îndeplinirea orientărilor formulate în documentele de partid și în primul rînd în expunerile Secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, își propun să întărească spiritul de responsabilitate, ordinea și disciplina în vederea executării exemplare a sarcinilor de plan, să diversifice și să amplifice formele de valorificare a rezultatelor muncii științifice, dîndu-se o atenție deosebită publicării lucrărilor peste hotare, să dezvolte în continuare în spirit pluridisciplinar și comparativ viața științifică a Institutului, să se mobilizeze printr-o pregătire corespunzătoare în vederea participării la al V-lea Congres Internațional de studii sud-est europene care se va ține la Belgrad între 6—10 septembrie 1984.

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN S.U.A.

În perioada octombrie 1983-ianuarie 1984 m-am aflat în calitate de bursier IREX, într-o călătorie de studii în S.U.A. Primul ei obiectiv a fost participarea la sesiunea anuală a „Societății pentru studii române” (*The Society for Romanian Studies*) care și-a desfășurat lucrările la Kansas-City în zilele de 21—22 octombrie. A zecea la număr — ceea ce a imprimat acestei sesiuni

un caracter jubiliar, de unde o atmosferă deopotrivă de festivă și caldă — ea a reunit îndeosebi specialiști americani și români din domeniile istoriei, lingvisticii, literaturii și artei. O ședință specială a fost consacrată celei de a 65-a aniversări a făturii statului național unitar român, în cadrul căreia, sub președinția prof. Walter Bacon, s-au prezentat următoarele comunicări: prof. univ. dr. Dinu Giurescu, *Lupta românilor pentru realizarea unității lor naționale*; dr. Fl. Constantin, *Unitate înainte de unitate: forme ale unității românești înainte de constituirea statului național român*; prof. Paul Michelson, *Unitate și continuitate în istoriografia română*. Dintre celelalte comunicări susținute de istoricii români se cuvin amintite cele ale prof. Virgil Cândea, *Continuitate în cultura românească* și dr. Mihai Timofte, *Diplomația „abdicării” Prințului Carol și Unele note despre cauza României în 1918*. Între comunicările prezentate de istoricii americani, amintim pe cele ale lui Glenn Torrey, despre Ferdinand I ca om de stat, Paul Quinlan, despre imaginea în S.U.A. a lui Carol al II-lea și Gerald Bobango, despre călătoria lui Nicolae Iorga în America.

Organizarea excelentă a sesiunii, grație stăruitoarelor eforturi ale președintei Societății, prof. Rodica Boțoman (Ohio State University) și a vice-președintelui, prof. Walter M. Bacon Jr. (University of Nebraska at Omaha), a creat un excelent cadru pentru un schimb de opinii sincer și competent, care a contribuit la o mai bună cunoaștere reciprocă a punctelor de vedere. Citecele lui Tudor Gheorghe și filmele lui Adrian Petringeanu — ambii prezenți — au oferit participanților americani mostre admirabile ale artei românești.

Împreună cu profesorii Virgil Cândea și Dinu Giurescu, am plecat apoi la Boulder, ca oaspeți ai profesorului Stephen Fischer Galați de la University of Colorado. Editor al cunoscutei colecții „East European Monographs” și al lui „East European Quarterly”, el a făcut loc atât în cadrul colecției cit și în paginile revistei unui însemnat număr de contribuții românești dintre care cea mai recentă este culegerea de studii *War, Revolution and Society in Romania, The Road to Independence*, avându-l drept coordonator pe generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu. Întâlnirea cu studenții care urmează cursul de istoric a Europei de sud-est al prof. Stephen Fischer Galați, a dat istoricilor români posibilitatea de a prezenta problemele fundamentale ale istoriei poporului nostru (diapozitivele comentate excelent de prof. Dinu Giurescu au avut un deosebit succes) și de a răspunde la întrebările — vădind un viu interes — ale studenților.

Răstimpul cel mai îndelungat al șederii mele în S.U.A. l-am petrecut făcând cercetări în arhivele lui Hoover Institution in War, Peace and Revolution din cadrul lui Stanford University care adăpostește un mare număr de documente privind istoria României (din păcate nu toate accesibile; de pildă, celc 20 de cutii care alcătuiesc fondul Alexandru Cretzianu vor fi puse la dispoziția publicului din anul 2020!). Dintre achizițiile mai noi mă mărginesc a aminti memoriile lui Dimitrie Ghica, ministrul de externe în guvernul N. Iorga, acoperind anii 1894—1940 și memoriile și jurnalul lui Raoul Bossy din anii 1927—1941, ambele surse de cea mai mare însemnătate pentru istoria diplomației românești.

La Biblioteca Congresului din Washington, am putut consulta colecțiile ziarelor americane, în paginile cărora am urmărit ecoul revoluției de eliberare socială și națională antifascistă și anti-imperialistă.

Călătoria de s'nt în S.U.A. mi-a oferit, așadar, prilejul să culeg un șir de date și informații privind istoria contemporană a României, să stabilesc sau să reînnoiesc contactul cu istoricii americani, intereseți de trecutul românesc, și să cunosc mai bine țara și poporul, care mi-au acordat timp de trei luni ospitalitate.

Florin Constantiniu

LOCUL ARMENILOR DIN ROMÂNIA ÎN ISTORIA POPORULUI ARMEAN

Institutul de Istorie al Academiei de Științe din R.S.S. Armeană a publicat la Editura aceleiași Academii din Erevan volumul VI din *Istoria poporului armean*, volum consacrat Armeniei dintre anii 1870—1917. Partea a treia a acestei ample lucrări științifice este rezervată prezentării comunităților armenice din lume.

„Capitolul 18 — Comunitățile armenice din Europa și America” începe cu articolele referitoare la puternicele colonii armenice care au existat în perioada respectivă în România, Bucovina și Transilvania.

Cunoscutul istoric Suren Kolandjian și-a consacrat activitatea sa științifică de peste un sfert de veac studierii relațiilor armeano-române de-a lungul veacurilor și implicit istoriei comunităților armenie din România. Folosindu-se de un bogat material bibliografic oferit de lucrări ale unor personalități ale istoriografiei românești, ca B. P. Hașdeu, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu și ale altor cunosători ai problemei, Suren Kolandjian s-a aplecat el însuși cu mîgală asupra studierii documentelor existente în marile biblioteci și arhive din România, rezultatul acestor studii fiind prezentat, într-o variantă restrînsă, și în acest volum al *Istoriei poporului armean*, în care autorul face referiri la comunitățile armenie de-a lungul ultimelor trei decenii ale secolului trecut și a aproape două decenii de la începutul secolului al XX-lea.

Autorul atrage atenția, de la început, că în România armenii trăiau în Moldova, Dobrogea și Țara Românească, marea lor majoritate (76%) fiind instalată în orașe ca București, Botoșani, Galați, Constanța, Roman, Tirgu-Ocna și altele. În anii '60 ai secolului trecut, în România trăiau circa 9.000 de armeni. Numărul lor a crescut, în special, după masacrele din anii '90 și după marele genocid, în 1915 ajungînd la 15.000 de persoane. Aceștia erau funcționari, moșieri, comercianți, meseriași, oameni de cultură ș.a.

După ce se referă la rolul pe care l-au jucat negustorii și meseriașii armenii în dezvoltarea vieții economice din România, S. Kolandjian se oprește la viața culturală a armenilor.

În continuare, autorul arată că poporul român a manifestat o atitudine favorabilă față de soarta poporului armean și reprezentanții de seamă ai intelectualității românești, în frunte cu marele savant Nicolae Iorga, au condamnat cu indignare exterminarea armenilor din Turcia în 1915, act „care nu-și are precedentul în istoria contemporană”. S. Kolandjian subliniază că „datorită unei asemenea atitudini călduroase a opiniei publice progresiste românești, contrar poziției adoptate de guvern, refugiații armeni au fost primiți cu dragoste în România. Armenii care au trăit aici au răsplătit poporul român prin rolul favorabil pe care l-au jucat în viața economică, socială și culturală a țării”. Sînt citate cuvintele de apreciere ale lui N. Iorga la adresa armenilor.

Armenii și-au adus contribuția în timpul războiului de independență, precum și în primul război mondial, cînd s-au remarcat o serie de militari de origină armeană care aveau să devină generali în armata română.

Este relevantă, de asemenea, participarea unor intelectuali de origină armeană în paginile presei muncitorești și socialiste din România. Apoi sînt făcute ample referiri la situația învățămîntului în limba armeană, la activitățile literare, între care și traduceri din literatura română. În această perioadă a existat o bogată activitate editorială în cadrul tipografiilor armenie, tot acum apărînd și primele ziare, reviste și anuare armeniești din România.

S. Kolandjian își continuă articolul, referindu-se la activitatea unor mari personalități ale culturii române care erau de origină armeană, cum ar fi cîntecul și scriitorul Garabet Ibrăileanu, matematicianul Ion Melik, profesorul de drept internațional Petre T. Mîsir, prof. dr. Cristea Buicliu, farmacistul Anton Altn, pictorii Theodor Astvadzatur-Biklian și Abgar Baltazar, actorul Iancu Petrescu, orientalistul Grigore M. Buicliu.

Nume ca cele ale lui Theodor Astvadzatur-Palasan și Vartan G. Mestugian au adus contribuții la istoria presei din România, primul lucrînd la „Curierul de Iași”, iar al doilea la „Universul” și la „Universul Literar”.

Autorul face ample referiri la preocupările legate de istoria și cultura poporului armean ale unor mari oameni de știință români. Locul de frunte este consacrat savantului academician Nicolae Iorga. Apoi se vorbește despre contribuția academicienilor Bogdan Petriceicu Hașdeu și Melchisedek Ștefănescu.

După primul război mondial, comunitatea armeană avea că cunoască o nouă dezvoltare, prin reîntoarcerea majorității celor care în 1916 se refugiaseră în Rusia și prin sosirea unor noi emigranți armeni din Turcia.

În articolul rezervat Bucovinei se arată că armenii locuiau acolo de mult, cele mai importante centre fiind Cernăuți, Suceava, Gura Humorului, Rădăuți, Vatra Dornei, Siret etc. Componența lor socială era foarte diversă — moșieri bogați, comercianți, arendași, funcționari de vază ai statului, clerici, precum și meseriași, funcționari mici și mijlocii, muncitori. Se arată că în comunitatea armeană din Bucovina funcționau școli, diferite asociații cu caracter cultural sau de binefacere. Apoi se arată contribuția armenilor din Bucovina la construirea sau păstrarea unor monumente arhitecturale, cum ar fi construirea bisericii din Cernăuți în 1875, restaurarea vechii mănăstiri de la Hagigadar, de lngă Suceava (construită în 1512). În 1904, familia Prunculian a construit la Suceava capela „Învierea”. S. Kolandjian scoate apoi în evidență activitatea de armenologi a unor oameni de știință români, cum ar fi Dimitrie Dan, Octavian Isopescu ș.a.

Referindu-se la Transilvania, Suren Kolandjian arată că la sfârșitul secolului al XIX-lea, trăiau aci 16—20.000 de armeni, concentrați în mare parte la Gherla, Cluj, Tirgu-Mureș, Gheorghieni, Dumbrăveni, Frumoasa, Turda, Brașov, precum și în alte orașe.

Centrul armenilor din Transilvania era Gherla (Armenopolis), unde aceștia jucau un mare rol în viața economică și socială. Dar Gherla era și un important centru cultural. În 1896, aici s-a construit noua clădire a gimnaziului. Existau un teatru de vară, un club, săli de festivități. La începutul secolului al XX-lea, aici a luat ființă un muzeu armenesc, care avea să constituie mai târziu nucleul actualului muzeu orășenesc de istorie. Tot la Gherla, între 1887—1907 a fost publicată revista de armenologie „Armenia” în limba maghiară, care avea să reunească în jurul ei circa 170 de colaboratori.

Astfel, cei care parcurg paginile volumului al VI-lea al *Istoriei poporului armean* au posibilitatea să se informeze pe larg asupra vieții comunităților armenesti din sud-estul Europei, comunități care, după cum se știe în bună măsură, și sperăm că a reieșit și din această prezentare succintă, au jucat un rol progresist în viața politică, economică, socială și, mai ales, culturală a popoarelor în mijlocul cărora au conviețuit și continuă și astăzi să conviețuiască în mod pașnic și constructiv.

Madeleine Karacașian

CRONICA

În ziua de 29 martie 1984, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” a avut loc susținerea tezei de doctorat *Problemele Transilvaniei în Parlamentul de la București 1910—1920*, elaborată de *Constantin Paraschiv*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I: „Situția românilor ardeleni — factor hotărâtor în reorientarea politicii externe a României (1910—1914)”; Cap. II: „Dezbaterea problemelor românilor ardeleni în parlamentul de la București în timpul neutralității României”; Cap. III: „Unitatea națională în dezbaterile parlamentare de la Iași (1916—1918)”; Cap. IV: „Problemele Transilvaniei în primul parlament al României întregite (1919—1920)”; Cap. V: „Recunoașterea cetățeniei românilor ardeleni trecuți în statul independent”. În afară de capitolele menționate lucrarea mai conține o „Introducere”, „Încheiere” și „Lista bibliografică”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președinte; dr. Dan Berindei — conducător științific; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, conf. univ. dr. Vasile Curticăpeanu, conf. univ. dr. Ioan Scurtu — membri.

Comisia de doctorat a hotărât, în unanimitate să acorde lui *Constantin Paraschiv* titlul științific de *doctor în istorie*.

War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence, edited by Ilie Ceaușescu, Boulder, 1983, 298 p. (East European Monographs CXXXV).

În 1978, Colegiul Brooklyn a inițiat un program internațional de cercetare axat pe tema „Război și societate” în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX, avînd drept obiectiv investigarea raporturilor dintre ansamblul structurilor societăților din zona menționată și fenomenul militar, în accepția cea mai largă a termenului, de la organizarea armatei la conflictul armat. În afara volumelor în cuprinsul cărora se tipăresc rapoartele și comunicările prezentate la colocviile organizate anual în cadrul amintitului program, s-a decis și tipărirea unei serii de volume consacrate studiului corelației social-militar în arii naționale.

Sarcina întocmirii volumului dedicat României, a fost încredințată generalului-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, ale cărui cercetări în domeniul istoriei militare s-au bucurat de elogioase aprecieri în cercurile de specialitate. Participant de la prima reuniune a programului „Război și societate în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX”, istoricul român a avut o contribuție decisivă la desfășurarea cu succes a acestui program, destinat să aducă în centrul de interes al istoriografiei internaționale un spațiu al continentului prea adesea neglijat în marile sinteze de istorie europeană și universală.

În calitate de responsabil al volumului, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu a elaborat o tematică, al cărui principal merit este de a fi integrat fenomenul militar în contextul general al istoriei poporului român și de a fi relevat astfel asocierea strînsă care a existat de-a lungul milenareii noastre istorii între structurile economice și social-politice românești, organizarea și luptele armatei române și obiectivele fundamentale ale efortului de conservare a statalității și realizării unității naționale.

Cel de al doilea element al titlului, *Drumul spre independență* este întregirea firească a celui dintîi: *Război, revoluție și societate în România*, în înțelesul că el pune în lumină finalitatea eforturilor desfășurate de români,

de la înaintașii lor geto-daci și pînă astăzi: statul independent. Evident că în diferitele faze ale istoriei naționale acest efort a îmbrăcat forme specifice, ca în desfășurarea mișcării de emancipare socială și națională, obiectivele vizînd așezarea societății românești pe alte temelii, mai înaintate și mai drepte, s-au corelat în diferite modalități cu cele tinzînd la realizarea statului național, dar ceea ce este esențial e că, pe deasupra acestei varietăți, au existat acele elemente constante, pe care de la N. Iorga încoace ne-au obișnuit a le numi „permanentele istoriei”.

Volumul reunește un număr de 18 studii, semnate de specialiști binecunoscuți ai problemelor tratate (general-colonel dr. Constantin Olteanu, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, acad. Ștefan Pascu, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, conf. univ. dr. Mircea Mușat, dr. Florin Constantiniu etc.), ceea ce conferă acestei culegeri o garanție de soliditate și obiectivitate științifică. La curent cu cele mai noi rezultate ale școlii istorice românești, autorii au oferit cititorilor — îndeosebi celor străini — o excelență prezentare a stadiului actual al investigației în domeniul istoriei militare a poporului român în special, al istoriei naționale în general.

După cuvîntul introductiv al unuia din inițiatorii programului, profesorul Béla Király de la Brooklyn College, urmează o adevărată „prefață” la problemele de bază ale volumului, prefață reprezentată de textul dens și alert al prof. univ. dr. Mihnea Gheorghiu, care fixează coordonatele de bază ale istoriei românești: autohtonă și continuitatea poporului român în spațiul carpatodanubiano-pontic. Prefața este continuată de cele 18 ample studii, care traversează întreg trecutul poporului nostru, volumul constituindu-se, de fapt, într-o densă sinteză de istorie militară și națională totdeodată.

Judicios concepute de coordonator, studiile abordează, în raport de epocă, complexa problematică a fenomenului istoric, cu toate implicațiile lui, analizează dialectic și stabilesc cu discernămint cauzele care au

făcut ca de fiecare dată, oricât de potrivnice i-au fost împrejurările, poporul român să iasă biruitor și liber din orice încercare. Sinteză de adincime, fiecare articol întregeste imaginea acestui drum spre independență, fixează aportul și rolul diferitelor forțe sociale sau politice, punând în lumină contribuția armatei și în genere, a frontului militar, în dobândirea și apărarea a ceea ce românii au considerat totdeauna bunul lor cel mai de preț: libertatea națională.

Cititorul va găsi în paginile volumului o analiză multilaterală a impactului factorilor externi care, în repetate rânduri, au exercitat o influență negativă asupra dezvoltării societății românești. Marile imperii și regate vecine, angajate într-o politică de expansiune, având drept obiect de dispută vatra poporului român, au încercat să-și impună stăpânirea asupra spațiului carpatodunărean, izbutind, în anumite perioade, să rășluiască părți ale teritoriului locuit de români. Oricât de puternice au fost aceste forțe, ele nu au putut stăvili înaintarea românilor pe drumul spre independență. Aceste pagini dau o nouă confirmare adevărului exprimat de tovarășul Nicolae Ceaușescu, care spunea: „Istoria, evenimentele ne învață că dominația străină, existența în vecinătatea țării noastre a unor imperii au întârziat într-o perioadă sau alta dezvoltarea economico-socială a poporului, formarea națiunii române, a statului național unitar. Aceste împrejurări vitrege nu au putut însă împiedica realizarea năzuințelor poporului român, bazate pe comunitatea originii de a înfringe orice greutăți și de a obține victoria prin formarea lor ca națiune liberă și independentă, prin realizarea statului național unitar, prin trecerea la făurirea societății socialiste”.

Confruntat încă de la originile sale îndepărtate cu politica de opresiune și expansiune a unor mari puteri (după cum se știe, chiar cea dintâi îndreptare a reflectorului istoriei asupra geto-dacilor stă în legătură cu îndrăznețea lor rezistență — spre deosebire de ceilalți traci, care au acceptat supunerea în fața mării expediții a lui Darius I îndreptată împotriva scitilor), poporul român și-a unit de fiecare dată forțele pentru a-și apăra libertatea și integritatea vetrei strămoșești. Forma caracteristică pe care a îmbrăcat-o rezistența înaintea opresorului a fost războiul întregului popor pentru apărarea patriei. Acest concept face obiectul unei pătrunzătoare analize în studiul generalului-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, care, după cum se știe, este și autorul celei mai temeinice monografii dedicate acestei probleme.

Războiul întregului popor înseamnă solidarizarea tuturor forțelor social-politice ale

societății românești pentru a salvagarda independența și integritatea teritoriului național. La amenințarea reprezentată de atacurile și invaziile străine, răspunsul românesc a fost unirea tuturor claselor și categoriilor sociale pentru a face față agresorului, care amenința existența structurilor statale ale poporului român.

Un alt concept utilizat în volum, care ni se pare vrednic de relevat este acela de „conflict asimetric”. Folosit în tipologia războaielor din epoca postbelică, acest concept este extrapolat și în celelalte perioade ale istoriei universale și naționale, subliniindu-se că disproporția de forțe dintre marile imperii și regate vecine cu românii și forțele de care ei au dispus pentru a se apăra, include un lung șir de conflicte din istoria poporului român în categoria conflictelor asimetriche. Succesul dobândit în aceste confruntări a fost întotdeauna de esență politică, în sensul că îndiferent de vicisitudinile campaniilor militare, de fiecare dată, românii au izbutit să asigure conservarea armăturii instituționale proprii care definește statul.

Volumul prezentat aici este ilustrativ pentru notabilul progres înregistrat de istoriografia românească și, îndeosebi de cea militară, din 1965 încoace. Deschisă celor mai noi direcții de investigații ale istoriografiei internaționale, școala românească de istorie militară interpretează fenomenul militar (structuri, conflicte etc.) într-o cuprinzătoare perspectivă de istorie a societății în care el se produce și căreia îi aparține. Acest demers fecund, în concordanță cu noile orientări ale cercetărilor de istorie militară, face posibil dialogul și confruntarea scrioasă și obiectivă a punctelor de vedere.

Apariția vine să reconfirme totodată hotărîrea, pasiunea și perseverența cu care generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu slujește știința istorică românească și, în egală măsură, dorința sa ca realizările acesteia și adevărul despre lupta și munca poporului român, de ieri și de azi, să fie nu numai cunoscute pe toate meridianele globului, dar și prezentate cu probitate și corectitudine. Din acest punct de vedere, volumul reprezintă și o replică, pe cât de argumentată pe atât de fermă, dată aceluia care încearcă să înfățișeze eronat și tendențios aspectele fundamentale ale trecutului nostru. Actualitatea politică a unui asemenea demers, conferă lucrării un spor incontestabil de valoare și interes.

Cuvîntul de încheiere al acestei culegeri de știință și conștiință românească, destinată cu precădere străinătății, este scris de prof. univ. Stephen Fischer-Galați, editorul colecției atât de apreciate „East-European Monographs”

Volumul coordonat de generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, rod al conlucrării istoricilor români și străini, călăuziți de respectul pentru adevărul istoric, reprezintă o contribuție de preț la cunoașterea și apropierea

popoarelor, fundament trainic al păcii și progresului. Și astfel, o carte care tratează pe larg fenomenul război devine un adevărat mesager de pace și colaborare.

Constantin Căzânișteanu

ION NECULCE, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Edit. Minerva, București, 1982, 934 p.

Editura Minerva a adăugat la atâtea alte publicații de valoare și ediția critică a Letopisețului Țării Moldovei a lui Ion Neculce.

Ediția lui Gabriel Ștrempel cuprinde un amplu studiu introductiv (p. 5—121), urmat de Notă asupra ediției (p. 121—154). Textul propriu-zis al cronicii și al variantelor, precedat de *O samă de cuvinte*, se găsește între p. 157—861. Un glosar (p. 863—881), un indice de persoane (p. 885—911) precum și unul de locuri (p. 913—930) încheie lucrarea.

Studiul introductiv începe cu bibliografia scrierilor despre Neculce, ce se ridică la mai mult de trei sute. Unele se datoresc unor mari personalități ale culturii noastre. Sint trecute astfel în revistă criticile și părerile predecesorilor.

Editorul își propune apoi să „creioneze”, de fapt adâncește cercetarea în ce privește destinul cronicarului și rostul operei sale, considerându-l pe Neculce ultimul mare cronicar. acesta trebuind să scrie „istoria celci mai întunecate epoci din viața Moldovei”.

Este tratată amplu problema ascendenței, în special din partea mamei, respectiv a bunicii sale, Alexandra Cantacuzino, cunoscută sub numele de Iordăchioaia. Desfășurarea existenței lui Neculce este analizată în cadrul situației politice și sociale a Moldovei.

Dacă cei mai mulți cercetători s-au aplecat asupra letopisețului, socotindu-l o operă literară, de data aceasta Gabriel Ștrempel considerându-l, pe drept cuvânt, un izvor narativ istoric, îl analizează din acest punct de vedere, subliniindu-i valoarea documentară.

Urmărind rînd pe rînd domniile descrise de Neculce pentru cei peste 80 de ani de istorie moldovenească (1661—1743) și comparându-le cu alte izvoare, editorul scoate în evidență meritele, dar uneori și confuziile sau naivitățile cronicarului. Totodată se detașează clar ideile politice și sociale ce călăuzesc cronică.

Sîntem dispuși să încadrăm tot la „naivități” (dacă nu cumva la ipocrizie) descrierea „tragediei” petrecute în casa lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, la numirea ca domn

al Moldovei (1709) a fiului acestuia Nicolae, eveniment socotit un adevărat blestem aducător de piere. Știm însă din relatările cronicii logofătului Radu Greceanu că Exaporitul viza tronul Țării Românești încă din 1703 și spera ca Brincoveanu, chemat atunci la Adrianopol prin manevrele sale, să fie înlocuit cu același Nicolae Mavrocordat.

Este remarcată de asemenea, arta cronicarului de a reda evenimentele în stilul reportajelor moderne, de a cultiva întâmplările de senzație, precum și umorul și ironia fină ce stăpinesc letopisețul.

În ce privește *O samă de cuvinte*, editorul arată că ele au fost culese de Neculce din izvoare mai vechi și din „auzitele” unor boieri bătrîni pentru completarea cronicelor anterioare. În general aceste legende au un simbre de adevăr. Vreo două, însă, sînt creațiile lui Neculce (Cea despre Dragoșvodă, și cea despre cetățile Chilia și Cetatea Albă și tătarii din Bugeac). În continuare editorul analizează legendă cu legendă. Descendența din „domnii cei vechi moldovenești” a lui Constantin Mavrocordat (legenda XXIII) o putea afla Neculce—adăugăm noi—și din „Genealogiile” închinat părintelui său, Nicolae Mavrocordat de către Constantin Văcărescu vel vistier și de către Nicolae Roset vel logofăt, una din ele existentă încă din 1725 (cf. Repertoriul manuscriselor de cronici privind istoria României, p. 185—187), cea a lui Văcărescu fiind integrată și în cronică lui Radu Popescu (*ibidem*, p. 165—171). Nicolae Mavrocordat putea să dovedească astfel legitimitatea numirii lui în scaun domnesc.

Cu prilejul analizării legendelor, Gabriel Ștrempel constată că în afară de ms. 253 cu autograful cronicarului — pe care era dispus să-l considere prima mare compilație de cronici moldovenești¹ există un predecesor și

¹ Ms. 253 cuprinde, în afară de cronică lui Neculce, *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin, *Letopisețul Moldovei de la zidăria lumii* al lui Nic. Costin, precum și *Letopisețul* lui Miron Costin.

anume ms. 1/1924 de la Biblioteca Universității din Cluj, copiat încă din 1724, manuscris ce duce istoria Moldovei de la începuturi până la 1661.

Trebuie însă să adăugăm că în afară de ms. clujan se mai păstrează o altă compilație (ms. 1298 de la Bibl. Academiei), copiată în jurul anilor 1730, poate chiar mai devreme, care a aparținut lui Vasile Buhăescu, cămărașul de izvoade. Această compilație de cronici duce istoria Moldovei până la începutul veacului al XVIII-lea, adică până la 1705. Și mai trebuie să adăugăm că același Vasile Buhăescu este și autorul Istoriei paralele a Țării Românești și a Moldovei până la 1733. Deci o compilație de cronici pentru ambele principate (tradusă și în grecește pentru Constantin Mavrocordat) exista la începutul deceniului al treilea al veacului al XVIII-lea. De asemenea noi socotim — și dovezi sînt destule — că mai ales Mavrocordații — atît Nicolae, cit și Constantin — au fost inițiatorii unor atari compilații de cronici și ai istoriilor paralele ale ambelor principate.

La întrebarea cînd și-a scris cronicarul opera, Gabriel Ștrempele arată că Neculce a alcătuit cel puțin două redacții ale letopisețului său. Pe cea dintîi a scris-o în mai multe reprize, începînd cu anii de pribegie și pînă aproape de anul 1730; cea de a doua, la care va adăuga și intervențiile sale autografe, a fost scrisă după anul 1733.

Legende (*O samă de cuvinte*) au fost redactate în vremea exilului și tot acolo prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, ca și aceea a lui Dimitrie Cantemir. Partea consacrată anilor 1661—1709 a fost scrisă după întoarcerea din exil și folosește ca „schelet” cronica „Racovițeană — Buhușescă”. Paginile din letopiseț care privesc pe învățatul voevod Dimitrie Cantemir au valoare de memorii, cronicarul devenind primul său sfetnic în sfatul domnesc, urmîndu-l și în pribegia acestuia în Rusia.

Informațiile de istorie universală, adică evenimentele de peste hotare se înmulțesc începînd mai ales cu ultima domnie a lui Mihai Racoviță, ele alternînd cu istoria Moldovei. Valoarea istorică a ultimelor capitole crește pe măsură ce ne apropiem de vremea în care Neculce și-a redactat cronică. Domniile lui Grigore II Ghica și Constantin Mavrocordat au fost alcătuite concomitent cu desfășurarea evenimentelor. Predoslovie a scris-o puțin înainte de stingerea lui din viață, iar editorul presupune că a existat și o redacție autonomă a ei.

Nota asupra ediției ne lămurește care au fost greutățile întîmpinate și criteriile urmate de Gabriel Ștrempele la întocmirea ei. Sînt descrise pe larg nouăsprezece manuscrise cunoscute astăzi (printre care și o traducere în limba rusă efectuată de arhimandritul putnean Vartolomei Măzăreanu) răspîndite

în diferite colecții: la Biblioteca Academiei, la Arhivele Statului din Iași și la Biblioteca Centrală Universitară Mihai Eminescu din același oraș, precum și un codice de la Biblioteca Națională din Paris.

Ca text de bază a fost ales ms. 253 (de la Biblioteca Academiei), cu adăugirile autografe ale cronicarului, completat pentru unele lipsuri cu manuscrisele 53 și 254, iar în aparatul critic au fost utilizate aproape toate manuscrisele copiate de Ioan Luca, nepotul de soră al cronicarului (adică șase manuscrise), cit și două manuscrise descinzînd din compilația alcătuită de Vartolomei Măzăreanu.

Textul cronicii și al aparatului critic au fost redat în transcriere interpretativă, iar glosarul și indicii de persoane și numiri geografice ajută pe cititor la înțelegerea letopisețului.

Socotim bine venită înregistrarea în aparatul critic pe lingă particularitățile grafice și a tuturor variantelor și completărilor existente în celelalte codice, variante și adăugiri atît de prețioase pentru orice domeniu de cercetare, fie pentru criticul literar, fie pentru istoric.

La bogata informație de care dispune editorul în amplul și temeinicul său studiu introductiv, mai adăugăm că de curînd a fost achiziționat și este expus la muzeul organizat în „Casa Dosoftei”, la Iași, un manuscris conținînd letopisețul lui Neculce, copiat de Alex. Beldiman, pare-se la începutul secolului al XIX-lea.

De asemenea li mai semnalăm apariția în același an cu ediția de față, a lucrării cercetătorilor germani Karlinger Felix und Emmanuel Turczynski cu titlul: *Rumänische Sagen und Sagen aus Rumänien*, Berlin, 1982, 206 p., în care autorii includ și șase legende din cronică lui Neculce și anume: *Legenda despre Dumbrava Roșie*, clădirea mănăstirii Putna, Ștefan cel Mare și omul care ara duminica, Visul lui Petru Rareș, Petru Rareș în cetatea Ciceiu și Vasile Lupu și joimirii jăcași.

După aproape 140 de ani de la publicarea pentru prima dată de către Mihail Kogălniceanu a operei neculcene în volumul al II-lea al *Letopisețelor* (1845), o ediție critică se lăsa așteptată, deși de-a lungul timpului s-au succedat numeroase reeditări, iar în epoca noastră existau destui specialiști care să aprecieze critica textelor. Gabriel Ștrempele și-a luat răspunderea și curajul înfăptuirii acestei munci istovitoare, ce este și va fi prețuită la adevărată ei valoare, mai ales de către cei care au tradus și vor traduce pe tărîmul criticii textuale. El a îndeplinit-o cu răbdare și pasiune, iar rezultatul a fost încununat de succes, de aceea nu putem încheia decît feliicitîndu-l.

- * * * *Documente turcești privind istoria României*, vol. II (1774—1791). Întocmit de Mustafa A. Mehmet, Edit. Academiei R. S. România, București, 1983, XVIII + 339 p + XII facsimile („Izvoare orientale privind istoria României”, V)

Noul volum de documente turcești datorat lui Mustafa A. Mehmet, limitat cronologic de două evenimente cu semnificație în istoria țărilor române, oferă cercetătorilor¹ acestei perioade o masivă informație inedită sau parțial cunoscută, întregind prin rectificări și precizări de date și conținut o parte din documentele rezumate de Mihail Guboglu, în cele două volume, atât de utile, de *Cataloge de documente turcești* (București, 1960, 1965).

Numai prin editarea unor asemenea surse documentare vor putea fi clarificate unele aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor speciale, dar deosebit de complexe, dintre țările române și Imperiul otoman, în perioada de amurg a epocii fanariote. Acest necesar instrument de investigație istorică cuprinde în structura sa o *Introducere* (p. V—XVI) scurtă și limpede în care M.A. Mustafa dă o idee clară a spațiului limitat subliniază concis și în esență tezaurul informațional oferit de izvoare, urmând apoi cele 281 de *Documente turcești* (p. 1—324), prezentate numai în traducerea românească. Volumul se încheie printr-un util *Glosar* (p. 325—333), un *Indice* (p. 334—339) ce facilitează consultarea volumului și 12 facsimile lizibile.

Cercetate prin prismă paleografică și diplomatică otomană constatăm prezența în volum a unor diverse acte, emise de diferite autorități ca: firmane, porunci, scrisori, arzuri, teșcherele, extrase din deftere, iarlcuri tătarești, telhisuri, etc., mai mult de 2/3 fiind firmanc sultanale păstrate în copie (*suret*). Sub raport cronologic, documentele acoperă o perioadă scurtă, marea lor majoritate (de la doc. 65 pînă la doc. 270 inclusiv) referindu-se numai la doi ani consecutivi 1787 și 1788, pentru anul 1789 nu este cîdit nici un document iar pentru 1775, 1777 și 1780 doar cite unul singur. Am menționat acest lucru, datorat desigur existenței unui fond arhivistic otoman mai bogat pentru anumiți ani, pentru a nu se trage concluzia imediată, poate pripită, pe deoparte că în anii 1787

și 1788 regimul dominației otomane a fost mai copleșitor, cum pare să rezulte în urma lecturării volumului, iar pe altă parte că publicarea documentelor turcești prin sistemul tot mai negativ acest regim.

Marea majoritate a documentelor cuprind informații referitoare la obligațiile economice ale țărilor române față de Poartă, care rezervasă și se străduia să păstreze pentru acestea rolul de „chiler”. Multe firmane conțin formula devenită stereotipă „raialele și sârmanii...să fie ocrotiți și protejați de tiranii și de opresiuni de orice fel”, ce nu avea însă acoperirea practică deoarece autoritățile imperiale deși știau și afirmau că „întreținerea zilnică a locuitorilor de la Poartă...depinde de cele ce sosesc din Țara Românească și Moldova”, au blocat decisiv, prin sistemul spoliator impus evoluția normală a economicilor. Interesele economice ale Imperiului au determinat emiterea unor documente, inserate în volum, ce urmăreau interzicerea unor abuzuri și imixțiuni (doc. 2, 3, 20, 110); oprirea bejeniei „raialelor” (doc. 1—4, 86), prohibirea folosirii holcerii (doc. 21, 40) etc.

Aceste paliative trebuiau să concure la buna aprovizionare a Capitalei. Piața stambuliotă beneficia de mari cantități de produse alimentare românești ca: oi, seu, grâu, făină, mei, miere (doc. 4, 26, 33, 42, 43, 65, 88, 96, 132, etc.); chereștea de diferite esențe și dimensiuni bine precizate (doc. 128, 168, 169, 173 etc.); nave de diverse tipuri: fregate, șalupe, tonbazuri, galioane (doc. 43, 77, 136, 140, 150 etc.). Autoritățile din Istanbul căutau să împiedice dereglarea activităților negustorești și meșteșugărești de aici interzicînd activitatea unor cherhanale de tutun în țările române ce provocau scăderea prețurilor și ruina breslelor din capitală (doc. 99, 111). De remarcat că alături de tutun, cumpărarea masivă de făină și seu din zona Dunării provoca variații ale prețurilor la Istanbul, iar uneori negustorii sau asociații lor cumpărau masiv produse în părțile Brăilei, Nicopolei, Silistrei, Moldovei și Țării Românești pentru a le revinde la prețuri mai ridicate (doc. 178).

Uneori comenzile Istanbulului nu puteau fi onorate din cauza lipsei mărfurilor respective și cantităților mari cerute ce duceau — așa cum reiese din rapoartele capuchehaialelor — la „asuprirea raialei”.

Tot spre Istanbul se orientau și sume imense de bani datorate de țările române în contul haraciului (doc. 33, 43, 49, 50), pentru reînnoirea domniei la 3 ani (doc. 48) sau dărit

¹ Ultimele studii asupra perioadei sînt publicate de Nichita Adăniloaic, *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă — la 1775 și 1812 — a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, în „Revista de istorie”, 8, 1982, p. 950—955 și Gabriel Bădărău, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802* (I), în „Anuarul I.I.A. „A.D. Xenopol”, XX, 1983, p. 135—151.

specifice (doc. 33), ce de obicei erau însoțite de daruri în piei de samur și de ris (doc. 123). Uneori aceste sume nu ajungeau în capitală, în contul tributului fiind plătite veniturile unor dregători locali din preajma țărilor române (doc. 152, 153), soldele oștenilor din cetățile turcești din nordul Dunării (doc. 129, 172), cheltuielile pentru întreținerea salahoriilor și meșterilor (timplari, fierari, podari, etc.) trimiși de domnitorii fanarioți pentru repararea cetăților turcești (doc. 73, 80, 113, 204), costul unor zaharele (97, 108, 101, 107, 117, 228), tăierea, transportul și uneori navlul aferent pentru chereștea și alte materiale de construcții (doc. 85, 87, 128, 168, 169, 173, 227). Numai în condiții excepționale sultanul plătea domnitorilor sume de bani.

Scurgerea de monedă spre malurile Bosforului era parțial acoperită de politica domnitorilor de atragere a negustorilor de mărfuri alimentare, venind totodată în întâmpinarea autorităților centrale din Imperiu interesate în buna aprovizionare a capitalei. Pentru asigurarea traficului normal de produse spre Istanbul, se acordau firmane pentru reglementarea circulației ciobanilor români și a gelepiilor pentru a nu fi supărați cu taxe și dări (doc. 14, 15, 22, 120), a saigiilor trimiși să achiziționeze oi la nordul fluviului (doc. 142) și stabileau chiar statutul păstorilor ardeleni ce veneau în Țara Românească (doc. 60). Activitatea negustorilor ce veneau din Imperiul otoman, de la Capanul Porții și al Galatei, era deseori reglementată prin firmane ce stabileau numărul acestora, durata staționării, locurile de activitate, regimul negustorilor permițându-se în principate numai activitatea negustorilor firmanlii și defterlii (doc. 10, 36, 37, 39, 46, 96 etc.). Firmane speciale aduse la cunoștința domnitorilor reglementau regimul negustorilor austrieci (doc. 24, 30) sau ruși (doc. 91, 134, 146). Istanbulul accepta numai activitatea negustorilor din state occidentale „în stare de pace și prieteuie” (doc. 6) ca Austria, Franța, Țările de Jos, permițându-le achiziționarea, cu moneda lor, a bumbacului și a firelor de bumbac, saftian, ceară, piei etc. Pentru negustorii străini era stabilită o singură taxă vamală de 3% plătită la intentendul vămii din capitală (doc. 6, 82).

Mult mai numeroase — peste 60 — sînt documentele ce atestă furnizarea de oi, făină, orz, grâu, bulgur (grâu decorticat), seu, miere și chiar cafea și orez (doc. 179, 180) către cetățile și hambarele din Brăila, Ismail, Isaccoa, Hotin, Bender și Oceaov. Tot în aceste părți erau îndreptate cantități mari de chereștea (doc. 85, 87, 92, 93, 158, 161, etc.), materiale de construcții: var, fier, cuie (doc. 87, 92, 93, etc.), mijloace de transport (87, 92). De asemenea țărilor române trebuiau să asigure salahori și meșteri (fierari, vîrari

zidari, timplari, hamancı, suiulgi) pentru repararea hambarelor și cetăților amintite (doc. 73, 80, 87, 92, 93, 113, etc.), uneori contribuind chiar cu bani (doc. 103, 171) ce nu se scădeau din tribut. Complicarea situației internaționale și interesul manifest nu numai al Țării asupra poziției strategice a țărilor române și a zonei din vecinătatea răsăriteană Moldovei, a impus suveranilor otomani, începînd cu primăvara anului 1788, adoptarea unei politici economice mai suple, ce încerca să mențină „devotamentul” principatelor prin promisiuni de ușurare a sarcinilor (doc. 246, 247), acordarea de bani pentru cumpărarea zaharelei (doc. 248, 250, 252, 257, 259) și plățirea soldelor oștenilor turci din cetăți (doc. 215, 229), anularea unor firmane anterioare și reducerea cantităților (doc. 108, 114, 118, 121, 248, 262), ușurarea cheltuielilor de transport pe uscat prin transportarea zaharalei numai pînă la porturile dunărene (doc. 81, 97, 100, 101, 117), permiterea cumpărării furniturilor la prețul *curent*, mai ridicat decît prețul *mirie*, ultimul fiind prețul obișnuit în condiții normale.

Din acest motiv otomanii preferau cumpărarea la prețul *mirie* prin scăderea sumei totale din *giaizea* (doc. 132, 133, 137, 138) și *gizie* (tribut), cum se întimpla în majoritatea cazurilor. Dificultăți de natură economică impuneau uneori plasarea cheltuielilor la „contribuții de război” (*seferiyye akçesi*) (doc. 165, 240), cerîndu-se trimiterea integrală a *giaizalei* la visteria împărătească interioară (doc. 164). Alteori pentru unele materiale al căror preț era încaadrat la „contribuții de război” (doc. 197) se revenea prin firmane ulterioare pentru achiziționarea lor, parțial, la preț de *mirie* (doc. 198). Informațiile oferite de documentele turcești permit stabilirea prețului — în general de *mirie* — la chila de grâu, făină, seu, navlul de corabie și la cheltuielile ocazionale de transport — pe uscat și apă — zaharelei spre Istanbul sau cetățile turcești.

Am stăruit mai mult în prezentarea documentelor de natură economică ce constituie substanța volumului din două motive. În primul rînd deoarece încă nu cunoaștem cu precizie cît de fisurat era „monopolul” comercial otoman, documentele de față necuprînzînd interdicții referitoare la negoțul țărilor române cu alte țări, situație datorată probabil emiterii firmanelor comerciale aproape numai la cererea expresă a domnitorilor fanarioți, interesați și ei ca și Istanbulul în prezența negustorilor în aceste părți. Întocmirea de studii bazate numai pe cererile otomanilor, fără cunoașterea exactă a îndeplinirii acestora nu va constitui un pas înainte în cercetarea acestei probleme. O imagine întregitoare și amănunțită a sarcinilor țărilor ro-

mâne față de Poartă și implicit a consecințelor acestora asupra evoluțiilor economico-sociale la nordul Dunării va fi dificilă de realizat în condițiile în care documentele vorbesc de anularea sau reducerea unor comenzi, lipsind în prezent, dovezile (*temessük*) certificate — primite de domnitori de la diferite instituții centrale de contabilitate (*Başmuhasebe*), visteria împărătească interioară (*Enderan-i Hazine-i Hümayun*) sau de la negustori, gelepi, dregători otomani, ocazionali sau permanenți, din preajma principatelor, etc., — a îndeplinirii comenzilor.

În al doilea rând pentru a atrage atenția asupra unui aparent paradox declanșat de intrarea Austriei în războiul ruso-otoman. În contextul funcționării principiului „*Sülüs ve sülüsün*” (adică „o treime și două treimi”) sarcinile materiale impuse, Țării Românești erau mai mari decât ale Moldovei, iar deschiderea conflictului militar otomano-austriac pare a fi presat economic și militar și asupra Valahiei aflată acum în preajma imediată a unui inamic al Porții. Cu toate acestea documentele emise de cancelaria otomană, fiind în marea lor majoritate adresate domnitorilor moldoveni, ar putea lăsa impresia că obligațiile acestora erau mai consistente decât ale vecinilor de dincolo de Milcov. Un studiu comparativ ar fi necesar și probabil, pentru anumite perioade, va oferi concluzii noi. Necesitatea fundamentării științifice a unor asemenea direcții de cercetare, sperăm să constituie un nou imbold pentru turcologul M.A. Mustafa spre a oferi istoriografiei noastre, prin volume întregitoare, documentele așteptate. Conflictelc militare ale imperiului otoman, în această perioadă cu Rusia și Austria, au determinat emiterea de firmane ce impuneau participarea unor efective militare românești împotriva adversarilor Porții (doc. 29, 145, 166, 204, 218, 223). Domnitorii din Principate erau invitați deseori să ofere Istanbulului informații asupra adversarilor ei în ceea ce privește efectivele și zonele de concentrare, starea drumurilor și podurilor, despre trecători și cetăți, etc., (doc. 23, 29, 143, 146, 193, 258, 264). Tot prin intermediul lor se obțineau date despre evenimentele politice și sociale din Rusia, Crimeea, Austria, Transilvania (doc. 25, 31, 34). La rândul ei Poarta încercând să păstreze alinierea țărilor române la politica sa internațională trimitea spre cele două capitale românești firmane ce căutau să lămuirească anumite hotărâri, politice și militare, majore vizavi de Rusia și Austria (doc. 131, 220, 221, 223).

Constatăm interesul Istanbulului în realitățile sociale ale Transilvaniei (doc. 34, referitor la răscoala lui Horea) și aprecierea justă făcută de sultan într-un firman din martie

1788 (doc. 246) că „toată lumea știe cum anume a fost persecutată până acum de neamul austriac raialele din Transilvania”.

Documentele publicate relevă de asemenea procesul de modernizare, în direcția occidentalizării tradiționalei diplomații otomane, prin acceptarea graduată a ideii bilateralității actelor diplomatice internaționale și a implicațiilor derivate din respectarea dreptului națiunilor. Emisarii domnești, fiii capucheahăilor și ai domnului în deplasarea prin imperiul otoman, beneficiau de scutiri de dări și taxe acordate prin berat (doc. 32), avind imunitatea (*muafiyet*) (doc. 27) de care se bucurau străinii (doc. 32). Numeroase documente cuprind știri asupra instituției domniei, mazililor și a soartei domnitorilor maziliți (doc. 9, 19, 31, 89, 90, 94), despre unele instituții turcești implantate în teritoriul principatelor ca serdarlicul de Galați (doc. 53—59, 67) și chiar despre aparatul birocratic otoman (doc. 207). O lungă corespondență s-a purtat în cursul anilor 1787 și 1788 între Istanbul și capitala Moldovei în legătură cu familiile domnitorului și ale citorva mari boieri ce trebuiau a fi trimise în capitala imperiului drept ostateci în urma declanșării războiului cu Rusia (doc. 139, 146, 162, 175, 178, 194, 209), indicându-ne un alt semn al neîncrederii otomanilor în acești domni fanarioți.

În privința statutului juridic se poate constata că Istanbulul în lupta pentru menținerea supremației la nordul Dunării de Jos — ceea ce implica un interes mai accentuat pentru păstrarea „nizamului” (ordinii) în țările române (doc. 39, 61, 68, 79, etc.), recunoscînd că „Moldova se afla încă din trecut încoace în slobozenie (*istiklaliyet*) în toate privințele, prin separare la Cancelarie (*Mefruz el-Kalem*) și prin oprirea călcării ei cu piciorul” (*Maktu el-Kadem*) (doc. 35), turcii neavînd dreptul să posede proprietăți (*temellük*), menzili, locuințe (*mesken*), arături și semănături, — era confruntat cu încercări de disfuncționalizare a acestor „drepturi”; numeroase documente atestă diferite forme de abuzuri, ale dregătorilor civili sau militari de la serhaturi și ale emisarilor, mărunți sau importanți, trimiși de Poartă, ceea ce reflectă pe de o parte un aspect al dezintegrării autorității centrale iar pe de altă parte incapacitatea devenită cronică a imperiului de a face față ofensivel rusești și austriece cît și încercărilor românilor de a ieși din sfera de dominație otomană. Evoluția statutului juridic al țărilor române poate fi urmărită prin tratatele și convențiile încheiate în acest interval ce sînt incluse în volum (doc. 13, 275, 279, 280).

Valoarea reală și integrală a documentelor editate de M.A. Mustafa nu a putut fi apre-

ciată suficient în rîndurile de față, convinși fiind că înțelegerea și (re)interpretarea relațiilor româno-turcești pot fi realizate numai prin introducerea în circuitul științific a unor asemenea izvoare orientale de primă mînă.

Utilizarea documentelor este facilitată prin rezumate sintetice, note necesare înțelgerii cuprinsului, dîndu-se unele indicații privind locul de depozit, edițiile anterioare, și tipul de scriere utilizat. Observăm că aceste ultime precizări lipsesc cu totul în cazul doc. 83, la numeroase documente nefiind specificat stilul de scriere. De asemenea credem că o descriere diplomatică mai amplă ar fi interesat pe specialiștii din domeniul științelor auxiliare. Datarea documentului 96 trebuie să fie 10—18 aprilie 1787. Dispune-

rea unei liste cu rezumate, inclusiv într-o limbă de circulație, după modelul D.R.H.-ului, ar fi permis o consultare mai rapidă și accesul unui cerc mai larg de specialiști în turcologie. Cei nespecialiști în acest domeniu, dar care lucrează cu asemenea documente orientale ar fi dorit un glosar și mai substanțial.

În încheiere, subliniem modalitatea în care M.A. Mustafa a trecut peste obstacole — bînuite doar de orientaliști — impuse de dificultățile limbajului diplomatiei otomane, realizînd o traducere cursivă și foarte apropiată de elegantul stil oriental.

Apariția acestui volum este în fapt o invitație spre adîncirea cunoașterii relațiilor româno-turcești.

Nagy Pienaru

ALBERT SOBOUL, *Comprendre la révolution. Problèmes politiques de la Révolution Française*, François Maspero, Paris, 1982, 384 p.

Elev al lui Georges Lefebvre, reprezentant de seamă al istoriografiei franceze contemporane. Albert Soboul este fondator de școală în cercetarea istoriei sociale, economice și politice a Franței Vechiului Regim și a Revoluției burgheze. Istoricul francez a propus interpretări noi și originale, a celor mai controversate procese și fenomene revoluționare. Sub motto-ul incitant: „Nu este suficient să studiezi Revoluția. Trebuie să o înțelegi”, recenta apariție editorială a editurii François Maspero reunește 17 studii ale autorului, publicate în timp de 30 de ani. Ele vizează, cu precădere, aspecte ale istoriei politice și economice a Franței de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Prin studiul intitulat, *Réforme ou Révolution? Sur la fonction historique de l'absolutisme éclairé* (p. 9—23), Soboul încearcă să repună în discuție problema despotismului luminat. Desemnînd ascendentul filosofiei asupra puterii politice, acest tip de guvernare a fost produsul politicii monarhilor ca indivizi concreți. În același timp, „ideologia despotismului luminat nu s-a putut dezvolta decît în cîmpul ideologic general, prin raportarea la structurile sociale, care au susținut-o și reflectat-o” (p. 10). În conformitate cu principiile gîndirii Epocii Luminilor, monarhul a fost „subordonat criticii publice și nu mai era proprietarul regatului său, ci primul slujbaş al comunității naturale” (p. 12). Analizînd, politica despoților luminați, autorul o caracterizează drept „o raționalizare a Statului, care le întărește puterea, limitată teoretic... prin privilegiul aristocrației, autonomiile municipale și provinciale, imperfecțiunea unei centralizări neputincioase să ordoneze com-

plexitatea unei administrații create fără un plan de ansamblu” (p. 12). Soboul identifică în monarhia absolută de tip clasic a lui Ludovic al XIV-lea, modelul ideal de guvernare politică din Europa Secolului Luminilor, adaptat noilor condiții de dezvoltare social-economică. Prin reformele despoților luminați, burghezia a fost ocrotită, dar și frînată în mod indirect, prin menținerea structurilor sociale tradiționale și a controlului statal strict asupra evoluției economice. Problema țărănească a implicat diverse orientări politice. „Monarhiile Europei centrale și orientale au abandonat țărănimea... reacției sociale a aristocrației...” (p. 16). Clasa dominantă s-a menținut într-o stare de superioritate juridică, nu doar față de țărănime ci și de burghezie. În spiritul acestor observații, Soboul cercetează cazurile particulare ale Rusiei, Prusiei, Austriei și Spaniei. El remarcă necesitatea elaborării unei tipologii a reformelor și stilurilor de guvernare, care să țină seama de toate trăsăturile structurii sociale și de reacția, uneori violentă, a feudalității. Astfel, autorul alcătuiește o schemă tipologică a despotismului luminat: cel al marilor puteri (Prusia, Rusia, Austria) și cel al statelor de o importanță redusă, cu două variante — guvernare de tip regal (Spania) și cea a primului ministru (Danemarca și Portugalia) (p. 20). Eșecul reformelor este subliniat de Soboul într-o explicație concisă. „... Legați prea strîns de clerul lor, nobilimea lor, acești monarhi, așa-zis luminați, au aparținut și unii și alții Vechiului Regim, prea vechi edificiu pentru a fi distrus...” (p. 23).

Un excelent studiu de istorie a dinamicii sociale izbuteste autorul în *Classes et luttes*

de classes sous la Révolution (p. 24—54). Soboul critică orientarea ideologiei burgheziei în formare, care nu a sesizat cauza esențială a Revoluției burgheze — „contradicția dintre relațiile de producție și caracterul forțelor de producție...” (p. 26). Demonstrând un caracter social extrem de complex, revoluția nu a fost strict opera burgheziei, ci a unei grupări de forțe. Obiectivele fundamentale ale luptei maselor populare țărănești au coincis cu scopul revoluției: distrugerea raporturilor feudale de producție. Rolul maselor din diferite regiuni, particularitățile luptei lor, cercetate pe bază de documente ale epocii, scot la iveală o structură socială ierarhizată la maximum. Nici chiar burghezia, forța revoluționară conducătoare nu a fost o clasă omogenă.” Diverse, din fracțiunile ei se aflau integrate în structurile economice și sociale ale Vechiului Regim...” (p. 29). Atacul început de burghezie la adresa feudalității, a fost ridicat pe o treaptă superioară și desăvârșită de masele țărănești, căci „...Marea Frică a distrus preponderența aristocrației funciare” (p. 35). Dar solicitarea alianței maselor de către burghezie a fost determinată doar de rezistența înverșunată a aristocrației și de contrarevoluția externă. Soboul încearcă să explice imposibilitatea realizării unui compromis de tipul celui englez din 1688 între burghezia și nobilimea franceză, deși La Fayette și adepții săi au desfășurat o activitate susținută. De asemenea, autorul insistă asupra semnificației crizei mijloacelor de existență și rolul său în activizarea maselor. Studiul intitulat, *Aspects politiques de la démocratie populaire de l'an II* (p. 55—69), oferă ocazia autorului de a întreprinde o investigație a evoluției politice a dictaturii iacobine, pe baza unor izvoare documentare, parte inedite. Prin fondul de idei afirmate, sanchiloții au reprezentat „partidul cel mai avansat al Revoluției” (p. 55). Ei au intruchipat trăsăturile mișcării populare revoluționare din secolul următor. Idealul suveranității populare, dreptul de sancțiune a legilor, controlul și revocarea celor aleși în funcții de conducere, votul deschis și prin aclamație au exprimat orientarea ideologiei lor progresiste. „Sanchilotul credea că patriotul nu are nimic de ascuns, nici opinii, nici acte. Viața politică se desfășoară deschis sub ochii poporului; corpurile administrative și adunările secțiunilor deliberau în ședințe publice, electorii votând cu voce tare sub privirile tribunelor... Publicitatea era salvarea poporului” (p. 63).

Soboul se implică în controversa teoretică privind trecerea de la feudalism la capitalism și se raportează critic la tezele lui Lefebvre și Takahashi (*Du féodalisme au capitalisme. Contribution*) (p. 71—79). Rolul decisiv în revoluție, în distrugerea vechilor raporturi sociale și de producție l-au avut masele popu-

lare. Prin lupta lor violentă contra capitalului comercial, legat organic de marea burghezie, sanchiloții au demascat erijarea treptată a marii burghezii comerciale și financiare într-o forță fățiș contrarevoluționară. Astfel, acele clase și pățuri sociale care nu s-au adaptat conjuncturii și orientării economice generale, au fost înlăturate de pe scena istoriei, jucând un rol secundar.

Rolul mecanismului politic și în special, a statului în revoluție este pus în evidență în *Problèmes de l'État révolutionnaire* (p. 81—107). În miezul luptelor revoluționare, de la Marat la Babeuf, gândirea politică a evoluat și s-a clarificat. După părerea autorului, acțiunea politică determinind și precedind justificarea teoretică, teoria despre stat s-a deplasat, „de la dictatura unui om la cea a unui partid revoluționar, de la cea a unui tribun al poporului la cea... a plebeilor și săracilor” (p. 82). Necesitatea concentrării puterilor în stat într-o dictatură a unei colectivități a dat de gândit teoreticienilor revoluționari (Sleyes, Marat, Danton, Robespierre). Inspirindu-se din principiul suveranității poporului, masele s-au pronunțat pentru practica guvernării directe. De aceea „o unitate de păreri...fondată pe o unanimitate de sentimente și convingeri” a permis realizarea unui concert de acțiune (p. 96). Iacobinismul s-a orientat, în mod vizibil către o dictatură excesiv centralizată, care, însă a eliminat instrumentele dictaturii populare — societățile din secțiuni. Totodată, o dominație excesiv de autoritară a eșuat în „a integra cu forța în cadrele iacobiene mișcarea populară, pină atunci autonomă, care avea aspirațiile, organizațiile și practica sa proprie” (p. 99). Prin aceasta, dictatura iacobină s-a aflat izolată și lipsită de sprijinul maselor. Lansind alternativa — dictatură populară sau concentrarea puterii în mina unui grup de avangardă, Revoluția franceză a marcat profund evoluția gândirii politice din secolul al XIX-lea. O mai veche preocupare a autorului — problema muncii, se regăsește în studiile intitulate, *Problèmes du travail en l'an II* (p. 109—126) și respectiv, *Le maximum des salaires parisiens et le 9 thermidor* (p. 127—145). Problema muncii a fost tratată de marea burghezie, în funcție de propriile sale interese de clasă. Legislația epocii a dat la iveală statutul lucrătorilor salariați, prinși între economia de tip meșteșugăresc dominantă și marea industrie, aflată la începuturile sale. Sanchiloții au conceput problema muncii prin raportarea sa la proprietate. Mentalitatea lucrătorilor salariați a purtat amprenta intereselor lor de consumatori, fiind antrenați în mișcarea revoluționară de foamete și criza alimentelor de primă necesitate. Ideologia populară a solicitat insistent dreptul la muncă liberă, independentă și la

hrană. Incoerența programului revendicativ a făcut însă ca sanchiloții să nu-și poată defini corect condiția de lucrători salariați. Producători pentru nevoile imediate, ei au văzut în munca liberă, o legitimare a proprietății. Cercetind curba de evoluție a salariilor lucrătorilor salariați parizieni, Soboul pune în discuția specialiștilor decretul de la 5 thermidor anul II, care a stabilit nivelul maxim al salariilor. Impactul negativ al actului legislativ asupra lucrătorilor, explică parțial conform părerii autorului, atitudinea secționilor Parisului față de 9 thermidor. El a fost expresia politicii economice a burgheziei aflată la putere, care a defavorizat salariul în raport cu prețurile produselor de subzistență. Mai mult, justificând decretul, prin necesitățile monetare și ale apărării naționale, iacobinii au reprimat singeros orice doleanță de mărire a salariilor.

O privire de ansamblu asupra structurii socio-profesionale a mișcării babouviste schițează autorul în *Personnel sectionnaire et personnel babouviste* (p. 147—167). Folosind arhivele din Vendome, Soboul vizează nu atât grupul conducător, cît baza de masă. Lista abonaților ziarului „Tribun du peuple” cuprinde liber profesioniști, cadre militare și intelectuali. A lipsit însă „elementul proletar propriu-zis” (p. 155). Propunând abonarea ca un mijloc de exprimare a nemulțumirilor, autorul întreprinde o analiză politică detaliată pe baza statisticilor din diferite zone geografice. O mulțime de documente amintesc de ceremonii religioase, cu un caracter particular în perioada Revoluției. Lor le sint închinată studiile *Sentiment religieux et cultes populaires: saintes patriotes et martyrs de la liberté* (p. 169—185) și *Sur les curés rouges dans la Révolution française* (p. 187—201). Deși, pentru o lungă perioadă de timp, cultele religioase revoluționare au fost considerate „tentative politice de circumstanță” (p. 169), ele au marcat depășirea religiei catolice și aparțin unor noi forme de adulație, în care totuși, cultul tradițional s-a menținut. Cultul Martirilor Libertății (Marat, Chaliot), al Rațiunii, al Ființei Supreme au introdus teme și simboluri noi în practica religioasă sub influența mișcării de decreștinizare. Soboul remarcă și rolul preoților ce au îmbrățișat cauza revoluționară. El declară însă, că termenul de „preot roșu” este eronat, deoarece roșul nu a fost culoarea revoluției franceze. Pînă și celebra bonetă roșie, purtată de revoluționari, nu s-a bucurat de un respect unanim. Provenit din rîndul preoților de țară, „martor al mizeriei populare, plin de caritate, pătruns de învățăturile Evangheliilor, el (preotul roșu — M.M.) și-a păstrat vechile prejudecăți religioase...” (p. 192).

Preoții constituționali, implicați în

concret-revoluționară, au apelat la ideile democrației directe, fiind în acord cu cerințele maselor. Poziția socială și politică a femeii în revoluție este înfățișată în articolul *Femmes militantes des sections parisiennes (an II)* (p. 203—214). Soboul arată că mișcarea doctrinară, care a revendicat egalitatea socială și politică a femeii în raport cu bărbatul, a fost minoritară în revoluție, deși lupta a justificat aceasta. Mamă și membră a familiei, femeia s-a integrat ca o forță activă în lupta pentru asigurarea mijloacelor de subzistență. Sanchiloții s-au opus însă acordării de drepturi de orice natură femeii și prezenței sale în conducerea organizațiilor politice.

Studiile intitulate *De l'Ancien Régime à la Révolution. Problème régional et réalités sociales* (p. 215—245) și respectiv, *De l'Ancien Régime à l'Empire. Problème national et réalités sociales* (p. 247—283) reflectă raportul național — local vis-à-vis de realitățile sociale din Franța Revoluției și Imperiului. Provinciile franceze au fost martorele unor vaste conflicte sociale și politice, cu trăsături distincte. În Roussillon, Gascogne, Provence, Franche-Comté s-a dezvoltat o mișcare de apărare a libertăților și tradițiilor social-politice locale, facilitată de o eterogenitate instituțională și geografică. „Revoluția nu a putut șterge trecutul istoric, particularitățile locale sau regionale. Realitatea lor s-a menținut în noua împărțire administrativă a Franței” (p. 227). 1789 a îmbogățit și consolidat sensul și conținutul termenilor de *Patrie* și *Națiune*. Națiunea franceză de tip burghez, deși creată pe baze censitare s-a regăsit în sărbătoarea Federațiilor și în lupta contra Europei monarho-feudale. Volumul cuprinde și un capitol de istoriografie — *Jaurès, Mathiez et l'histoire de la Révolution française* (p. 287—298); *Georges Lefebvre (1874—1959) — historien de la Révolution française* (p. 299—322); *Historiographie révolutionnaire classique et tentatives révisionnistes* (p. 323—345). El se constituie ca un modest omagiu al lui Soboul adus unor iluștri înaintași. Totodată autorul se raportează la ideile și tezele expuse în lucrări de referință într-o lungă perioadă de timp. Ultimul studiu, *La Révolution française dans l'histoire du monde contemporain* (p. 349—380) încearcă să determine locul și rolul Revoluției franceze în istoria universală.

Colecția „Textes à l'appuis” se îmbogățește cu o lucrare de excepție. Cuprinzînd studii reprezentative pentru evoluția gândirii istoricului francez de renume mondial, volumul este o mărturie elocventă a formării unui stil și metode coerente de cercetare, a unei reflexii critice pertinente.

„International Sociallook”, Monthly Magazine for International Affairs,
Editor B. C. Gupta

În persoana editorului indian al revistei „International Sociallook”, România și poporul ei au un prieten avizat și devotat. Cunoșcător al trecutului și prezentului românesc (a vizitat în inai multe rânduri țara noastră), B.C. Gupta a făcut din valorosul periodic ce îl conduce un excelent mijloc de cunoaștere adevărată a luptei milenare a poporului român pentru independență și unitate națională, pentru edificarea noii orinduirii socialiste. În anul 1983, el a consacrat suplimente speciale unor evenimente de excepțională însemnătate din trecutul neamului românesc — 1 decembrie 1918 și 23 august 1944 — iar, cu prilejul zilei Armatei, un altul dedicat forțelor noastre armate și sistemului de apărare națională al României. Prin strădanile lui B.C. Gupta au fost tipărite în India două lucrări de înaltă valoare științifică ale istoriografiei militare: *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români* de general locotenent dr. Ilie Ceaușescu și *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români* de general-colonel dr. Constantin Olteanu. Viața și opera președintelui Nicolae Ceaușescu au făcut obiectul unui sugestiv album, editat de asemenea prin grija publicistului indian, pentru care tiparul este un mijloc excelent de cunoaștere și apropiere între popoare.

Amintind că, din punct de vedere geografic, România și India sînt despărțite de mii de kilometri, B.C. Gupta subliniază însă că „ele sînt apropiate prin dezvoltarea relațiilor prietenești în toate domeniile. În fond, India și România împărtășesc mai mulți factori comuni. Amîndouă și-au dobîndit independența deplină în 1947, cînd România a devenit Republică, după abolirea monarhiei, iar India și-a cîștigat independența. Atît India cît și România au obiective similare în accelerarea propriei lor dezvoltări și folosirea cooperării internaționale pentru a contribui la dezvoltarea lor. Aceasta angajează ambele țări la lărgirea sferelor lor de cooperare și la extinderea domeniilor de colaborare” (vol. 10 august 1983, nr. 2, p. 4).

Cunoașterea istoriei celor două popoare se dovedește a fi un mijloc eficace de consolidare a acestei colaborări. Cele trei suplimente ale lui „International Sociallook” oferă cititorului indian — și nu numai lui — o imagine atotcuprinzătoare a evoluției societății românești din cele mai îndepărtate timpuri pînă în zilele noastre. Vechimea și autohtononia românilor în spațiul carpato-danubiano-pontic sînt puse în lumină viguros și argumentat. Continuitatea lor în străve-

chea arie geto-dacă este, de asemenea, relevată în lumina celor mai noi cercetări a datelor oferite de săpăturile arheologice și sursele scrise. Sînt amplu prezentate eforturile poporului român de a-și apăra structurile politice proprii — statul — în fața invadatorilor și cuceritorilor veniți pe toate azimuturile. Succesul acestui uriaș efort de conservare a cadrului politic, capabil să asigure, dezvoltarea liberă a societății românești. S-a datorat participării la luptă a tuturor forțelor social-politice ale acestei societăți în cadrul războiului întregului popor. Se vedește astfel că ori de cite ori existența statului a fost amenințată, s-a realizat o solidarizare a tuturor claselor și categoriilor sociale — dincolo de conflictele și tensiunile inerente unor structuri fondate pe antagonisme sociale — care a permis românilor să cîștige victoriile, devenite scut ale autonomiei țărilor române în evul mediu.

Pluralismul statal nu a afectat în nici un chip unitatea etnică și de dezvoltare a poporului român. Strînsele relații pe multiple planuri — economic, politic, militar, cultural etc. — între Muntenia, Moldova, Transilvania și Dobrogea — au conferit conștiinței colective a unității românești o remarcabilă forță, care a propulsat lupta pentru realizarea unității naționale. Unirea de la 1600 de sub Mihai Viteazul a fost expresia acestei aspirații de unitate; acțiunile ostile desfășurate de marile puteri ale căror interese expansioniste erau contrariate de existența unui stat românesc au pus capăt vieții celui dintîi unificator al țărilor române. Opera sa politică s-a dovedit însă durabilă pe planul ideologiei naționale, ea devenind un stîndard, un simbol și un stimulent pentru generațiile următoare. În condiții deosebit de grele, create de vecinătatea unor mari imperii, hotărîte să dețină sau să controleze spațiul românesc, lupta pentru independență și unitate națională a fost incununată de succes, 1859, 1877 și 1918 reprezentînd principalele etape ale acestui efort, care a angajat întreaga colectivitate românească.

În anii celui de-al doilea război mondial, cînd desfășurările internaționale au împins România — împotriva voinței poporului ei — în orbita Reichului nazist — lupta pentru redobîndirea independenței naționale pentru izgonirea forțelor Wehrmacht-ului și pentru ieșirea din războiul împotriva Națiunilor Unite a fost inițiată, organizată și condusă cu perseverență și energie de Partidul Comunist Român. Prin politica sa de unire a tuturor forțelor antifasciste s-a rea-

lizat cea mai mare coaliție politică din istoria noastră care, avându-i în frunte pe comuniști, a răsturnat regimul de dictatură și a deschis în istoria României, o nouă eră. Revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă a inaugurat un proces revoluționar neîntrerupt, iar astăzi, sub conducerea președintelui Nicolae Ceaușescu, poporul român străbate perioada cea mai fecundă în înfăptuiri din întreaga sa istorie.

Toate aceste momente și aspecte ale milenarului nostru trecut sînt înfățișate competent și limpede în paginile celor trei suplimente ale lui „International Socialook”.

MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 743 p.

Punîndu-și în valoare o bogată experiență în domeniul elaborării și editării unor instrumente de lucru, Horia C. Matei și Marcel D. Popa, realizează prin volumul de față o lucrare cu totul inedită în peisajul istoriografic românesc.

De altfel, după cum ne mărturisesc înșiși autorii în Prefață, opțiunea lor a fost determinată în primul rînd, de absența din bibliografia de specialitate românească a acestui gen de lucrare.

Totodată, s-a urmărit să se pună la îndeplina marelui public dornic de a cunoaște realitățile istorice în devenirea lor „un prim contact cu ceea ce apare mai spectaculos în istoria omenirii”, scena politică, succesiunea a puterii încadrate în cadrul general în care ea s-a derulat.

Specialiștilor, pe de altă parte, li se oferă —se arată în continuare în amintita prefață— „un instrument de lucru rapid și sigur, în care se află adunați laolaltă toți acei care, glorios sau doar accidental, au fost protagoniștii vieții politice și de stat la un moment dat”.

Cititorului li sînt înfățișate și alte probleme cu care s-au confruntat autorii în îndelungata lor muncă de elaborare; o imensă bibliografie, și în consecință, un imens material faptic, asigurarea unui sistem unitar de tratare a materialului documentar, problema transliterației numelor proprii.

Lucrarea cuprinde două mari secțiuni: în prima sînt prezentați deținătorii puterii executive din cele 169 de state independente ale lumii în anul 1982, iar în cea de-a doua peste 150 de date și dinastii din trecut, din antichitate pînă în epoca modernă.

Structura prezentării fiecărui stat este următoarea: date geografice de interes gene-

O cercetare obiectivă, călăuzită de principiul respectării riguroase a adevărului istoric și pusă în slujba păcii și prieteniei între popoare. B.C. Gupta se dovedește a fi o personalitate reprezentativă a aceluși mare curent care militează astăzi pentru instaurarea unui climat de cooperare pașnică între națiuni, pentru încurajarea schimbului de bunuri și valori. Revista sa oferă un exemplu vrednic de urmat și inițiativele lui în domeniul răspîndirii cunoștințelor despre România și trecutul ei merită cele mai sincere elogii.

Fl. Constantiniu

ral (așezare, suprafață, populație, capitală, limbă oficială, culte, produs național brut pe locuitor), o scurtă sinteză de ordin istoric, iar într-o ultimă secțiune deținătorii puterii supreme, șefii de stat și guvern. În general, această ultimă secțiune este și cea mai amplă la majoritatea statelor, excepție făcînd statele care și-au dobîndit independența în deceniile de după ultimul război mondial, listele cu conducătorii de stat începînd cu acest moment.

Cum această ultimă parte constituie de fapt esența lucrării ne vom opri în continuare, puțin, asupra ei, remarcînd încă odată efortul autorilor de a prezenta lectorului tabele cronologice cit mai complete și exacte, întîlnind alături de persoane care au deținut puterea lungi perioade de timp, altele ce își exercită funcția efemer, uncori chiar cîteva zile.

Parcursirea acestei părți a lucrării îi poate sesiza cititorului modul în care s-au succedat diversele dinastii la conducerea statelor, importanța mai mică sau mai mare jucată în istoria popoarelor lor, perioadele de stabilitate și instabilitate politică, evoluția structurilor politice și statale de-a lungul istoriei a diferitelor popoare. Cititorului interesat de evoluția politică a statelor în anii noștri, mai ales statele mai recent apărute pe harta lumii, lucrarea îi oferă date interesante și utile dîndu-i și o serie de indicii privind viața politică extrem de frămîntată, dominată de dese schimbări politice și loviturii de stat, expresie a încercărilor și căutărilor de a rezolva probleme majore social-economice cu care sînt confruntate, ca urmare a anilor de dominație colonială.

Succesiunea puterii în statele din America Latină arată și ea, cu puține excepții, nume-

roase indicii relevînd o îndelungată stare de instabilitate politică încă din secolul trecut, care, în linii mari, se menține și azi. Compararea, de asemenea, a produsului pe cap de locuitor al diferitelor state, oferă lectorului posibilitatea de a sesiza profundul decalaj economic din lumea contemporană și un indiciu concludent al stadiului dezvoltării economice a statelor.

Nu putem încheia fără a aminti *Addenda* în care autorii completează datele volumului cu schimbările politice din cursul anului 1982.

Oferind date extrem de interesante și amănunțite ce se consultă ușor datorită

modului de elaborare a lucrării, indicațiilor din prefață și listei de abrevieri, pentru cunoașterea personajelor care mai mult sau mai puțin au înflorit într-un moment dat destinul istoric al țărilor lor, lucrarea, deși nu lipsită de mici imperfecțiuni, de care înșiși autorii sînt conștienți, inerente, spunem noi, la un asemenea volum de muncă și informații, rămîne o realizare remarcabilă și extrem de utilă, atît specialistului cit și iubitorului de istorie.

Mihai Opreșcu

„STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE”,
vol. X, Edit. Academiei, București, 1983, 183 p.

Prestigioasa publicație a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice a R.S.R., „Studii și materiale de istorie medie”, a ajuns la volumul al X-lea.

Studiul lui Șerban Papacostea — *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (sec. XIV—XVI)*. *Drum și stat* — publicat în acest număr al revistei, abordează dintr-o perspectivă cu adevărat rădăcini în istoriografia românească, „aceea de a lumina istoria națională prin intermediul istoriei universale”, o temă extrem de importantă: rolul marilor drumuri comerciale internaționale în istoria țărilor române.

Bogata istoriografie consacrată temei nu a lămurit încă aspecte esențiale ale problemei: studiul lui Ș. Papacostea aruncă o lumină nouă asupra acestui domeniu.

Motor al expansiunii geografice și al economiei monetare într-o societate medievală aflată „într-o veșnică mișcare browniană, totodată perpetuă și inconstantă” (Marc Bloch), marile comerț a cuprins în sec. al XIV-lea și Țara Românească și Moldova prin drumurile de importanță internațională care le străbăteau teritoriul. Datorită acestui fapt țărilor române și-au asumat o însemnată funcție internațională, ceea ce a determinat și principalele manifestări cunoscute ale politicii lor comerciale.

Dezvoltarea drumurilor, „a fost una din consecințele multiple ale transformării Mării Negre, în sec. XIII—XIV în principala arie de întâlnire și redistribuire a produselor Orientului și Occidentului” (p. 9).

Înlăturarea monopolului bizantin asupra bazinului pontic în sec. al XIII-lea „secolul reînnoirii a aur” (Roberto Lopez) a declanșat o aprigă competiție pentru acesta, atât între Genova și Veneția¹, cit și între Ungaria și Polonia.

¹ Conflictul veneto-genovez, manifestat prin trei războaie în anii 1293—1299, 1350—1355 și 1378—1381, și implicațiile acestuia pentru bazinul pontic a fost analizat de G. Brătianu în cap. 13 din *La Mer Noire Des origines à la conquête ottomane*, 1969.

Doi factori explică în viziunea autorului geneza principalului drum al Țării Românești, acela care lega Brașovul cu Brăila și de aici cu bazinul pontic: instalarea genovezilor la gurile Dunării și efortul regalității maghiare de a-și asigura legătura cu Marea Neagră în interesul propriului negoț.

Politica comercială a „regatului apostolic” s-a realizat pe două căi: prin activitatea genovezilor, statuată de marile privilegii din 24 iunie 1379 și prin cea a brașovenilor².

În 1358 Ludovic de Anjou creează prin privilegiul acordat brașovenilor o zonă de imunitate vamală între Ialomița și Siret (p. 52).

Interesul Țării Românești pentru acest drum comercial a dus la conflict cu Ungaria. Reglementarea statutului acestui segment de drum, componență esențială a raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria, s-a realizat printr-un compromis. Privilegiul pentru brașoveni din 20 ianuarie 1368 este „prima manifestare cunoscută a politicii comerciale a Țării Românești (p. 14) care își asigura stăpânirea asupra întregului teritoriu. Brașovenii obțineau în schimb un regim vamal privilegiat.

Reconfirmarea acestui statut a devenit condiția sine-qua-non a „păcii” cu Brașovul și Ungaria.

Privilegiile lui Vlaicu din 20 ianuarie 1368 și Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, au creat cadrul legal și statutul negoțului brașovean, în și prin Țara Românească. Acest statut privilegiat al brașovenilor, le garanta libera circulație spre Dunăre și Marea Neagră, o libertate excepțională pe piața internă a țării și li asigura împotriva unei politici vamale protecționiste.

Raportul flagrant inegal între brașoveni și negustorii Țării Românești este prelungirea metamorfozată a legăturii stabilite între Brașov și gurile Dunării.

² Pentru rolul orașelor transilvane și interdependența economică a țărilor române cf. N. Stoicescu *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, cap. III, p. 17—21 cu o bogată bibliografie.

Reacțiile domniei față de această situație s-au manifestat în cadrul sistemului de privilegii (prin revendicarea „egaltății”) și în afara lui, printr-o politică vamală protecționistă.

Înlăturarea inegalității s-a realizat într-un alt context politic, prin desprinderea Țării Românești de sub suzeranitatea maghiară.

Ofensiva otomană și echilibrul ungaro-otoman a permis statului muntean să revindică reciprocitatea efectivă în raporturile cu Brașovul, iar cind formula a eșuat, să îngrădească libertatea brașovenilor la sud de Carpați (p. 27).

În ce privește conflictul lui Vlad Țepeș cu Sibiu și Brașovul, S. Papacostea consideră că este vorba „nu de un război comercial cu manifestări politice, ci de un conflict politic cu excrescențe comerciale” (p. 30 n. 73 și p. 27–30).

Deschiderea drumului mongol, „via tartarica”, care lega Lwów, Europa Centrală și Marea Baltică cu Marea Neagră, a echivalat cu o adevărată „revoluție comercială” (R. S. Lopez). Dar ofensiva creștină și frământările din Hoarda de Aur au periclitat circulația pe acest itinerar și au pus problema unei alternative. Rezultatul acestei situații geopolitice a fost deschiderea unei noi legături între Lwów și Caffa prin drumul moldovenesc („via valachica”).

Etapa finală a întemeierii Moldovei a coincis, ca și în cazul Țării Românești, cu lupta pentru controlul drumului de „importanță general europeană” (Panaitescu) care lega Baltica de bazinul pontic dominat de comerțul genovez³.

Relații feudo-vasalnice stabilite în 1387 între Moldova și Polonia pe plan politic și intereselor comerciale poloneze legate de accesul la Marea Neagră, „placa turnată a traficului internațional⁴” le-a corespuns pe plan economic privilegiile acordate de domnii moldoveni negustorilor lioveni.

Drumul moldovenesc a început să funcționeze probabil la sfârșitul secolului al XIV-lea (p. 38 n. 106)⁵.

Importanța drumului moldovenesc reiese și din procesele între Cracovia și Lwów pentru exercitarea funcției de intermediar pe acest itinerar.

Deși liovenii beneficiau de dreptul de depozit, domnii Moldovei, spre deosebire de cei munteni, au exploatat mult mai bine prin sistemul vamal segmentul de drum ce le străbătea teritoriul. Vămile procurau venituri importante domniei, așa cum ne arată D. Cantemir: „...din dădii și vămi se string cam 30.000 de imperiali” (*Descriptio Moldaviae*, ed. Gh. Guțu, 1973, p. 265 și n. 15 și 16).

Instaurarea suzeranității turcești a pus capăt regimului privilegiului pentru brașoveni și lioveni. După un scurt interludiu de politică vamală protecționistă, hegemonia otomană a asigurat agenților comerțului otoman libertatea de circulație spre Europa centrală și a inclus cele două țări în regimul capitulațiilor pînă în sec. al XIX-lea⁶.

Analiza raportului drum-stat, întreprinsă de Ș. Papacostea relevă cît de fecundă este această corelație descoperită și enunțată de N. Iorga încă din 1912: „alcătuirea politică îndoită, adică Țara Românească și Moldova o creau și mari nevoi de viață economică universală, care au prezidat la unificarea tirzie a vieții țărăncești libere în jurul celor două centre domnești”.

Aprofundarea ideii lui Iorga, căreia îi conferă valențe noi, originale, „drumul nu a „creat” statul dar „lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotărîtoare a etapei finale de constituire a statului feudal”, sublinierea legăturii genetice între controlul marilor drumuri comerciale și direcțiile principale ale politicii externe românești, influența contextului politic internațional asupra politicii comerciale a țărilor române, ca și decan-

³ Cf. „În vremea în care turcii cuceresc Constantinopolul, această mare interioară pare, din punct de vedere economic cel puțin, un lac genovez” (J. Heers, *Gênes au XVe siècle*, Paris, 1971, p. 259).

⁴ G. Brătianu lega nu numai progresul, dar și declinul economic de fenomenele ce se petreceau în bazinul pontic în secolul al XIV-lea: „Plaque tournante de la prospérité au siècle précédent, le trafic de la Mer Noire l'est également de la crise, qui arrête, dans le deuxième quart du XIVe siècle, l'essor de l'expansion capitaliste”, (G. Brătianu, *op. cit.*, p. 246).

⁵ P. P. Panaitescu în *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră* din vol. *Intercetări românești*, considera că: „... cea mai veche tranzacție a unui cetățean din Liov cu Moldova este aceea a germanului Klepel, originar din Cracovia, cu un oarecare Zimmerman din Siret în Moldova, din anul 1382” (p. 109 n. 5 și p. 108 n. 5).

⁶ Pentru „capitulații” și pentru caracterul relațiilor romano-turce cf. C. C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci în Probleme controversate în istoriografia română*, 1977, p. 87–122 și M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „capitulațiile”* în „Anale de istorie, Nr. 6, 1982,

tarea problemelor încă nelămurite, toate acestea fac din studiul lui Ș. Papacostea o lucrare de referință a istoriografiei noastre.

Problema agrară străbate ca un fir roșu întreaga istoriografie română. Această situație a rezultat din realitățile demoeconomice ale unei țări „eminamente agricole” în trecut.

Circumscriș preocupărilor sale de istoric social, studiul lui Fl. Constantiniu — *Iobăgia în istoriografia românească* — își propune, așa cum arată însuși autorul, să urmărească raportul dintre contextul social-politic și opiniile exprimate de istorici, precum și relațiile de filiație dintre o teorie și alta (p. 57).

Ancheta istoriografică consacrată problemei iobăgiei a depins de două coordonate majore: nivelul cunoașterii științifice și legat de acesta cantitatea de informații documentare și interesul politic suscitată de problema agrară.

Concluziile autorului, rezultate din investigarea quasi-totalității literaturii istorice consacrată iobăgiei relevă primatul factorului politic: „Ori de cite ori politicul și-a manifestat — pentru necesitățile sale — interesul pentru aspectul istoric al problemei agrare și-a îndreptat un adevărat reflector asupra relațiilor agrare și a instituției șerbiei, în investigația lor a înregistrat progrese remarcabile, cu un ritm superior celui din perioadele, le-am zice „pașnice” ale problemei agrare” (p. 58). Momentele care au dat un impuls cercetării istorice au fost: 1848, cu prilejul lucrărilor Comisiei proprietății, 1861—1864 în legătură cu reforma agrară, 1907.

Literatura cronicărească a încercat să dea și prima explicație a genezei servituții. Puținătatea informațiilor medievale despre țărani, „mușii istoriei medievale” (Georges Lefebvre), se explică prin mentalitatea acelei epoci în care minutorii condeiului erau clericii, nobilii și negustorii⁷.

Mentalitatea tipic medievală conform căreia munca fizică nu e compatibilă cu statutul nobiliar⁸ o regăsim și la Cantemir.

Explicațiile oferite de marii cronicari s-au dovedit greșite pentru că au căutat cheia problemei în manuscrise și cărți și nu în realitate. Literatura cronicărească, în dorința de a releva originea romană a poporului

român, a căutat fie să coboare până în timpul lui Traian originea scindării în clase sociale (Chesaric), fie să explice șerbia, ca venind dintr-un izvor exterior societății românești” (D. Cantemir)” (p. 61). Ea oferă date valoroase cînd vorbește de politica domnului față de țărani.

Revoluția din 1848, „dezvoltarea progresivă” a celei din 1821 a scos problema iobăgiei din dosarele cercetării istorice și a adus-o în centrul confruntării politice. Devenită problema fundamentală a societății românești, problema agrară a revenit ca un leit-motiv în toate programele revoluției, în lucrările istorice ale pașoptiștilor, ca și în dezbaterea Comisiei proprietății în care s-au înfruntat opiniile boierilor și cele ale țărănilor, acestea din urmă deosebit de sugestive: „De la moș Adam începe — declara deputatul țăran Scurtulescu — ... am trăit destul de bine, pînă într-o vreme; iar de la anul 1831 ne-am pomenit prin silnicie cu un jug de fier, pus pe capul nostru, ce-l numesc boierii proprietari și sînt regulamentul” (p. 71 și p. 72 n. 63).

Analizarea istoriografiei pașoptiste îi permite lui Fl. Constantiniu să releve contribuțiile acesteia la elucidarea problemei țărănești.

Concepția lui N. Băleescu, „intermeiorul uneia dintre cele mai fecunde direcții de cercetare în științele sociale românești (Gh. Zane, *N. Băleescu. Omul, opera, epoca*, 1974, p. 45), expusă în *Despre starea soșială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri și Question économique*, este rezumată astfel: existența ab antiquo a micii proprietăți țărănești; legătura lui Mihai; abolirea șerbiei, urmată de înrăutățirea situației țărănimii.

După ce prezintă și contribuțiile altor pașoptiști (Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, Al. Goleșcu etc.), Fl. Constantiniu enunță o idee deosebit de valoroasă și anume: legătura lui Mihai este „produsul unor procese de lungă durată” în care regăsim interdependența dintre cele trei nivele ale istoriei: evenimential, conjunctural, structural de care vorbea Fernand Braudel.

Autorul disceerne contribuțiile originale pe care fiecare curent istoriografic le-a adus în domeniul aflat în dezbatere; spiritul critic introdus de pozitivism, accentul pus pe factorul economic și largul orizont comparatist introdus de Gh. Brătianu, P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu.

În încheierea excursului său istoriografic Fl. Constantiniu analizează contribuția deosebită a istoriografiei marxiste.

Cunoașterea, practic, a întregii literaturi istorice consacrată temei, justește judecări de valoare emise asupra operelor analizate, sesizarea ideilor valoroase din acestea, fac din lucrarea lui Fl. Constantiniu o excelentă introducere în istoriografia românească consacrată iobăgiei. Dar valoarea demersului

⁷ Pentru modul în care a fost văzut țărănul în evul mediu Cf. J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 391—396.

⁸ Disprețul cavalerului față de munca productivă a fost deosebit de bine ilustrat de comportamentul hidalgo-ului spaniol, al șleaciticului polonez sau de cel al spahilului otoman. Acest dispreț pentru muncă a constituit și una din cauzele decăderii acestor state (Spania, Polonia, Imperiul otoman).

său științific ne pare a consta mai ales în ceea ce propune, în ultimă instanță studiul său: o abordare tipologică a feudalismului românesc. Această înseamnă o istorie, comparată a feudalismului. Încadrarea tipologică a feudalismului românesc ar permite rezolvarea unor probleme controversate ale istoriografiei noastre și reliefarea caracterului original al istoriei rurale românești.

I. Caproșu și D. Mioc publică opt documente emise de cancelaria lui Matei Basarab, aflate în arhivele din Leningrad și Kiev.

Rubrica *Addenda et corrigenda* este susținută de N. Stoicescu, iar D. Bălașa aduce

o serie de precizări în legătură cu două inscripții (*Precizări în legătură cu inscripțiile de la Alunul și Baia de Fier, 1504—1505*).

Un număr relativ mare de recenzii și prezentări de carte, Revista revistelor de medievistică, unde L. Demény, prezintă publicația sovietică de medievistică „Srednie Veka”, și indicele bibliografic al volumelor I—X din „SMIM” întregesc conținutul acestui număr al revistei. Volumul al X-lea din „SMIM” este edificator pentru înaltul nivel atins de medievistica românească.

Liviu Constantin Mitache

„REVISTA DE ISTORIE” publica în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite la adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).
Instituția agiei în Țara Românească.
Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.
Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.
Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.
Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).
Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
Eeoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).
România și condițiile financiare internaționale după primul război mondial (1919—1929).
„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.
Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.
Concepția P.C.R. cu privire la sindicate și la unitatea mișcării sindicale în România (1921—1940).
Imaginea actului istoric de la 23 August 1944 în documente militare americane.
Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și muncitorească internațională în perioada postbelică.

RM ISS0567— 630

